

Saare maakonna ettevõtjate rahulolu uuring 2019

Tellija: Saaremaa Vallavalitsus

Töö teostaja: Eesti Uuringukeskus OÜ

Märts 2019

SISUKORD

KOKKUVÕTE	3
UURINGU TAUST	5
KÜSITLUSMETOODIKA	6
1. KVANTITATIIVNE KÜSITLUS (I ETAPP)	6
1.1 Küsitlustöö läbiviimine	6
1.2 Andmete analüüs	7
1.3 Vastajate profiil	7
2. KVALITATIIVNE UURING (II ETAPP)	10
TULEMUSED	11
1. SAARE MAAKONNA ETTEVÕTLUSKESKKOND	11
1.1 Rahulolu ettevõtluskeskkonda mõjutavate teguritega Saare maakonnas	11
1.2 Saare maakonna ettevõtluskeskkonda mõjutavate teguritega rahulolematuse põhjused	14
1.2.1 Parvlaevaühendus mandriga	14
1.2.2 Lennuühendus Tallinnaga	17
1.2.3 Bussiühendus mandriga	19
1.2.4 Maakonnasisene bussiliiklus	20
1.2.5 Elektrivarustuskindlus	22
1.2.6 Internetiühendus	25
1.2.7 Mobiililevi	27
1.2.8 Maakonna teede olukord	30
1.2.9 Postiteenus	32
1.2.10 Pakiveoteenus	34
1.2.11 Äripindade ja kinnistute kättesaadavus	35
1.2.12 Üürieluruumide kättesaadavus	37
1.2.13 Vajaliku tööjõu olemasolu ja selle leidmise võimalused	38
1.2.14 Innovaatiliste tegevuste elluviimise võimalused	41
1.3 Rahulolu Saare maakonna ettevõtluskeskkonnaga tervikuna	43
2. KOHALIKU OMAVALITSUSE TEGEVUS	44
2.1 Kohaliku omavalitsuse tegevusega rahulolu ja rahulolematuse põhjused	47
2.1.1 Asjaajamine kohalikus omavalitsuses	47
2.1.2 Ettevõtjate kaasamine kohaliku omavalitsuse otsustusprotsessidesse	51
2.1.3 Ettevõtjate teavitamine neid puudutavatest kohaliku omavalitsuse otsustest	52
2.1.4 Kohaliku omavalitsuse senised tegevused ettevõtluskeskkonna arendamiseks	54
2.1.5 Ettevõtjate märkamine ja tunnustamine kohaliku omavalitsuse poolt	56
3. RAHULOLU KOOSTÖÖGA SA-GA SAARE ARENDUSKESKUS	59
4. RAHULOLU KOOSTÖÖGA MTÜ-GA SAARTE KOOSTÖÖKOGU	61
5. RAHULOLU KOOSTÖÖGA MTÜ-GA VISIT SAAREMAA	63
6. SAARE MAAKONNA ETTEVÕTLUSKESKKONNA PEAMISED TUGEVUSED	65
7. SAARE MAAKONNA ETTEVÕTLUSKESKKONNA SUURIMAD KITSASKOHAD	66
8. SAARE MAAKONNA ETTEVÕTLUSKESKKONNA EDASINE ARENDAMINE	67
9. JÄRELDUSED JA SOOVITUSED	68
LISA 1	73

KOKKUVÕTE

- ✓ Eesti Uuringukeskus OÜ viis 2019. aasta jaanuaris ja veebruaris Saaremaa Vallavalitsuse tellimusel Saare maakonna ettevõtjate seas läbi uuringu, mille eesmärk oli selgitada välja Saare maakonna ettevõtjate rahulolu ettevõtluskeskkonna ja avalike teenustega, kaardistada peamised probleemid ja võimalused nende lahendamiseks ning ettevõtjate vajadused.
- ✓ Uuring viidi läbi kahes etapis, millest esimene oli kvantitatiivne ning teine kvalitatiivne.
- ✓ Esimeses etapis viidi jaanuaris 2019 läbi veebiküsitlus (CAWI), mille sihtrühmaks olid Saare maakonnas registreeritud ettevõtted, kes esitasid õigeaegselt äriregistrile 2017. majandusaasta aruande ja kelle käive 2017. aastal oli vähemalt 1000 eurot.
- ✓ Kokku osales uuringu kvantitatiivses etapis 255 Saare maakonna ettevõtet, neist 235 oli registreeritud Saaremaa vallas ja 20 Muhu vallas.
- ✓ Kvalitatiivne uuringuetapp viidi läbi fookusgrupiintervjuuna, kus analüüsiti koos erinevate Saare maakonna ettevõtjatega (kokku 9) kvantitatiivuuringu tulemuste põhjal enim huvipakkunud valdkondi.
- ✓ Uuringu käigus hinnatud Saare maakonna ettevõtluskeskkonda mõjutavatest teguritest olid ettevõtjad ülekaalukalt enim rahul pakiveoteenusega, millega oli kas väga või pigem rahul kokku 90% ettevõtjatest.
- ✓ Vähemalt 4/5 uuringus osalenud ettevõtjatest olid väga või pigem rahul ka internetiühenduse, mobiililevi, postiteenuse ja maakonna teede olukorraga.
- ✓ Elektrivarustuskindluse ja vajaliku tööjõu olemasolu puhul oli rahulolematuid ettevõtjaid rohkem kui rahulolevaid. Antud aspektidega olid rahulolematud ligi pooled ettevõtjad, sealjuures elektrivarustuskindlusega olid täiesti rahulolematud koguni viiendik vastajatest.
- ✓ Võttes arvesse vaid ettevõtluskeskkonna erinevate aspektidega kokku puutunud ettevõtjate hinnanguid, tõusid 4-pallisel skaalal keskmiste hinnangute põhjal kõige positiivsemalt esile pakiveoteenus ja bussiyhendus mandriga (keskmine hinnang 3,2) ning kõige väiksemaks jäi rahulolu vajaliku tööjõu ja selle leidmise võimaluste (2,2), elektrivarustuskindluse ning maakonnasisese bussiliiklusega (mõlemad 2,3).
- ✓ Saare maakonna ettevõtluskeskkonda tervikuna hindasid ettevõtjad aga vaatamata kriitilisemale meelestatusele mõne konkreetse aspekti suhtes üldiselt positiivselt – pigem rahul olid sellega 79% ning pigem rahulolematud 21%.
- ✓ Asjaajamisega kohalikus omavalitsuses oli olnud kokkupuuteid ligi 80% uuringus osalenud ettevõtjatest, samas kui ettevõtjate kaasamisega kohaliku omavalitsuse otsustusprotsessidesse polnud kokku puutunud ligi pooled ning ettevõtjate teavitamisega neid puudutavatest kohaliku omavalitsuse otsustest ja ettevõtjate märkamise ning tunnustamisega kohaliku omavalitsuse poolt üle 40% ettevõtjatest. Kohaliku omavalitsuse seniste tegevustega ettevõtluskeskkonna arendamiseks polnud 40% vastanutest samuti kursis.

- ✓ Asjaajamisega kohalikus omavalitsuses väljendasid rahulolu ligi pooled, ettevõtjate märkamise ja tunnustamisega kohaliku omavalitsuse poolt veidi üle 40% ning ettevõtjate teavitamisega neid puudutavatest kohaliku omavalitsuse otsustest enam kui kolmandik uuringus osalenud kohalikest ettevõtjatest.
- ✓ Ettevõtjate kaasamist kohaliku omavalitsuse otsustusprotsessidesse hinnati veidi sagedamini negatiivselt kui positiivselt ning kohaliku omavalitsuse seniste tegevuste osas ettevõtluskeskkonna arendamiseks jagunesid negatiivsed ja positiivsed rahuloluhinnangud pea võrdselt.
- ✓ Kõigi vaatluse all olnud kohaliku omavalitsuse tegevuste puhul oli väga rahul olevaid ettevõtjaid oluliselt vähemal määral kui neid, kes polnud üldse rahul.
- ✓ Kohaliku omavalitsuse tegevuste erinevate aspektidega kokkupuutunute antud hinnangute keskmine koondhinne oli 4-pallisel skaalal 2,5, millest kõrgema tulemuse sai vaid ettevõtjate märkamine ning tunnustamine kohaliku omavalitsuse poolt.
- ✓ Keskmisest madalamad koondhinnangud anti ettevõtjate kaasamisele kohaliku omavalitsuse otsustusprotsessidesse ning kohaliku omavalitsuse senistele tegevustele ettevõtluskeskkonna arendamiseks.
- ✓ Nii asjaajamisega kohalikus omavalitsuses, ettevõtjate märkamise ja tunnustamisega kohaliku omavalitsuse poolt kui ka kohaliku omavalitsuse seniste tegevuste osas ettevõtluskeskkonna arendamiseks olid oluliselt sagedamini rahul Muhu valla ettevõtjad.
- ✓ SA-ga Saare Arenduskeskus oli koostööd teinud 28% uuringus osalenud ettevõtetest. Üle 80% antud sihtasutusega koostööd teinud ettevõtetest andis koostööle positiivse hinnangu, sealjuures oli enam kui viiendik sellega isegi väga rahul. Senise koostööga pigem rahulolematud olid 15% koostöökogemusega ettevõtetest, täiesti rahulolematuid oli sealjuures minimaalselt.
- ✓ MTÜ-ga Saarte Koostöökogu omas koostöökogemust viiendik uuringus osalenud ettevõtetest. Koostööd teinud ettevõtetest veidi alla 2/3 oli koostööga pigem rahul, 17% väga rahul, 15% pigem rahulolematud ning 6% väljendas täielikku rahulolematust.
- ✓ MTÜ-ga Visit Saaremaa omas koostööalaseid kokkupuuteid 21% uuringus osalenud ettevõtetest. MTÜ-ga koostöö puhul oli pigem rahulolevaid ettevõtjaid üle 2/3, 13% ulatuses oli senise koostööga nii väga rahule jäänuid kui ka pigem mitte rahule jäänuid ning 6% jättis koostöökogemus täiesti negatiivse mulje.
- ✓ Saare maakonna ettevõtluskeskkonna peamise tugevusena tõid ettevõtjad kõige sagedamini välja Saaremaa väiksuse ning oma kogukonna, järgnesid Saaremaa hea kuvand ja saareline eripära ning kolmandana hea ettevõtluskeskkond.
- ✓ Ettevõtluskeskkonna suurimate kitsaskohtadena tõusid selgelt esile (kvalifitseeritud) tööjõu puudus ning saarelisest eripärast tulenev probleemne transpordiühendus ning logistika.
- ✓ Maakonna ettevõtluskeskkonna arendamisel pidasid ettevõtjad kõige olulisemaks kohaliku omavalitsuse poolset ettevõtjate senisest suuremat kaasamist, toetamist ja tunnustamist ning püsiühenduse loomist mandriga.

UURINGU TAUST

Seoses sobivate oskustega töötajate puuduse ja tööealise elanikkonna vähenemisega Eestis on omavalitsustele väljakutseks tööjõu ja eriti talentide juurde saamine.¹ Samas kasvab oht neid kaotada, sest tööjõud on üleilmselt üha liikuvam ja eeldab tööandjalt suuremat paindlikkust.

Ägenev konkurents seab omavalitsuste juhtimisele uusi nõudmisi. Olemaks talentidele veetlev, on omavalitsuste jaoks saanud oluliseks brändimine ehk omavalitsuse kui kaubamärgi kujundamine. Enim mõjutavad kuvandit juba selle omavalitsuse kasuks valiku teinud ettevõtted ja inimesed. Seepärast algab omavalitsuse juhtimises kõik soodsa keskkonna ja esmaklassiliste avalike teenuste arendamisest.

Ettevõtjate hoiakute teadasaamiseks viis OÜ Eesti Uuringukeskus 2019. aasta jaanuaris ja veebruaris Saaremaa Vallavalitsuse tellimusel Saare maakonna ettevõtjate seas läbi küsitluse, mille eesmärk oli selgitada välja Saare maakonna ettevõtjate rahulolu ettevõtluskeskkonna ja avalike teenustega, kaardistada peamised probleemid ja võimalused nende lahendamiseks ning ettevõtjate vajadused. Saaremaa Vallavalitsuse koostööpartneriteks uuringu ettevalmistamisel ning läbiviimisel olid Muhi Vallavalitsus ja SA Saare Arenduskeskus.

Uuringus käsitleti järgmisi valdkondi: rahulolu ettevõtluskeskkonda mõjutavate teguritega Saare maakonnas, rahulolu kohaliku omavalitsuse tegevusega, Saare maakonna ettevõtluskeskkonna peamised tugevused ja kitsaskohad ning ettepanekud ettevõtluskeskkonna edasiseks arendamiseks. Samuti uuriti ettevõtjate kokkupuuteid ja rahuolu koostööga SA-ga Saare Arenduskeskus, MTÜ-ga Saarte Koostöökogu ja MTÜ-ga Visit Saaremaa. Lisaks rahuloluhinnangule uuriti ka rahulolu ja rahulolematuse põhjuseid.

Käesolev aruanne annab ülevaate uuringu peamistest tulemustest, millest lähtuvalt esitatakse ka kokkuvõtte, järeldused ning soovitused.

¹ Saaremaa valla arengukava 2019-2030

KÜSITLUSMETOODIKA

Uuring viidi läbi kahes etapis, millest esimene oli kvantitatiivne ning teine kvalitatiivne.

1. Kvantitatiivne küsitlus (I etapp)

Esimeses etapis viidi jaanuaris 2019 läbi veebiküsitlus (CAWI), mille sihtrühmaks olid Saare maakonnas registreeritud ettevõtted, kes esitasid õigeaegselt äriregistrile 2017. majandusaasta aruande ja kelle käive 2017. aastal oli vähemalt 1000 eurot (kokku 1835 ettevõtet, sh Saaremaa vallas 1715, Muhu vallas 116 ja Ruhnu vallas 4). Kvantitatiivuuringu valimisse kuuluvate ettevõtete nimekirja ja kontaktandmed (e-posti aadressid) edastas uuringu läbiviijale tellija.

Kokku osales uuringu kvantitatiivses etapis 255 Saare maakonna ettevõtet, neist 235 oli registreeritud Saaremaa vallas ja 20 Muhu vallas.

1.1 Küsitlustöö läbiviimine

Küsitlusankeet koosti koostöös tellijaga lähtuvalt uuringu eesmärgist ja uurimisküsimustest.

Veebiküsitlusele eelnes sihtrühma teavitamine Saaremaa ja Muhu valla veebilehtede, sotsiaalmeedia ja kohaliku meedia vahendusel.

Küsitlus viidi läbi veebi teel. Igale vastajale saadeti unikaalne uuringulink ja uuringut tutvustav e-kiri, mis sisaldas uuringu lühikirjeldust: eesmärgi, tellija nime, küsitluse linki, klauslit uuringu anonüümsuse kohta, uuringu kontaktisikuid ja vastamise tähtaega.

Küsitlemine toimus mitmes etapis, alates 18. jaanuaril 2019 ankeedi saatmisega sihtrühmale. Sihtrühma liikmetele saadeti e-postiga link programmeeritud küsimustiku aadressiga veebis. Kui kõigile küsimustele oli vastatud ja vastused kinnitatud, sulgus küsimustik ning teist korda seda kasutada ei saanud. Kui vastajal jäi mingil põhjusel küsimustik pooleli, oli tal võimalus jätkata küsitlusperioodi jooksul küsimustikule vastamist sealt, kus ta pooleli jäi.

Kogu protsessi juhtis spetsiaalne veebiuuringute tarkvara. Küsitluse käigus jälgiti regulaarselt laekunud vastuste statistikat ning vastamisaktiivsust. Mittevastanutele saadeti kahel korral meeldetuletused meili teel.

Viimase sammuna küsitlusprotsessis vaadati üle kõik vastused ning viidi läbi andmete kvaliteedikontroll.

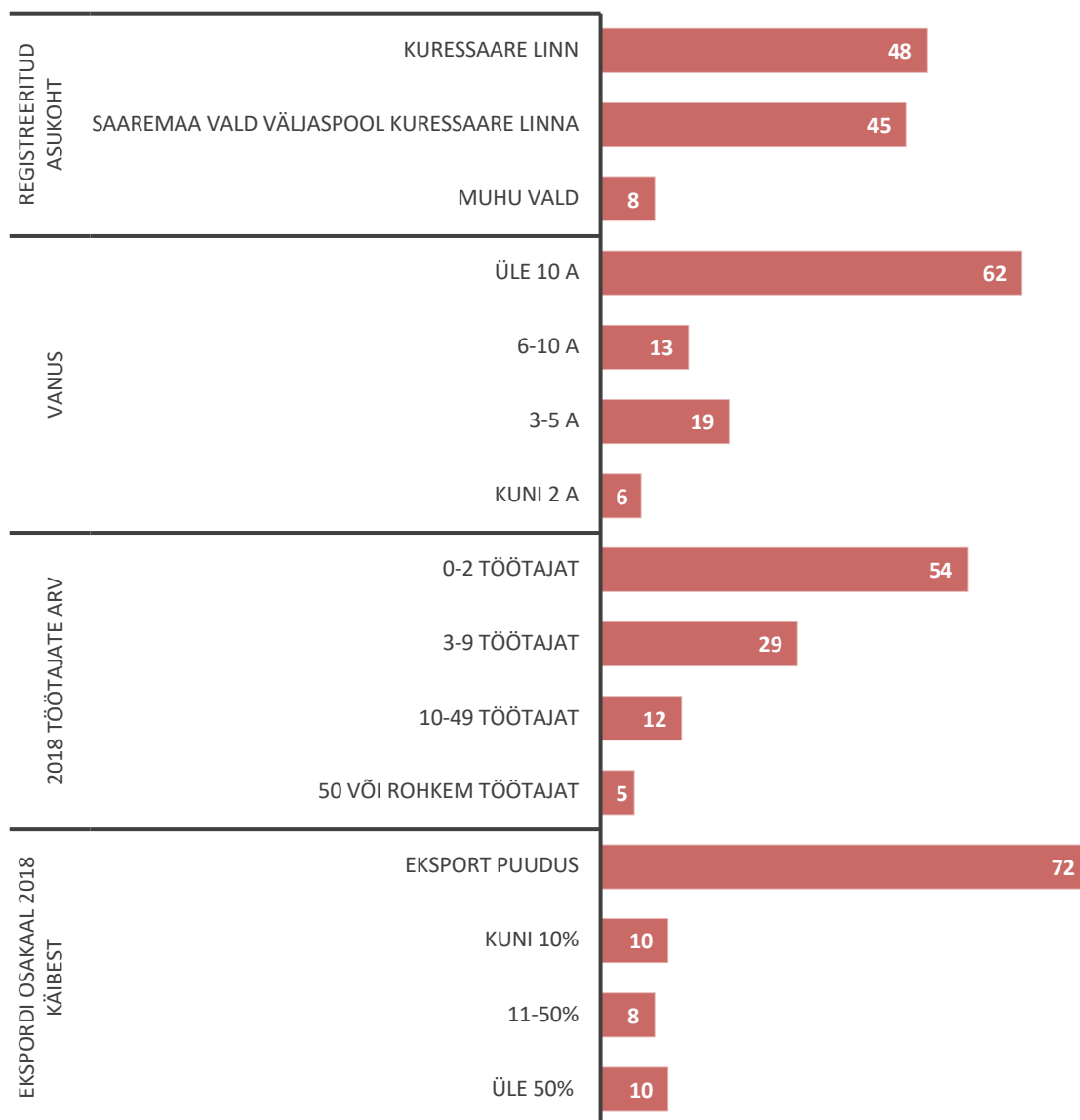
1.2 Andmete analüüs

Küsitlustulemuste töötlemiseks kasutati andmetöötluspakette *MS Excel* ja *SPSS*. Joonistel ja tabelites toodud andmed on ümardatud arvutiprogrammi poolt ja seetõttu võib ridade või veergude summa moodustada kohati alla või üle 100%.

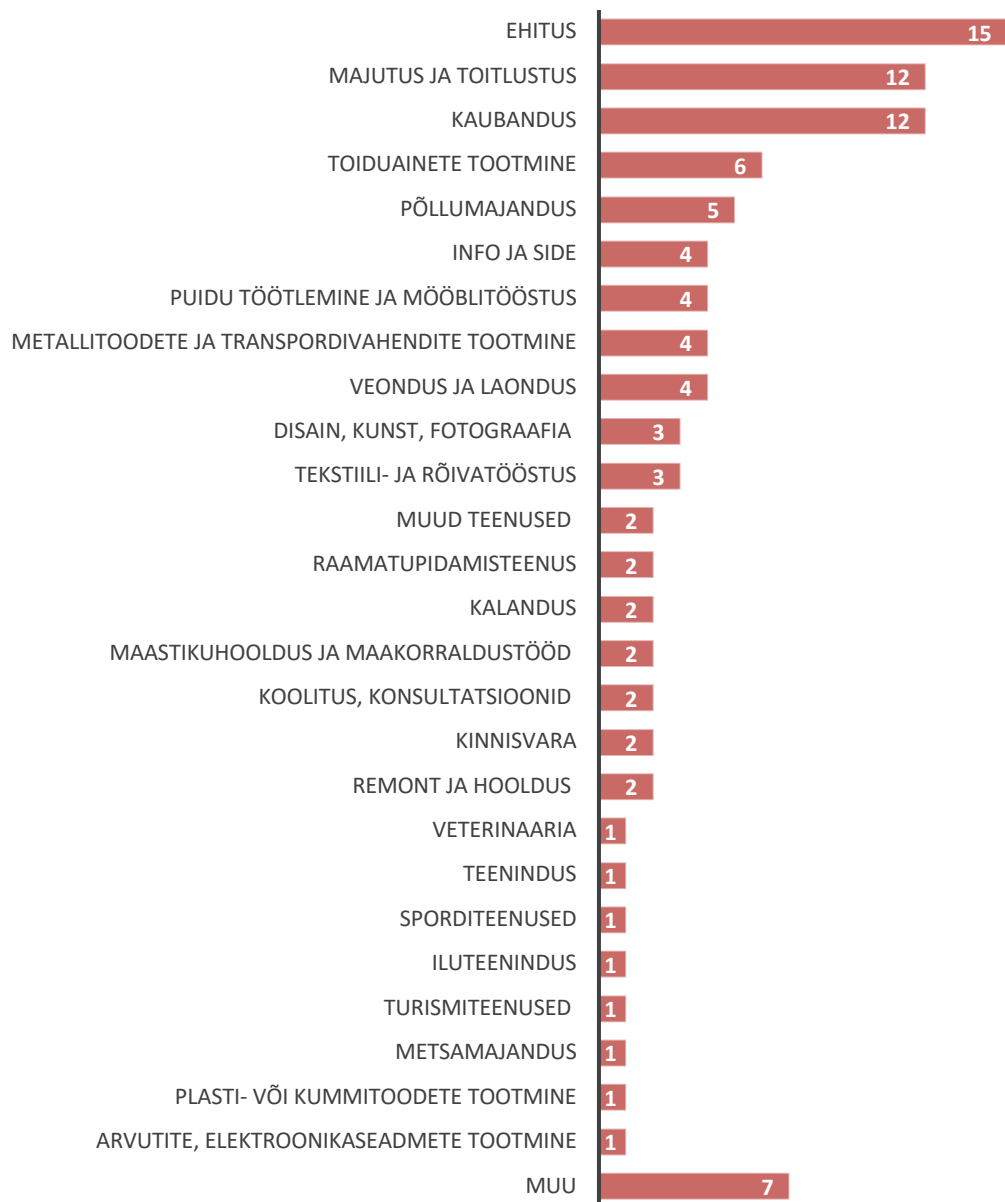
Statistilist olulisust ettevõtete taustatunnuste lõikes (peamine tegevusala, 2018. aasta töötajate arv, registreeritud asukoht, ekspordi osakaal 2018. aasta käibest, vanus) mõõdeti Hii-ruut testidega ning raportis on välja toodud vaid statistiliselt olulised erinevused, mida saab laiendada ka üldkogumile.

1.3 Vastajate profiil

Joonis 1 annab ülevaate uuringus osalenud ettevõtete registreeritud asukohast, vanusest, 2018. aasta töötajate arvust ja ekspordi osakaalust 2018. aasta käibest ning joonis 2 ettevõtete peamisest tegevusalast.

Joonis 1. Vastanud ettevõtete profiil taustatunnuste lõikes (% , n = kõik vastajad).

Joonis 2. Vastanud ettevõtted peamise tegevusala lõikes (%; n = kõik vastajad).

2. Kvalitatiivne uuring (II etapp)

Kvalitatiivse uuringuetapi eesmärk oli analüüsida kvantitatiivuuringu tulemustest lähtudes põhjalikumalt tellijale enim huvipakkuvaid valdkondi. Uuring viidi läbi fookusgrupiintervjuuna, kuhu värvati tellijaga koostöös (kontaktibaas) erinevate taustatunnustega (nt suurus, tegevusvaldkond jne) Saare maakonna ettevõtjad.

Intervjuu kava koostati koostöös tellijaga lähtuvalt kvantitatiivse uuringu tulemustest.

Intervjuu toimus Kuressaares eesti keeles ja selle pikkus oli kaks tundi. Fookusgrupis osales 9 ettevõtjat.

Intervjuu transkribeeriti ning selle tulemus integreeriti aruandes kvantitatiivse uuringu analüüsi osaga.

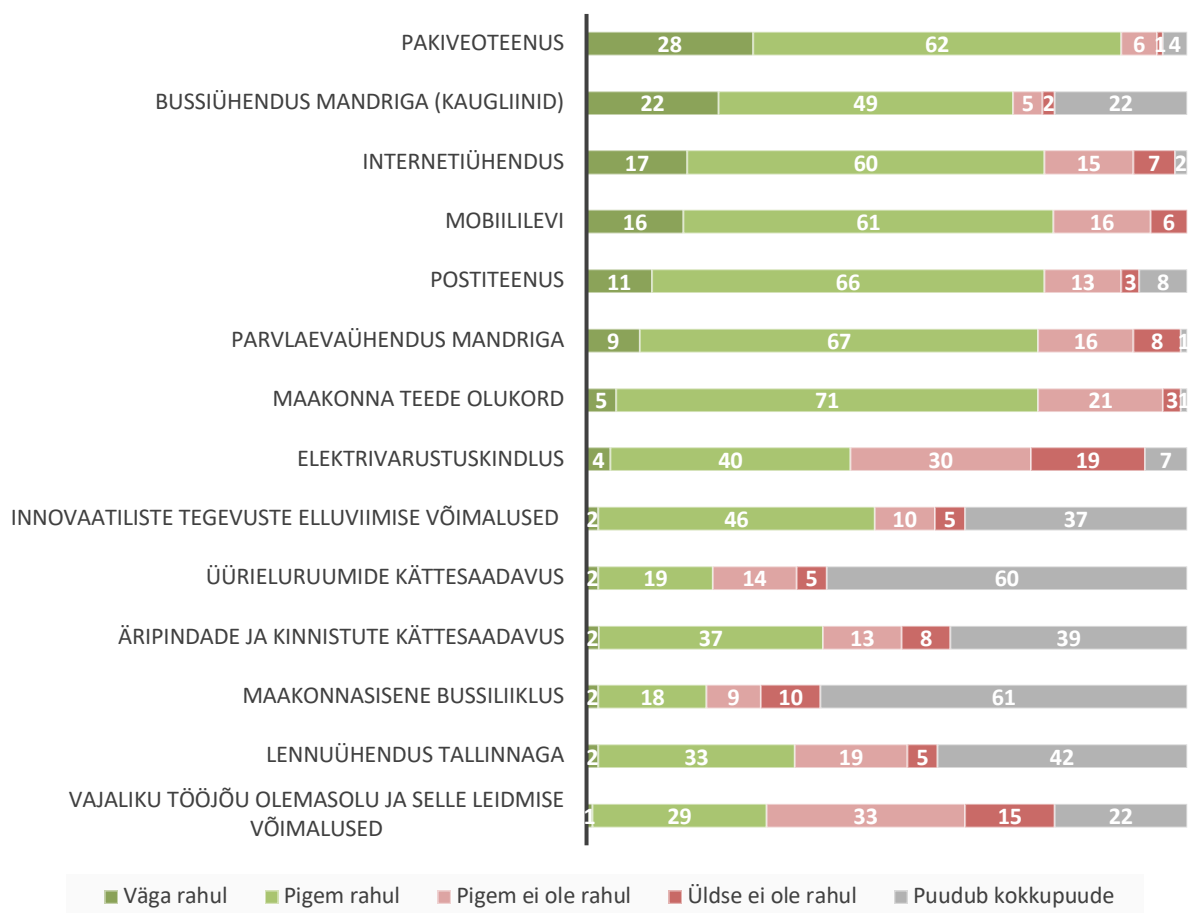
TULEMUSED

1. Saare maakonna ettevõtluskeskkond

Käesolev peatükk annab ülevaate Saare maakonna ettevõtjate rahulolust ettevõtluskeskkonda mõjutavate teguritega ning rahulolematuse korral ka selle põhjustest. Samuti käsitletakse ettevõtjate rahulolu Saare maakonna ettevõtluskeskkonnaga tervikuna.

1.1 Rahulolu ettevõtluskeskkonda mõjutavate teguritega Saare maakonnas

Uuringu käigus hinnatud Saare maakonna ettevõtluskeskkonda mõjutavatest teguritest olid ettevõtjad ülekaalukalt enim rahul pakiveoteenusega, millega oli kas väga või pigem rahul kokku 90% ettevõtjatest (joonis 3).

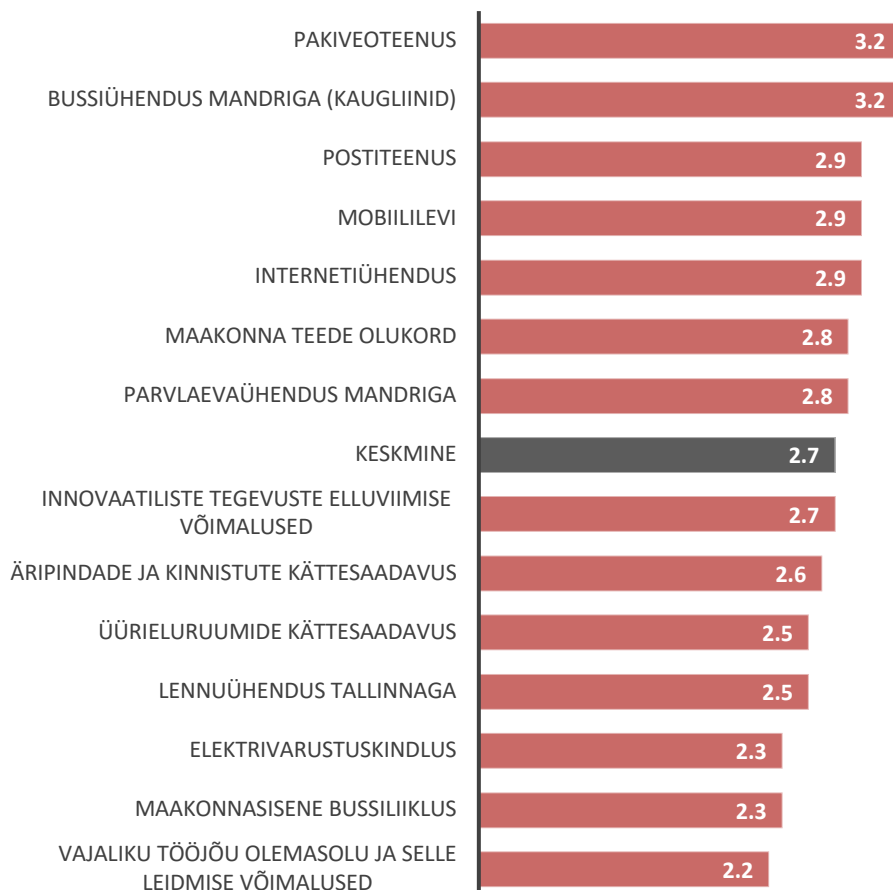
Joonis 3. Rahulolu erinevate ettevõtluskeskkonda mõjutavate teguritega Saare maakonnas (% , n = kõik vastajad).

Vähemalt 4/5 uuringus osalenud ettevõtjatest olid väga või pigem rahul ka internetiühenduse, mobiililevi, postiteenuse ja maakonna teede olukorraga. Bussiühendusega mandriga (kaugliinid) rahulolevaid ettevõtjaid oli küll veidi vähemal määral (71%), kuid antud aspekt oli pakiveoteenuse kõrval ainus, mille puhul negatiivseid hinnanguid anti vähem kui 10% ulatuses.

Kahe ettevõtluskeskkonda mõjutava teguri – elektrivarustuskindluse ja vajaliku tööjõu olemasolu – puhul oli rahulolematuid ettevõtjaid rohkem kui rahulolevaid. Mainitud aspekte hindasid negatiivselt ligi pooled ettevõtjad, sealjuures elektrivarustuskindlusega olid täiesti rahulolematud koguni viiendik vastajatest.

Maakonnasisesest bussiliiklust, üürieluruumide ning äripindade ja kinnistute kättesaadavust, lennuühendust Tallinnaga ning innovaatiliste tegevuste elluviimise võimalusi ei osanud 37–61% uuringus osalenud ettevõtjatest kokkupuute puudumise tõttu hinnata.

Võttes arvesse vaid erinevate aspektidega kokkupuudet omanute hinnanguid, tõusid teiste seast kõige positiivsemalt esile pakiveoteenus ja bussiühendus mandriga, mille keskmine hinnang 4-pallisel skaalal oli ainsana üle kolme palli (joonis 4).

Joonis 4. Rahulolu erinevate ettevõtluskeskkonda mõjutavate teguritega Saare maakonnas (n = kõik vastajad, kes oskasid hinnangut anda; keskmine hinnang 4-pallisel skaalal kus 1 = "üldse ei ole rahul" ja 4 = "olen väga rahul").

Kõige madalamaks jäi aga ka keskmiste hinnangute põhjal rahulolu vajaliku tööjõu ja selle leidmise võimaluste, elektrivarustuskindluse ning maakonnasisese bussiliiklusega.

Analüüsid rahulolu erinevate ettevõtluskeskkonda mõjutavate teguritega Saare maakonnas, ilmnedid mõningad **erisused ka lähtuvalt ettevõtete profiilist**.

Parvlaevaühendusega mandriga olid sagedaimini rahul vastajad, kelle ettevõttes töötas 50 või rohkem inimest ning mille eksport moodustas 2018. aasta käibest üle 50%.

Lennuühendusega Tallinnaga omasid kokkupuudet teiste piirkondade ettevõtetega võrreldes oluliselt sagedamini Kuressaare ettevõtjad, kes olid lennuühendusega ka mõnevõrra enam rahul. Samuti oli lennuühendusega Tallinnaga nii sagedasem kokkupuude kui ka suurem rahulolu ettevõtjatel, kelle ettevõtte 2018. aasta eksport moodustas üle 50% käibest.

Maakonnasisese bussiliiklusega olid mõnevõrra enam rahul ehitusvaldkonna ettevõtjad.

Elektrivarustuskindlusega oldi kõige sagedamini rahul 0–2 töötajaga ning vähim rahul 50 või enam töötajaga ettevõtetes. Kui suurtes ettevõtetes ei olnud pea pooled (46%) vastajad elektrivarustuskindlusega üldse rahul, siis 0–2 töötajaga ettevõtetes oli antud aspektiga täiesti rahulolematud 12% ning lisaks oli selles grupis ka ainsana 7% ulatuses väga rahulolevaid vastajaid.

Lisaks mõjutas **elektrivarustuskindlusega** rahulolu ettevõtte asukoht – Muhu ettevõtjad olid selles osas Kuressaare ja ülejäänud Saaremaa valla ettevõtjatega võrreldes oluliselt rahulolevamad. Samas oli Muhu vallas teistest piirkondadest oluliselt madalam rahulolu **internetühendusega**.

Rahulolu **mobiilileviga** eristusid teistest 3–5 aastat tegutsenud ettevõtted, mille seas olid rahulolunäitajad märkimisväärselt kõrgemad.

Äripindade ja kinnistute kättesaadavust hindasid kõige kõrgemalt ehitusettevõtjad ning **üürieluruumide kättesaadavust** peeti Kuressaare ja ülejäänud Saaremaa vallaga võrreldes oluliselt halvemaks Muhu vallas.

Vajaliku tööjõu olemasolu ja selle leidmise võimalustega oldi kõige rahulolematumad 50 või rohkema töötajaga ettevõtetes ning juhul, kui eksport moodustas 2018. aastal käibest 11–50%.

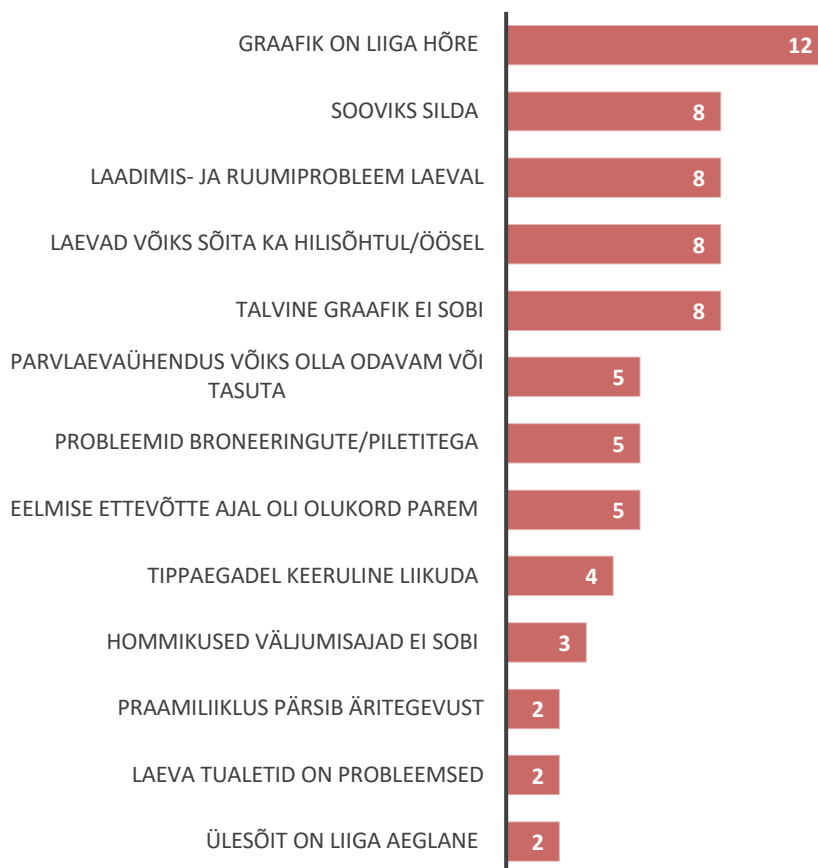
Innovaatiliste tegevuste elluviimise võimalustega oldi enim rahul ettevõtetes, kus eksport moodustas 2018. aastal üle 50% käibest.

1.2 Saare maakonna ettevõtluskeskkonda mõjutavate teguritega rahulolematuse põhjused

Saare maakonna ettevõtluskeskkonda mõjutavate teguritega pigem või üldse mitte rahul olevatelt ettevõtjatelt uuriti ka **rahulolematuse põhjuseid**.

1.2.1 Parvlaevaühendus mandriga

Parvlaevaühendusega rahulolematuse põhjused seostusid pea pooltel juhtudel graafiku sobimatusena (joonis 5). Graafikut peeti kas liiga hõredaks, talveperioodil ebasobivaks, leiti, et parvlaevad võiks liikuda ka hilisõhtul ja öösel, hommikused väljumisajad ei sobi ning n-ö tippaegadel on keeruline parvlaevadega liigelda.

Joonis 5. Parvlaevaühendusega pigem või täiesti rahulolematute Saare maakonna ettevõtjate rahulolematuse põhjused (mainitud kordade arv).

Kõige sagedamini toodi sealjuures välja, et **graafik on liiga hõre**:

„Ei meeldi tööpäevadel pikk paus“

„Liiga pikad vahed sõidugraafikus.“

„Liiga hõre graafik ja laevad peaksid käima kiiremini – 1h 2x.“

„Graafikud ei ole piisava sagedusega, tippperioodid (jaanipäev, üritused jne) takistavad oluliselt normaalset kaubavedu.“

„Peab omi käike planeerima praamigraafiku järgi ja päris tihti ületama piirkiirust, et praamile jõuda.“

„Praamiühendus võiks toimuda iga 35 minuti tagant ja tippaegadel oleks vaja lisapraami.“

„Väga sageli peab mitu tundi varem kohale tulema, et kokkulepitud ajal kokkusaamistele jõuda.“

„Häirib võidujooks praamide väljumisajaga, segab veoautojuhtidel töö- ja puhkeaja planeerimist.“

Probleemsena toodi eraldi välja talvine sõidugraafik, mis ei ole sobilik ettevõtlusele, tingib autojuhtidel pika ooteaja või aja parajaks tegemise, mis firmal tuleb kinni maksta. Leiti, et parvlaevaühendus mandriga võiks ka sügis- ja talvekuudel olla tihedam ning väljumised võiks olla iga 30 minuti tagant.

Avaldati soovi, et **parvlaevad võiksid liikuda ka hilisõhtusel ja öisel ajal**, mis tekitaks suurema liikumisvabaduse nii mandri kui ka välisriikidega:

„Ei saa mandrilt tagasi, kui hiljem lennukiga Tallinna jõuan või käin mõnel üritusel, mis lõpeb hiljem.“

„Sooviksin liikuda mandri ja saarte vahel siis, kui see minule sobib. Juhul, kui lennuk Tallinnas maandub hilja, olen sunnitud jääma ööseks Tallinna.“

„Õised reisid võiksid olla. Tihti peab varasele lennule minemise korral Tallinnas ööbima ja ka vastupidi.“

„Olgugi, et sellel võib-olla puudub otstarbekus, siis peaks olema võimalik saarelt ära ja tagasi liikuda ka öösiti. Seni, kuni seda pole, ei saa 100% laevaühendusega rahul olla.“

Ka **hommikuste väljumiste aegu** peeti mõnel juhul **ebasobivaks**, kuna esimese praami väljumisaeg „ei võimalda normaalsel kellaajal kuskile jõuda“ ning tööpäevadel 6.00–9.00 ja laupäeva hommikuti võiks olla tihedam graafik.

Lisaks leiti, et parvlaevadega on **keeruline liikuda aegadel, kui on tavapärasest enam reisijaid**:

„Võiks olla tihedamatel aegadel paindlikum.“

„Kõige kehvem olukord on nädalavahetusel.“

„Kui käia päevadel, mil massid ei liigu, siis on väga hea. Aga paras peavalu on praamile saada siis, kui kõik saarele või saarelt ära sõidavad.“

„Suveperioodil peaks olema lisareise rohkem. Ma võin broneerida mandrile mineku, kuid tagasitulek ei sõltu minust ning siis pean ootama pikas järjekorras.“

„Suviti, kui on rohkem reisijaid, siis lisareiside tegemine on olnud siiani väga vaearikas.“

Laadimis- ja ruumiprobleemide esiletõstmisel viidati praegu kasutusel olevate parvlaevade väiksusele, halvale laaditavusele ja ruumipuudusele, kitsale laevatekile, suutmatusele mahutada endisel arvul veo- ja sõiduautosid ning asjaolule, et liiga palju pileteid müüakse eelmüügist sõiduautodele. Peeti ka arusaamatuks, miks tihti ei võeta sõidukeid laevale, kuigi kohti veel oleks ning leiti, et autode paigutamine praamile jätab sageli soovida.

Alternatiivina parvlaevaühendusele **pakuti välja ka silda**:

„Eelistaksin silda või muud püsiihenduse võimalust.“

„Parvlaevaühendus on väga hästi korraldatud, mugav ja usaldusväärne, kuid ettevõtluskeskkonnale on ta lisakulu, aega ja muid ressursse raiskav. Sild/tunnel parandaks oluliselt ettevõtluskeskkonda.“

„Tuleks pöörata uus lehekülj ja hakata ehitama silda. Kas seda stressi ja kiirustamist praamile on ikka vaja. Rihtida õigele praamile ja kui siis ikka maha jääb, siis ei suuda vist keegi seda praamiliiklust ära kiruda. Tulevad uued valimised ja küllap need vallasaksad, kes sellele vastu on, jäävad ukse taha ja ettevõtlust toetavad ja inimeste õigusi arvestavad tulevad juhtima.“

„Ühendus on OK külalistele – neile, kes käivad harva. Liikuva eluviisiga püsielanikule on praam üks tüütu ja aeganõudev maanteelõik. Eelistan silda.“

„Ülimalt piirav tegur. Sulgege nt Pärnu-Tallinna maantee 10 kilomeetrit, laske masinad peale tunnise+ intervalliga (osasid ärge laske peale), võtke kõigilt sõitjatelt ja autodelt tasu ning ööseks pange tee täiesti kinni. Meeldib?“

„Võiks olla sild, jääks ära igasugune kihutamine teedel ja tuleku-mineku aega saan ise valida.“

Kohati tunti puudust **eelmisest parvlaevaühendust opereerinud ettevõttest** ning leiti, et praegune olukord on varasemast kehvem:

„Kui puuduks sadamaalal numbrituvastuse süsteem, oleks olukord hullem, kui TuuleLaevade tegutsemise ajal.“

„Eelmised parvlaevad olid tunduvalt kaasaegsemad.“

„Pole midagi teha, eelmise operaatori ajal oli parem (mugavam).“

„Eelmine operaator lisas operatiivselt lisareisid vastavalt vajadusele.“

„Praegune laevafirma ei arvesta, et Saaremaal keegi elab või koguni on tööandja. Paljusid asju pole võimalik ette planeerida. Näiteks jäi meil hobune koolikutesse. See on olukord, mil tuleb kiiresti kliinikusse sõita. Jelgava kliinik ootas meid. Oli pühapäev. Saaremaal oli just olnud mingi populaarne üritus. Meie kiirustasime haige hobusega Kuivastusse, kuid meid suunati külmalt üldjärjekorda, selgitades, et järgmine kord tuleb ikka pilet ette broneerida. Me seisime seal nii kaks ja pool tundi, kuni hobune suri. Eelmise vedajafirma ajal piisas kassasse helistamisest ja SOS-olukorrad lahendati koheselt.“

Parvlaevaühendusega rahulolematust põhjustas mõnedel juhtudel ka **piletisüsteem ja probleemid broneeringutega**:

„Piletite ja arvetega on pidev segadus.“

„Kolleegid on mitmel korral bronnitud kohast parvlaeval ilma jäänud, selgitust ka ei ole saanud.“

„Pilet võiks olla autopõhine ja reisijate arvust hoolimata üks. N1 auto hind sama, mis M1!“

„Pühade ajal ja suvel alati ei ole võimalik laevapiletit broneerida, kui ei tea vedu üks kuu ette.“

„Broneerimisel ei tohi inimesi ära hirmutada, et laevad on täis broneeritud, kui tegelikult kohti jagub.“

Mõne ettevõtja hinnangul võiks tänapäevane **parvlaevaühendus olla oluliselt kiirem**:

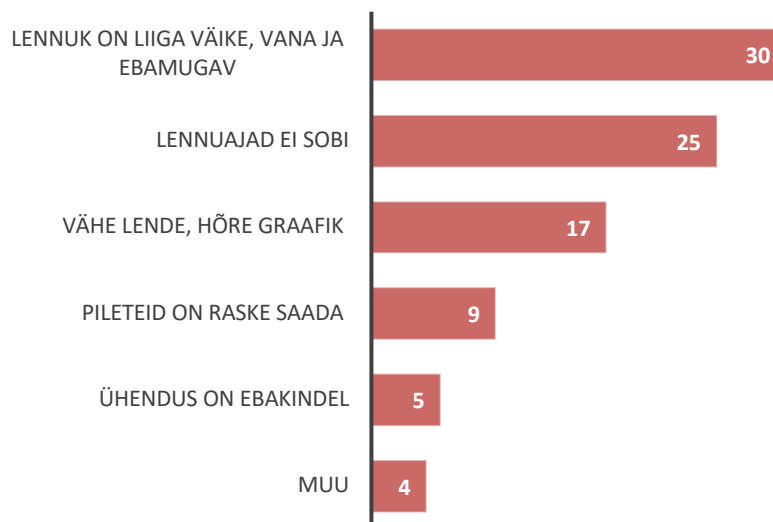
„Ülesõit kiirem. Oleme samas kohas uute laevadega, kus 10 aastat tagasi, ei mingit progressi.“

„Tänapäevane laev peaks merel olema 15 minutit ja peale- ja mahalaadimine 7,5 min + 7,5 minutit.“

Lisaks võiks ettevõtjate arvates olla parvlaevateenuse hind soodsam või kohalikele elanikele ja nende sõidukitele tasuta, parvlaevade tualetid suuremad ning kohalikud elanikud peaksid saama eelisjärjekorras praamile. Parandada võiks parvlaevade klienditeenindust ja toitlustuse hinnataset ning luua parvlaevaühendus Lätiga.

1.2.2 Lennuühendus Tallinnaga

Lennuühenduse puhul Tallinnaga peeti kokkuvõttes kõige probleemsemaks aspektiks lennuaegu, mida toodi erineval moel välja pea pooltel juhtudel (joonis 6).

Joonis 6. Lennuühendusega Tallinnaga pigem või täiesti rahulolematute Saare maakonna ettevõtjate rahulolematuse põhjused (mainitud kordade arv).

Graafikut liiga hõredaks pidanud ettevõtjad soovisid, et **lennuühendus oleks tihedam**, näiteks kahe korra asemel neli korda päevas ning lennud peaks toimuma sagedamini ka nädalavahetustel:

„Kahjuks on lennuajad ainult kaks korda päevas, kuid aeg-ajalt on vaja sõita muudel aegadel, siis selleks tuleb võtta terve päev, et sõita Tallinna.“

„Lennud peaks toimuma iga päev hommikul ja õhtul, ka nädalavahetustel!“

Väheste lendude kõrval peeti teiseks suuremaks lennugraafikuga seonduvaks probleemiks **ebasobivaid lennuaegu**. Peamiselt väljendati sealjuures **rahulolematust hommikuste lennuaegadega**, kuid mõningatel juhtudel lisaks ka õhtustega:

„Ajagraafik võiks olla nii, et jõuaks hommikuti 9.30 Tallinnasse, kuna paljud kohtumised, koolitused jms algavad hiljemalt kell 10:00.“

„Tööpäevadel lennuk jõuab Tallinnasse alles kl 10.00. Koolitused-koosolekud algavad 9.30 või kl 10.00.“

„Lennugraafikus ei ole mingit loogikat ettevõtjate jaoks. Lennugraafik ei võimalda jõuda Tallinnasse kohtumistele ja koolitustele kella 9-ks, isegi mitte 10-ks.“

„Ajagraafik ei võimalda jõuda Tallinna tööle ning õhtul tagasi.“

„Lennuajad on tihti sellised, et nendest pole suurt abi, lennuk läheb kas liiga hilja või liiga vara.“

„Lennugraafik ei ole hea, laupäeval õhtul ei saa lennukiga Tallinnast tagasi.“

Teise suure probleemina nägid lennuühendusega rahulolematud ettevõtjad **iganenud, ebamugavat ja liiga väikest lennukit**:

„Eelkõige võiks lennuk olla suurem ja mugavam.“

„Lennuk võiks suurem olla - paljud kardavad väikese lennukiga lennata.“

„Lennuk on väike, mis seab piirid kasutamisevõimaluste/julguse kohta.“

„Lennuk on liiga väike, et siia kutsuda kõrgetasemelisi külalisi, äripartnereid, isikuid suuremate kohvritega. Kiirus on oluline.“

„Turvalisuse tunnet vähendab lennuki iga.“

„Lennuk väike, sellest tingitud lennuhirm – peale ühte halba kogemust ei ole enam kunagi sõitnud ja ei soovita väga ka teistel.“

„Lennuk on pisike ning üsna amortiseerunud olekuga.“

„Lennukite kvaliteet räägib enda eest.“

„Puudub korralik lennuk, vähemalt ATR 72.“

„Võiks olla reaktiivmootoriga lennuk, oleks kindlasti rohkem lendajaid, kaasa arvatud mina.“

Veidi vähemal määral nähti probleemseks **piletite saadavust**:

„Pidevalt on raske kohti saada, kuna ettevõtja tegutseb vastavalt vajadusele ja pikalt ette ei broneeri.“

„Väga pikalt vaja ette planeerida.“

„Nädalalõppudel ei ole kohti.“

„Puudub kindlus, et saan peale, kui vajadus tekib.“

„Sisuliselt kunagi ei ole pileteid saada. Arvan, et viiel viimasel korral, kui oleks olnud vaja Tallinnas käia, ei olnud see pileтите puuduse tõttu võimalik. Enamasti ei võta seda lennuliini tööalaselt kasutatavaks variandiks.“

Lisaks eelpooltoodule väljendati rahulolematust vedajaga ning lendude hilinemisest ja ärajäämisest tuleneva lennuühenduse ebakindluse üle ning leiti, et lennuühendus ei rahulda kõigi elanikkonnagruppide vajadusi ega sobi ka turistidele.

1.2.3 Bussiühendus mandriga

Rahulolematus bussiühendusega mandriga tulenes peamiselt kahest põhjusest – **marsruutide ja graafikute sobimatus.**

Marsruudid ei sobinud ettevõtjatele (8 juhul) järgnevatel põhjustel:

„Kuivastust on keeruline reisi alustada – bussifirmade poliitika.“

„Ei saa Leisist mandrile bussiga, ainult läbi Kuressaare, aga see on mõttetu.“

„Koht, kus elan, on Leisi. Seal käis vanasti buss esmaspäeva hommikul vara Tallinna ja reede õhtul tagasi maale. See ei käi enam ammu. Päris raske on saada kaugliini bussi peale.“

„Kuressaare–Pärnu–Kuressaare puudub ühendus.“

„Kuressaarest ei saa peale 18.00 Tallinna poole sõita ja üldse Ida-Saaremaa poole.“

„Liiga vähe väljumisi, nt Tartusse pea võimatu sõita, sama lugu Pärnusse sõitmisega.“

„Pärnu–Viljandi–Tartu suunal on keeruline liikuda, busse on vähe ja ajad ei ole head.“

„Tartu ja Pärnu suunal vähe.“

Busside graafiku sobimatuse põhjused olid alljärgnevad:

„Kehv ühendus.“

„Kellaajad ei ühildu.“

„Graafikud on valed ja puudub kindlus, et nüüd sõidan ja saangi sõita.“

„Hommikul oleks vaja varasemat bussi Tallinna jõudmisel.“

„Lähtuvalt praamiühenduse kellaagadest pole võimalik varajastel tundidel mandrile jõuda.“

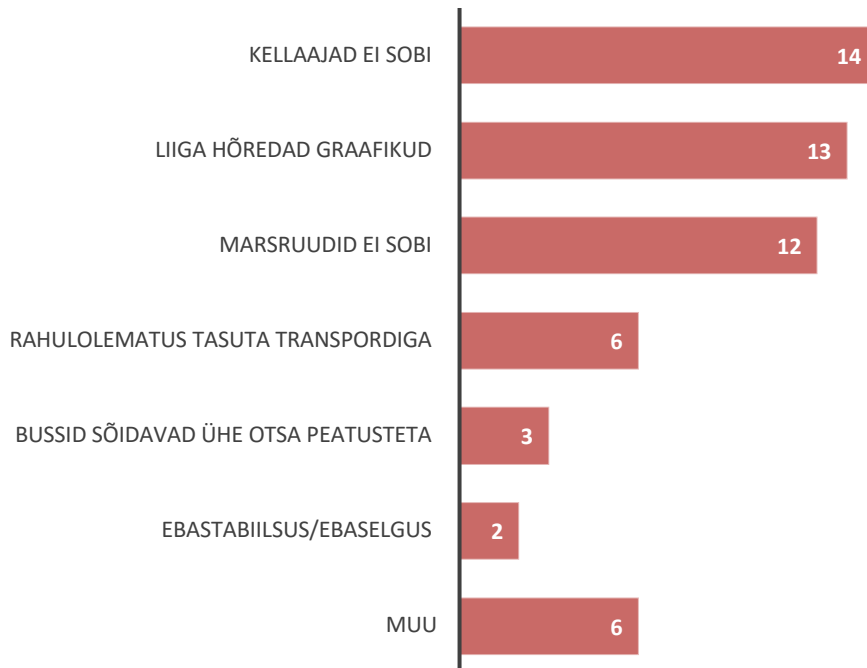
„Õhtuseid, varahommikusi busse ei ole.“

„Võiks olla tihedam. Tihti ei leia sobival kellaajal väljuvat reisi (Kuressaare–Tallinn suunal).“

Lisaks toodi kahel korral välja, et bussiühendus mandriga peaks olema tasuta ning busside standard kõrgem.

1.2.4 Maakonnasisene bussiliiklus

Rahulolematuse maakonnasisese bussiliiklusega tulenes peamiselt kolmest asjaolust – ebasobivad kellaajad ja marsruudid ning liiga hõredad graafikud (joonis 7).

Joonis 7. Maakonnasisese bussiliiklusega pigem või täiesti rahulolematute Saare maakonna ettevõtjate rahulolematuse põhjused (mainitud kordade arv).

Maakonnasiseste busside ajagraafik põhjustas ettevõtjatele rahulolematust peamiselt seetõttu, et see **ei sobitu tööl käimise kellaegadega**:

„Kellaajad ei ühildu töögraafikutega.“

„Maakonnasiseselt bussiliiklus ei toimi, sest kellaajad ei ole sobilikud kooli-tööle sõitvate elanike jaoks.“

„Hommikul on ida poolt sõitu alustades kas väga varajane buss või siis väljumine liiga hilisel ajal.“

„Busside ajad ei kattu absoluutselt tööle ja tagasi tulekuga ja üks väljumine päevas???“

„Absurdsed bussigraafikud.“

„Bussiliiklus Sandla ja Kuressaare vahel ei ole sobival ajal.“

Liiga hõredana nähti bussigraafikut nii konkreetsetel marsruutidel kui ka üldisemalt, pidades seda ebasobivaks nii kohalikele elanikele kui ka turistidele:

„Buss suunal Leisi–Pärsama–Kuressaare on liiga harva graafikuga.“

„Bussid sõidavad väga imelikel aegadel, näiteks Hiiu- ja Saaremaa vahelisele parvlaevale on peaaegu võimatu bussiga saada.“

„Bussiliiklus on liiga harv isiklikuks kasutamiseks, aga suvel eelkõige turistide jaoks liiga hõre.“

„Graafikud linna ümbruses võiksid olla tihedamad, et neid busse reaalselt ka kasutada saaks.“

„Mõnedes piirkondades on väga hõre bussiliiklus.“

„Nädalavahetusel puudub inimestel liikumisvõimalus vastavalt vajadusele.“

Maakonnasiseste busside **marsruudid ei sobinud eelkõige vajalike suundade puudumise ja liinide liigse pikkuse** (suured ringid) tõttu:

„Liini pikkus (ring, mitte otse) kohati sobimatu.“

„Liine ei ole piisavalt, bussid sõidavad mitteloogiliselt ja suurte ringidega.“

„Kõrkvere kanti ei ole praktiliselt üldse liiklust.“

„Leisi piirkond on täiesti teenindamata, töölised ei saa õigeks ajaks tööle ega töölt ära, bussisõidu ajad ei sobi.“

„Liiklus on tasuta, aga sinna, kuhu turist sõita soovib, busse ei käi. Nt Sääre.“

„Õhtuseid busse suunal linnast välja ei ole. Viimane buss võiks igas suunas väljuda varasemalt kell 9 õhtul.“

„Puudub bussiühendus Aula-Vintriga, lähim peatus 3 km.“

„Vähe võimalusi nn perifeersest paigast liikuma saada.“

„Liinivõrk peaks olema tihedam.“

„Bussiga tööle pole võimalik käia, selliseid liine ega aegu pole.“

„TASUTA buss sõidab Kuressaarest Orissaarde, võite linnukese kirja panna ja preemiat maksta, aga reaalsuses on lihtsalt alandav istuda kuskil taga Kõrkveres 10 minutit lihtsalt niisama ning kogu sõiduaeg, mis autoga ja otse oleks 40 minutit, on bussiga 1 tund ja 20 minutit!“

Rahulolematust väljendati ka **tasuta transpordi osas** – selles nähti nii ebaotstarbekat rahakasutust kui ka ebavõrdsuse loomist erinevate piirkondade elanike vahel:

„Kuivastu mnt ääres ei ole tasuta transporti.“

„Tasuta ühendus on Tagaverele olematu, õhtul üks buss linnast siia ja päeval saab ühe bussiga linna. Vallaelanike vahel võrdsus täielikult puudub, on kante, kuhu saad kordi ja kordi päevas tasuta.“

„Ei ole rahul rahalises mõttes, osa saavad tasuta, teised maksavad makse, aga ei ole võimalik ühistransporti kasutada.“

„Tasuta asju pole olemas, on ebaõiglane pakkuda tasuta bussiliiklust, kui karjув vajadus on raha järele muudel objektidel – teed, tänavad jne.“

„Tasuta asju pole olemas, on väga arusaamatu pakkuda tasuta sõitu, kusjuures ei suudeta teid puhtana hoida, tasuta peaks olema kuni 25-aastased noored ja pensionärid.“

„Tasuta bussiliiklusest ei ole mingit kasu maal elavatel vanainimestel. Kui bussipeatusesse on 2 kilomeetrit, siis tuleks tasuta bussiliikluse asemel pakkuda muid transporditeenuseid.“

Kohati häiris ettevõtjaid maakonnasiseses bussiliikluses ka **stabiilsuse ja selguse puudumine**:
„Sõidugraafikud ebaselged.“

„Käib üks muutmine ja kindlus, et liin on ja jääb, puudub. Linnaliin pandi käima Lahekülas, seda on inimestele vaja, keegi tarkpea arvas, et seal laupäeval ja pühapäeval elu ei ole, veel targem, suveks pidi see liin jälle kinni pandama.“

Mõned ettevõtjad tõid maakonnasisese bussiliikluse nõrga kohana välja ka asjaolu, et mõned bussid **sõidavad õhtul viimase reisi nii, et sõitjaid peale ei võta**:

„Õhtune buss sõidab peatusteta tagasi linna Sandla–Kuressaare liinil (absurd).“

„Sõidavad ühe otsa tühjalt.“

„Mõned liinid sõidavad õhtul viimased reisirühmad nii, et tagasiteel Kuressaarde inimesi peale ei võta, sest pole ette nähtud.“

Üksikutel juhtudel toodi **lisaks** välja ka järgnevaid maakonnasisese bussiliiklusega **rahulolematuse põhjuseid**:

„Bussipeatustes puuduvad graafikud.“

„Turismisektoris olematu teenus.“

„Ette tellimisel peatused on nõmedus, sest üldiselt ei hakka helistama, et bussi tellida. Pigem aitab naabrimees või muud valikud. Osad bussijuhid on ülbed ja mittevastutulelikud.“

„Bussid peavad sõitma ka siis, kui on kaks inimest bussis. Muidu maaelu hääbub ja üldse ei arvestata oma elus enam bussidega.“

„Suured bussid sõidavad vähese sagedusega liinidel väheste reisijatega. Alternatiivina võiks kasutada väikebusside, Taxify ja Uber teenust. Muuhulgas väikestes kohtades on võimatu kasutada taksoteenust, mis takistab nii turismi arengut kui ka kohalike elanike liikumist.“

1.2.5 Elektrivarustuskindlus

Rahulolematust elektrivarustuskindlusega põhjustasid ülekaalukalt enim **sagedased elektrikatkestused**, mis võivad olla igapäevased, pikaajalised, ilma nähtava põhjuseta (torm) ning toimuda isegi kesklinnas (joonis 8):

„Elektrikatkestused sagedased ja pikalt.“

„Katkestusi liiga palju tänapäevase tehnika juures.“

„Aasta jooksul käib vool ära ikka vähemalt 10 korda.“

„09.01.2019 oli Kuressaares suhteliselt ilusa ilmaga keset tööpäeva elektrikatkestus ligi 4 tundi. Ka varem on olnud elektrikatkestusi. Kuidas saaks sellistes oludes elektrivarustuskindlusega rahul olla!“

„Pidevad katkestused ka ilma tormita.“

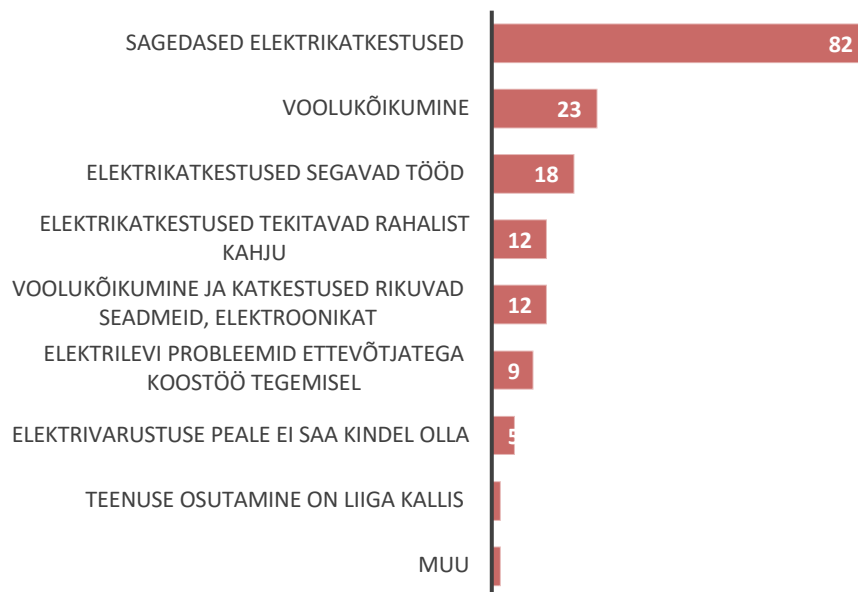
„Sagedased pikad katkestused ka siis, kui ei ole ekstreemseid ilmastikuolusid.“

„Väiksemagi tuulega on karta katkestusi.“

„Pidevad katkestused tugevamate tuulte ja tormidega. Vajalik oleks vedada kogu saarele maaliinid.“

„Piirkonna 10 Kv elektriliinid on ehitatud 1963. aastal, seepärast katkestused on sagedased ja pikad (viimati pikim katkestus käesoleval aastal 40 tundi).“

„Tundub, et voolukatkestused on Saaremaal tava ja inimesed peaksid varuma keldritesse toitu, vett, küünlaid ja muud eluks vajalikku, sest ei tea, kaua see stagnaajal paigaldatud viimane kaabel väinas ära kõduneb.“

Joonis 8. Elektrivarustuskindlusega pigem või täiesti rahulolematute Saare maakonna ettevõtjate rahulolematuse põhjused (mainitud kordade arv).

Teiseks olulisemaks elektrivarustuskindlusega rahulolematuse põhjuseks oli **voolukõikumine**. Lisaks sagedastele elektrikatkestustele ja voolukõikumisele toodi välja ka neist **tekkivaid kahjusid** – tööprotsessi segamist, seadmete ja elektroonika rikkumist ning lisakulusid:

„Elektrikatkestused segavad normaalset tööprotsessi.“

„Elektrivarustuskindlus on ettevõtluse alus. Kui katkeb mobiiliside ja veevarustus (nagu viimase katkestusega toimus), siis on kellegi töö tegemata.“

„Esineb liiga tihti katkestusi. Kui on tegemist toiduainetööstusega, on kahjud suured.“

„Esineb pikaajalisi elektrikatkestusi ning meil on külmlaod, mis tähendab probleeme temperatuuri säilitamisega ja suuremat elektrikulu, kui uuesti külmseadmed tööle hakkavad.“

„Eriti häirivad katkestused turismihooajal.“

„Küllaltki sageli ei saa planeeritud töid teha elektrikatkestuse pärast.“

„Liialt palju esineb ootamatuid elektrikatkestusi, mõjutab tootmist ja müüki.“

„Liiga palju elektrikatkestusi ja voolu kõikumisi. Tegelen igapäevaselt kalakasvatamisega, probleem on tõsine just meile.“

„On ette tulnud elektrist tulenevaid seisakuid.“

„Pidevad elektrikatkestused halvavad tootmist ja rikuvad seadmeid.“

„Pikemad katkestused muudavad klienditeeninduse väga keeruliseks.“

„Vähemalt 4–5 korda nädalas lühiajalised katkestused Sutu külas. Võimatu on seadmetega töötada.“

„Elektrikatkestused kahjustavad arvuteid ja programme.“

„Osades piirkondades liiga palju lühiajalisi katkestusi, mis võivad rikkuda kallid seadmed.“

„Pidevad katkestused (mõni päev mitu ca 20-30 sek pikkust katkestust jne) põhjustavad seadmetele kahjustusi.“

„Lepingu täitmine ühepoolne: arve maksmise nõue on, aga elektri olemasolu kindlust ei ole. Ja selle puudumist ei kompenseerita. Taluvustasu HÄBITULT VÄIKE.“

„Liiga palju katkestusi, mis tekitavad ettevõtjale põhjendamatult suuri kulusid.“

„Olen olnud sunnitud muretsema generaatori juhuks, kui ei saa loomadele vett ja muud sellist.“

„Ootamatud elektrikatkestused on korduvalt põhjustanud firmale reaalselt majanduslikku kahju.“

„Katkestused põhjustavad otsest majanduslikku kahju, kuid kahjunõuete esitamisest oleme loobunud, see on tühi töö ja neid ei rahuldata.“

„Elektrikatkestused koos sealt tulenevate kuludega, mida keegi kompenseeri.“

„Meile on tekkinud suured kahjud elektrikatkestuste tõttu tekkinud tööseisaku tõttu ning voolu kõikumise tõttu on olnud vaja vahetada masinate osad välja.“

„Viimasel ajal järjest sagenevad voolukatkestused ja kõikumised, mis rikuvad seadmeid ja sunnivad planeeritud päevakava muutma.“

„Katkestuse korral on enim häiritud väiksemad piirkonnad, kus elektrivarustuse taastamine võib võtta aega tavaliselt kuni kolm päeva, harva ka kauem. See nõuab mikro- või väikeettevõtjat soetama elektrigeneraatorit, hoidmaks ära võimalikke suuri kahjusid (väikesed tekivad paratamatult nagunii).“

Probleeme esineb lisaks ka **koostööga teenusepakkujaga**, kes ei arvesta ettevõtjate huvidega ning väidetavalt ei soovi tekkinud kahjude eest alati ka vastutust võtta:

„Plaaniliste elektrikatkestuste korral lähtutakse vaid Elektrilevi lepingupartneri soovist tööde läbiviimise aja osas, mitte tarbija vajadustest.“

„Ja ega kelleltki pole vastust küsida, kuna Elektrilevi ei soovi lihtsalt probleeme lahendada.“

„Kui on kahtlane ühenduskindlus, siis võiks sellest teada anda. Mõned nädalad tagasi tekkinud elektrikatkestusest sõnumiga ka ei teavitatud, olime ise eemal ja see teade tuli teiste kanalite kaudu ja viivitusega.“

„Katkestuse korral ei tea, kauaks nii jääb.“

„Võib esineda katkestusi ja kõikumisi just väljaspool Kuressaaret ning taastamine pole väga operatiivne nagu viimase Kuressaare juhtumi korral!“

„Mitte keegi ei vastuta, pidevad elektrikatkestused.“

„Teisest küljest ei kaasne elektrikatkestuse korral võrguteenuse ettevõttele kohustusi ja otseseid tekkinud kahjusid püütakse mitte hüvitada.“

„Katkestused on rikkunud tööpäevi ja elektroonikat ning keegi vastutust ei võta.“

Väljendati otsesõnu, et **elektrivarustuse peale ei saagi kindel olla:**

„Mandril saadaoleva pinge kvaliteediga ei saa üldse võrrelda. Võib öelda, et elektrivarustuskindluse peale ei saa üldse kindel olla.“

„Mingisugust kindlust pole, katkestused juba aastaid väga sagedased.“

Rahulolematust tekitas ka pakutava **teenuse hinna ja kvaliteedi suhe:**

„Elektri hind ei vasta teenuse osutamisele.“

„Täiesti lubamatu, kui elektri eest nii kõrget hinda küsitakse, aga kvaliteetset tarbimist ei võimaldata.“

„Käesoleval ajal võiks elektrienergia olemasolu olla põhiõigus. Hetkel on Saaremaal (ja ausalt öeldes ka mujal Eestis) veel mitmeid piirkondi, kus pole võrguelektrit üldse olemas ning lähtuvalt võrguteenuse monopoolsest seisust, on liitumine ebamõistlikult kallis.“

Lisaks eelpooltoodule põhjustasid rahulolematust elektrivarustuskindlusega ka järgnevad asjaolud:

„Liinid vanad ja uusi investeeringuid vähe. Raha puudus on tingitud ilmselt riigi dividendikohustusest, mis vajalik ülepaisutatud riigiaparaadi toimimiseks.“

„Praegusel ajal peaks juba olema elektrivarustus muretu.“

1.2.6 Internetiühendus

Internetiühendusega rahulolematuse põhjuseks oli kõige sagedamini selle **madal kvaliteet ja leviprobleemid**, mis esinevad tihti just **maapiirkondades** (joonis 9):

„Internetiühendus olematu.“

„Internetiühendus on väga kõikuv ja ebastabiilne.“

„Maakohtades puudub korralik levi.“

„Saaremaa servades levi kehv.“

„Keskusest väljas on ainuke võimalus 4G, mis on aeglane kahjuks.“

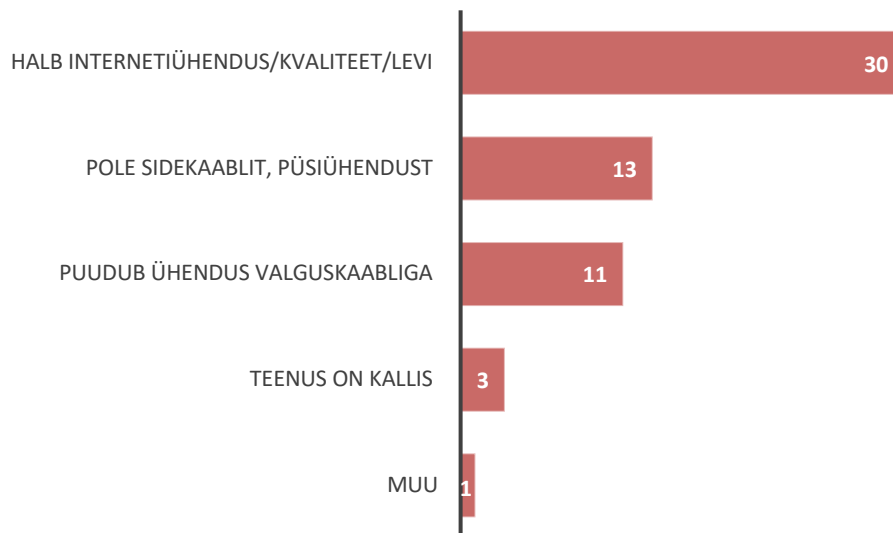
„Ainus võimalik ühendus on üle 4G. Sellest jääb väheks, kuna levi ei ole piisav.“

„Mast on ülekoormatud – ei levi väga ja aeglane.“

„Töö iseloom eeldab mobiilse interneti kasutamist, aga levi on kehv (mõnes kohas olematu).“

„Paljudes kohtades variandiks vaid mobiilne internet, millel levi ebaühtlane. Kiirused ja mahud jäänud ajale jalgu.“

„Tele2 4G ruuter ei anna normaalset ühendust, kui oled mobiiliga ruuterist 25 m eemal.“
 „Telefoniühendus Kallaste külas on väga nõrk. Mobiilne internet ei toimi korralikult.“
 „Üle õhu püsiühendus on väga ebastabiilne.“
 „Õhtuti on suur ülekoormus, internet aeglane.“

Joonis 9. Internetiühendusega pigem või täiesti rahulolematute Saare maakonna ettevõtjate rahulolematuse põhjused (mainitud kordade arv).

Konkreetsete tehniliste lahenduste osas heideti ette nii **püsiühenduse, sidekaabli kui ka valguskaabli puudumist:**

„Internetilevi on ja töötab põhimõtteliselt kenasti, aga väga kurb on see, et magistraalvalguskaabel on olemas suuremal osal Saaremaal, aga ei tohi ühendada sellega.“

„Kruundi piiril valguskaabel, ühendus puudub.“

„Kuressaare linnas sees puudub enamusel võimalus liituda valguskaabliga.“

„Kus on lubatud valguskaabliühendused maakohtadesse?“

„Puudub valguskaabel, õhuliinid ei toimi.“

„Suur vajadus valguskaabli laiaulatuslikumaks vedamiseks.“

„Valguskaabli puudumine sisuliselt igal äripinnal. Käib ka mingi kemplemine Elisa ja Telia vahel, kes kuhu oma ühenduse saab teha. Lõpuks kannatab klient.“

„Minule kuuluval tehase kinnistul pole mingit sidekaablit (elame e-riigis). Kui kunagi seda soovisime, siis küsiti 20 000 eurot.“

„Oleme e-riik – minu ettevõtte pole isegi internetikaablit läheduses, kunagi pakuti 20 000 euro eest vedamist meie kulul.“

„Pole püsiühendust, lubati ju hiljuti, aga tõmmati vesi peale.“

„Saan internetti vaid välisantenniga läbi õhu tuleva nn 4G ühendusega, mis katkeb õhtu jooksul mitu korda ja mille parameetrid ei võimalda mul kodus tööd teha.“

„Üle õhu internet keskustest eemal alati ei toimi. Parendamine on kallis ja siiski kaablist halvema kvaliteediga.“

„Paljudes kohtades on veel vanad telefoniliinid, mida mööda ei saa head internetiühendust.“

„Seniajani on pakutud optilist ühendust ja õhulevi vaid suurtes asulates, kuid väljaspool tegutsedes on see madala kvaliteediga ja kohati puudub üldse.“

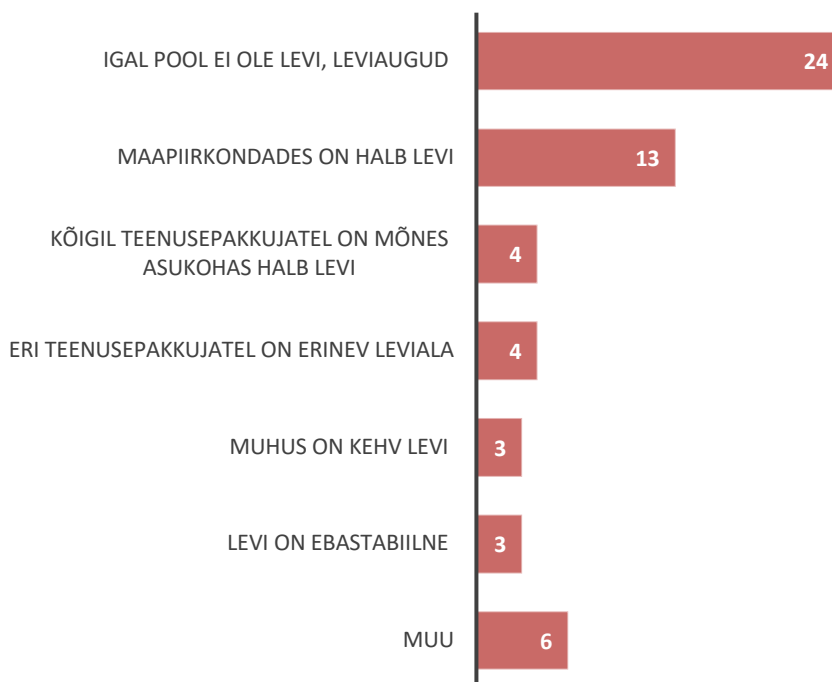
Rahulolematust tekitas lisaks kvaliteetse **teenuse** puudumisele ka selle **hind**:

„Hinna–kvaliteedi suhtes on hind väga kallis.“

„Võimalik kasutada ainult ühe teenusepakkuja küllaltki kalli tasuga internetti, kuna kodu-töökoht asub ääremaal.“

1.2.7 Mobiililevi

Sarnaselt internetiteenusele oli ka mobiililevi puhul rahulolematuse põhjuseks valdavalt pakutava teenuse madal kvaliteet ja nn leviaugud, mis esinevad sageli just maapiirkondades (joonis 10).

Joonis 10. Mobiilileviga pigem või täiesti rahulolematute Saare maakonna ettevõtjate rahulolematuse põhjused (mainitud kordade arv).

Halba või ebastabiilset levi esines nii konkreetsetes asukohtades kui ka laiemalt:

„Paljudes kohtades on levi nõrk või puudub üldse.“

„On mitmeid kohti, kus levi puudub või on katkendlik.“

„Asume piirkonnas, kus mobiililevi ei ole stabiilne.“

„Esineb päris ulatuslikke leviauke.“

„Kodus olen sunnitud rentima repiitrit, et mitte ronida puu otsa, kui on vaja telefoniga rääkida.“

„Levi kvaliteet halb, tuleb hoonest väljuda.“

„Meie farmides ja kontoris on väga kõikuv levi. Oleme sellest Teliaga korduvalt rääkinud.“

„Meie territooriumil on levi kehv.“

„Nii töö- kui ka elukohas puudub levi siseruumides.“

Leviprobleemid tõusid sageli esile just maapiirkondades:

„Saaremaa servades on levi kehv.“

„Ääremalisusega seotud tugimastide kaugus ei taga alati levi, mis tingib ka sagedast operaatorite vahetamist parema levi otsingul.“

„Elisal ja Tele2 on leviga väljaspool Kuressaaret probleeme esinenud.“

„Kungla küla, endises Valjala vallas. APPI!!!!!! Probleemid algasid 2018. a algusest-siiamaani. Teeme kaugtööd kodus olles, aga leviprobleemid on suured. AIDAKE!!!!!!“

„Kuressaarest 7 km kaugusele enam Telia ei ulatu.“

„Maapiirkondades levi puudus (näiteks Nässuma).“

„Mastidest kaugemal on levi muutunud katkendlikuks.“

„Mobiili kasutamiseks pidime lahkuma oma kodust Pärsama külast.“

„Mobiililevi Saaremaal Kuivastu–Kuressaare–Kihelkonna (Mustjala) on alla igasuguse arvestuse. Telefoniga ei ole võimalik sõidu ajal rääkida ilma, et ei tekiks katkestust nt Tõllil, Kärlal jne. Telia operaator.“

„Telia levi on väga suurte kõikumistega ja väljaspool suurt asulat tekivad pidevalt katkestused. Samuti on pidevalt muudatusi ning kõne katkeb ka vahel autosõidu ajal Kuivastu–Kuressaare maanteel.“

„Minu kahes peamises tegevuskohas pole aastatega sõltumata uuendustest – 4G tulek – mobiililevi paranenud. Pigem tuleb rõõmustada, et see pole OLULISELT kehvemaks muutunud. Põhjusteks minu „äärealadel“ toimetamine, kus ühes kohas asun kahe masti leviku piiril ja kummagi masti side pole hea ning sellest lähtuvalt kõigub levi stabiilselt nulli ja keskmise vahel, mis omakorda koormab ka mobiiltelefoni akut. Teises kohas on lähim mobiilimast lihtsalt nii kaugel, et sõltuvalt ilmastikust ja lehemassiivist looduses kas on levi või pole seda kohati üldse.“

Toodi välja nii asjaolu, et **erinevatel teenusepakkujatel** on erinevates Saare maakonna piirkondades erinev levi kui ka seda, et **kõigi teenusepakkujate** levi on ühtlaselt halb:

„Sõltuvalt teenuse pakkujast kõigub levi tugevalt Saaremaal.“

„Kasutan Tele2 teenust, kuna kodus-töökohas Roobakal ei ole teiste teenusepakkujate levi piisav, samas ei ole selle pakkuja levi olemas poja talus Kasti külas...“

„Kui ühes piirkonnas katab üks teenusepakkuja, siis teises kohas võib see kvaliteet olla tagatud hoopis teise operaatori poolt, mistõttu pole võimalik ühe pakkuja baasil head teenust saavutada.“

„Kehv levi antud asukohas kõigil teenusepakkujatel.“

„Kõigil operaatoritel puudub meie piirkonnas levi ja seetõttu on ka valikuvabadus kitsendatud.“

„Maapiirkonnas on levi kõikidel operaatoritel nõrk.“

„Pole vahet, millise firmaga liitunud, levi pole ikka. Kontoris arvuti taga istujad väidavad, et mis nutate, meie kaart näitab, et teil piisav levi, aga vot ei ole.“

„Muhus vallas on palju leviaugu kohti endiselt.“

„Töö iseloom eeldab mobiililevi kasutamist, aga levi on kehv. Elisal on ainult üks mast keset Muhu saart ja sellest kaugemal on levi kehv ja tihti olematu.“

Nõrdimust avaldati ka **ebastabiilse levi** üle:

„Mobiililevi on väga kõikuv ja ebastabiilne.“

„Tuulte Roosi piirkonda helistajale ütleb tihti automaatvastaja, et number ei ole kas kasutusel või välja lülitatud. Kuigi telefon on sees. Seda ei ole pidevalt, aga on häiriv, kui klient sind kätte ei saa.“

Mobiililevi puudutavate **probleemidena toodi lisaks välja** veel järgnevat:

„Kaavil, Sõrve tipus läheb Läti levialasse.“

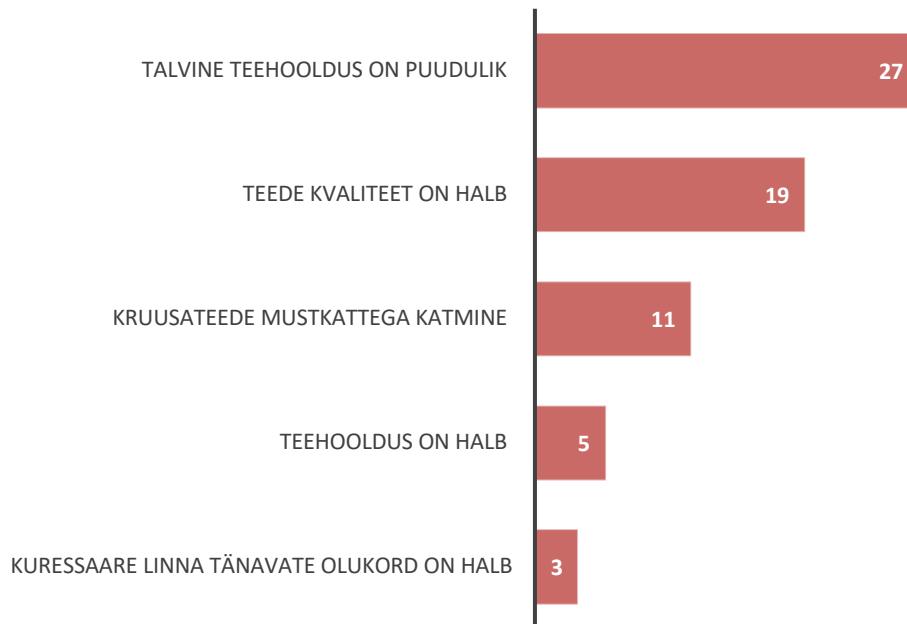
„Tihti ühenduse probleemid andmesidega – Tele2.“

„Kõnelevi on operaatorite poolt andmesidelevi arvelt oluliselt halvemaks "keeratud".“

„Mida uuemaks telefon läheb, seda kehvem levi.“

1.2.8 Maakonna teede olukord

Maakonna teede olukorraga rahulolematuse põhjuseks oli ligi pooltel juhtudel puudulik teehooldus (joonis 11).

Joonis 11. Maakonna teede olukorraga pigem või täiesti rahulolematute Saare maakonna ettevõtjate rahulolematuse põhjused (mainitud kordade arv).

Ilmselt lähtuvalt küsitluse läbiviimise ajast toodi **teehooldusega rahulolematust** välja eelkõige **talveperioodi** puhul, mil eriti suureks probleemiks osutus just **hommikune lumekoristus**:

„Halva ilmaga alustatakse lumekoristusega liiga hilja.“

„Hommikul vara lumesajus sisuliselt keegi teid ei puhasta, sõidan tihti Kihelkonna suunas, siis Kärlani on tee puhas ja seal algab teine maailm. Näiteks võin tuua 23.12.18 – teel oli lumi 13-20 cm, aga meie kaubaautod kasutasid seda teed laadima sõitmiseks. Sama on Kuivastu suunal, lumesahad on haruldased, siis kui on lumi teedel ja sulalume vaalud.“

„Kuressaare–Kuivastu mnt. talvel lumega hooldamine allapoole arvestust. 2017/2018 oli kehva ja lubati 2018/2019 hooajaks rohkem raha, aga hommikuti ikka sageli tee hooldamata.“

„Lumekoristus võiks ikka toimuda enne, kui inimesed hommikul tööle lähevad, mitte samal ajal.“

„Mustjala–Kihelkonna maantee suudetakse lahti liikata alles peale lõunat. Mõnikord alles õhtul. Hommikul kell 6.30 on Mustjala–Tõlli teel 35 cm lund täitsa tavaline. Tegemist ei ole teega, kus sõidab varahommikul 2 autot, vaid ca 100+.“

„Sel talvel on teed väga halvasti lumest puhastatud, nii riigimaanteed kui ka kõrvalteed. Kui varasematel aastatel lumesahk sõitis majast kella 5-6 ajal mööda, siis nüüd ilmub välja alles siis, kui kõik tööle läinud ja lume tee peal kinni sõitnud.“

„Lahti lükkamata teed talvel on igapäevane nähtus ja tekib küsimus, kuidas kell 11.30 hommikul saab Kuivastu mnt olla sellise kihi all – kiht nii suur, et ei saanud sadada maha nt 1-2 tunniga, vaid on näha, et teed ei ole samal päeval veel kordagi lükatud.“

„Kõrvalteed on talvel jääs (libedad). Võrreldes Põhjamaadega oleme lapsekingades.“

„Kõrvalteede sõidetavus talvel väga vilets.“

„Lumest on ikka lükkamata nii linna kui ka maakonna teed.“

„Pidevalt on teed lumest puhastamata, pean silmas maanteid Kuressaare–Kihelkonna, Kuressaarest Valjalani, linnas võiks ka olukord olla parem.“

„Lund lükkavad ebapädevad teenusepakkujad.“

„Lumetõrje on sel aastal olematu. Nii hulle teid pole kunagi varem olnud.“

„Talvine teehooldus on ebapiisav, mõnede kohalike maantee, nagu nt Sõrve mnt olukord on peale Mändjalat on lausa eluohtlik libedaga, arvestades kui vajunud see tee kohati on.“

Lisaks teehoolduse probleemidele põhjustas rahulolematust ka **teede kvaliteet**, mille puhul toodi mitmel juhul välja just **kõrvalteid ja kruusakattega teid**:

„Meie mootorrattaga tulnud küllaline kaebas tolmuste teede üle suunal Tuhkana/Murika/Soela.“

„Kruusakattega teede olukord on häirivalt kehv.“

„Minu kodukohas kruusakattega tee kevadel ja sügisel väga vilets.“

„Ootasime kruusa vallatee üle 20 aasta ja nüüd 2018 saime kruusa peale, kuigi killustikku ei ole nagu teistel teedel Kuusiku külas.“

„Puuduvad korras teed töökohani, auke lapitakse kord kolme aasta jooksul heal juhul.“

„Suuremad põhiteed on kohati korralikud, kohati lainetavad. Väiksematest külavaheteedest pole mõtet rääkidagi.“

„Teed jõuavad eest kiiremini ära laguneda, kui neid korda teha jõutakse.“

„Teed on vanad ja lainetavad, uued teed ehitatakse väga kitsad ja ohtlikud liikluseks, näiteks Mändjalga viiv tee.“

„Teede kvaliteet jätab soovida. Elame siiski juba 21. sajandil, aga kvaliteet on halvem, kui 20. sajandil.“

„Teekatete kvaliteet on läinud halvemaks, rööpad ja augud.“

„Kõrvalteed kehva kvaliteediga ja osa teid ära sombatud puidufirmade poolt.“

„Rahul ei ole kõrvalteede seisukorraga, suvel tolmavad, sügisel pehmed ja talvel lumised ja jäised.“

„Valdade sisesed teed ja külavaheteed vajavad kruusaga parandamist. Ainult hõõveldamisest ei piisa.“

Puudulikuks peeti ka **kruusateede mustkattega katmist** ning leiti, et **kruusa- ja tolmuteid on maakonnas liiga palju**:

„Kruusakattega teid on liiga palju.“

„Siiani on palju tolmuteid.“

„Liiga suur kruusateede osakaal, suvel tolm, ülejäänud aasta pori.“

„Mustkattega teid võiks rohkem olla.“

„Kõrvalisemad kohad võiks saada ka mustkatte alla.“

„Maakohtades peaks rohkem tähelepanu pöörama ja panema mustkatte alla, kuna ilmastik rikub väga palju ning liigrasked metsaveoautod. Objektidele on kohati halb ligipääs.“

„Mõned piirkondlikult vajalikud teelõigud ei ole mustkatte alla viidud, ringi sõitmine põhjustab 20-30 km pikkuse täiendava teekonna ja kaasnevad täiendavad ressursikulud.“

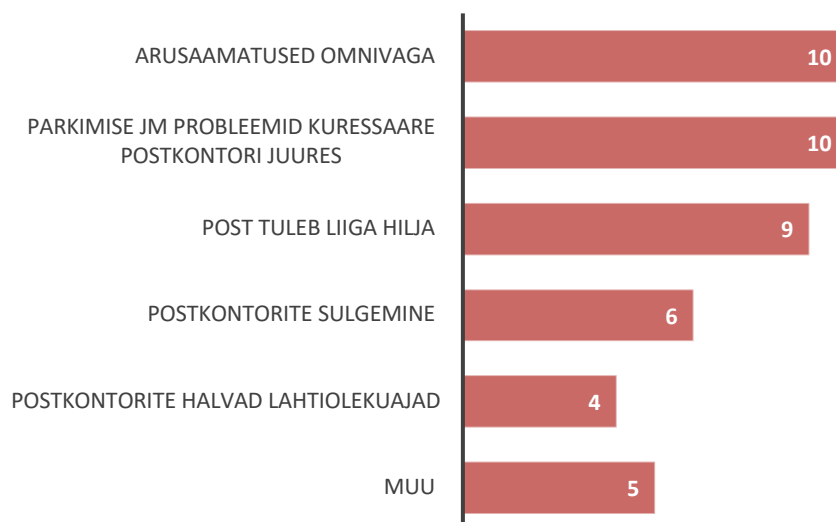
„Mõningad riigiteed karjuvad mustkatte järgi (meie kandis Lümända–Tiirimetsa lõik). Valla teedel ei ole mõtet ehitada ühekordseid mustkatteid ja eriti ilma alustööde tegemiseta. Need teed on hakanud kohe lagunema. Mõistlik teha ka korralik alus ja pinnata vähemalt kahekordselt.“

„Võiks olla rohkem pinnatud teid, eriti maapiirkondades, kus vahel peab tegema suuri ringe autoga, sest kruusatee olukord ei kannata kriitikat.“

Maakonna teede olukorda hinnates toodi lisaks välja ka halvas seisukorras **Kuressaare linna tänavad** ning leiti, et turvalisema liiklemise tagamiseks renoveeritud ristmikud teevad liiklemise hoopis ohtlikumaks.

1.2.9 Postiteenus

Postiteenusega rahulolematust väljendanud ettevõtjad tõid selle põhjuseks arusaamatused Omnivaga, posti liiga hilise saabumise, Kuressaare postkontori probleemse asukoha ning kehvad parkimisvõimalused, postkontorite sulgemise ning halvad lahtiolekuajad (joonis 12).

Joonis 12. Postiteenusega pigem või täiesti rahulolematute Saare maakonna ettevõtjate rahulolematuse põhjused (mainitud kordade arv).

Posti hilist saabumist heideti ette sageli just **maapiirkondades**, kus see võib kohale jõuda alles lõunaks:

„Ajalehed saabuvad maal alles päeva jooksul ja nüüd plaanitakse ka veel laupäevane postivedu lõpetada.“

„Ajalehed tulevad alles lõunaks või teinekord veelgi hiljem.“

„Maapiirkonnas jõuab ajaleht paljudes kohtades alles peale lõunat kohale.“

„Post jõuab maapiirkondadesse liiga hilja.“

„Ajakirjandus liigub täitsa hästi. Kirjaveoga sageli probleeme – enne jõuab kiri välismaalt, kui naaberkülalt.“

Omnivale heideti ette nii teenuse üldist **madalat kvaliteeti** kui ka **saadetiste hilinemist ja kaduma minekut**:

„Arusaamatused Omnivaga posti saatmise kohapealt (ainult tellitud post jmt) ja e-maili teel väga pikka aega nõudev suhtlusviis.“

„Hiljuti on olnud paar negatiivset kogemust Omniva pakide väljastamisega postiasutusest – pakiteadete valesti täitmine, infopäringutele mittevastamine jne.“

„Lubamatult palju on postkastis vale adressaadiga saadetisi.“

„Omniva ei pea tähtaegadest kinni.“

„Omniva teenuse kvaliteet on oluliselt langenud.“

„Omniva teenuse usaldusväärsus on oluliselt langenud.“

„Tihti vales kohas post ja läinud kaduma.“

„Tuli ette, kus minu saadetud pakk ei jõudnud saatjani.“

Postiteenusega seonduvat rahulolematust põhjustas mitmetel juhtudel ka **Kuressaare (uue) postkontori asukoht** ning sealsed parkimistingimused:

„Postkontor arusaamatus kohas Kuressaares.“

„Postkontor ja tema asukoht on üks suur naljanumber.“

„Arusaamatu, kelle jaoks Kuressaare postkontor on. Parkimise võimalus puudub. Ukseava on kitsas ja puudega inimesele sissepääs peaaegu võimatu. Postkast võiks asuda vähemalt õues ukse kõrval.“

„Postkontori uus asukoht on samuti kehvasti korraldatud parkimisega.“

„Kuressaare postkontor asub selleks tööks vales kohas – puudub parkimis- ja peatumisvõimalus.“

„Postkontor asub Kuressaares selleks mitesobivas kohas.“

„Kuressaare postkontori ees on vähe ruumi parkimiseks.“

„Postkontori juures parkimine võimatu, pidevad pikad järjekorrad.“

„Omniva postkontorid on väga halva asukohavalikuga. Seda nii Kuressaares, kus puudub auto parkimiskoht, kui ka Muhus, kus peab sõitma Liiva asemel hoopis 10 km Kuivastusse.“

Rahul ei oldud lisaks ka **postkontorite sulgemise ning lahtiolekuaegadega**:

„Vähe postkontoreid.“

„Väikeste postiasutuste sulgemine.“

„Maapiirkonnas on teenindusvõrk hõre.“

„Huvitav, millal saabub aeg, mil suletakse Saaremaa viimane postkontor...?“

„Pandi kohalik postiasutus kinni, nüüd võimle ette-taha-edasi-tagasi, kui nt markigi tahad.“

„Puudub. Posti järgi käi 1 km kaugusel. Võiks olla võimalus pakke saata ja saada nt külapoes (Pihtla).“

„Samuti on maakonnas laupäeviti kõik postkontorid suletud, millal siis tööl käiv inimene peaks oma asju saama korraldada.“

„Olemasolevate ääretult piiratud lahtiolekuajad.“

Lisaks kannatas **rahulolu postiteenusega**, kuna postkontor on pisike ja ülekoormatud, teenindusjärjekorrad tihti pikad, pakiautomaate ei ole, rämpsposti on liiga palju ning teenuse juures puudub mitmekülsus.

1.2.10 Pakiveoteenus

Mõningat rahulolematust esines ka pakiveoteenuse puhul, mis väljendus eelkõige **postipakkide aeglates liikumises ja hilinemises** (4 korral) ning muudes **Omnivaga seotud probleemides** (4 korral):

„Mitmed vedajad hilinevad, kohati jõuab kaup kätte teiseks päevaks.“

„Väga aeglane liikumine.“

„Omniva ei pea tähtaegadest kinni.“

„Omniva ei ole usaldusväärne pakikäitleja.“

„Omniva ei suuda oma lubadusi täita.“

„Omniva pakiveoteenus võiks paindlikum olla, paki kättetoimetamine siis, kui kliendile sobib. Mitte kui Omniva tahab tuua ja kohe ei sobi, siis sõida postkontorisse.“

Lisaks toodi pakiveoteenusega rahulolematuse põhjustena välja kauba rikkumist transpordi käigus ning selle riski juures siiski väga kõrget hinda ja hindade kerkimist vaatamata sellele, et teenusepakkujaid on palju. Leiti ka, et pakiveoteenust võiks pakkuda külapood, väikestes keskustes võiks olla pakikapid, kliendil peaks olema alati võimalus oma saadetise kohta infot saada ning kullerid ei tunne kohati oma tööd ega taha klientidega kontakti võtta.

1.2.11 Äripindade ja kinnistute kättesaadavus

Äripindade ja kinnistute kättesaadavuse osas oli pea pooltel juhtudel rahulolematuse põhjuseks asjaolu, et neid on **saadaval vähe ja valikuvõimalus puudub** (joonis 13):

„Äripindade hulk on väike.“

„Algajal ettevõtjal on ikka väga raske leida rendipinda, meil siin ju puuduvad tehnopargid, mis paljudes kohtades on olemas.“

„Muhu vallas ei ole kontoripindasid rendiks.“

„Saadaval on liiga vähe äripindasid.“

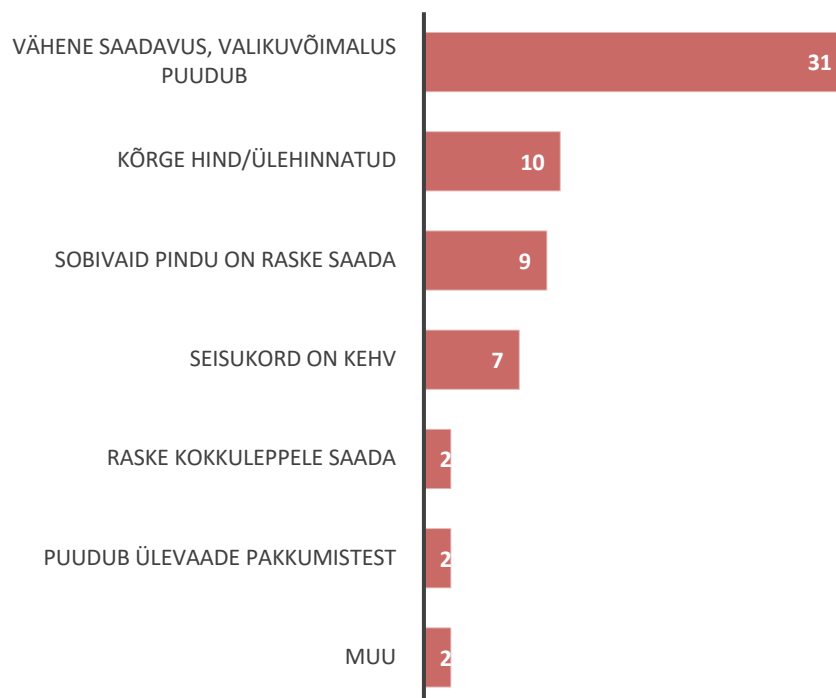
„Tootmisruume ikka väga napib.“

„Tootmisruumide valik on tagasihoidlik (ruumid, kõrgused, kraanad jne).“

„Valik väga kasin, pikalt pinna otsinguil.“

„Väga raske leida, kui tutvusi pole, siis jääd parimatest pindadest lihtsalt ilma, info liigub suustsuhu.“

„Vähe võimalusi, kui mitte üldse, kaugtöö kontoripinna jaoks; ka äri alustamiseks, nt tootmine, vähe ruume saada.“

Joonis 13. Äripindade ja kinnistute kättesaadavusega pigem või täiesti rahulolematute Saare maakonna ettevõtjate rahulolematuse põhjused (mainitud kordade arv).

Sobivaid äripindu on raske saada ning nende hinnatase on liiga kõrge:

„Sobivaid pindu sobiva hinnaga on vajaka.“

„Sobivate ja soodsate tootmispindade nappus.“

„Väikeettevõttele sobivaid pindu on vähe.“

„Tegelikult ju meil siin ei ole erilisi äripindasid. Enamus on vanad hooned, talvel külmad ja suvel kuumad.“

„Puuduvad A- ja B-energiaklassi hooned koos ringmajanduspõhimõtetega.“

„Otsin pikemat aega sobivat laopinda ja ei ole leidnud.“

„Kui mul on homme vaja hea transpordivõimalusega, 400A elektriliitumisega, piisavalt suurt hoonet kusagil väljaspool Kuressaaret, ei ole see võimalik.“

„Hind on kallid Saaremaa kohta.“

„Rendihinnad 2x kallimad kui nt pealinna ääres.“

„Kontoripinnad on pea Tallinna hindadega, samas aegunud.“

„Üüripindade vähesus tekitab kõrged hinnad.“

„Kõige absurdsemad hinnad ja kättesaadavus kogu Eesti peale. Saaremaal on Helsingi kesklinna rendihinnad ruumidele, millel puuduvad igasugu sanitaarnõuded. Keegi ei suuda ka seletada, millest tekib näiteks ruumirendi hind, kus ruutmeetri eest tuleb tasuda 160 eurot.“

„Puuduvad korralikud büroopinnad. Kuressaares puudub enda nn Ülemiste City, mis oleks moodne, uus ning mille kaudu saaks siia meelitada ka kõrgemalt tasustatud töökohti.“

„Saaremaa maapiirkonna äripindadel ja kinnistutel ei ole enam üldse hinda ja enamus kinnistutest on üldse looduskaitse all. See aga halvab kogu elu- ja äritegevust maal.“

„Saaremaa vallas on äripindade saadavus piiratud ja needki on ülehinnatud.“

Pakkumises olevate äripindade seisukord on kohati kehv:

„Seisukord väga kehv, remontimata.“

„Praktiliselt kõik pakutavad pinnad on amortiseerunud. Näiteks kuuma suve korral on väga keeruline pakkuda oma töötajatele rahuldavate tingimustega töökeskkonda.“

„Maapiirkonnas äripindade pakkumine puudub. Kui midagi pakutakse, siis on aegunud ja halvas olukorras.“

Lisaks tundsid ettevõtjad äripindade puhul puudust **valikus olevate pindade ülevaatest** ning väitsid, et nende **pakkujatega on kohati raske kokkuleppele saada:**

„Puudub avalik ülevaade müügis olevatest kinnistutest. Võiks olla mingi maakondlik portaal, kuhu saaks infot üles laadida. Oleme ostnud lähedalasuvaid kinnistuid mingite mandri kinnisvarafirmade kaudu, kuna info ei liigu.“

„Puudub ülevaade vabade kinnistute ja pindade saadavusest, eriti mis puudutab valla pakutavaid.“

„Huvi tundmisel on raske kokkulepeteni jõuda (nt rentija/maakler ei võtnud lihtsalt enam ühendust ega vastanud ka meie pöördumistele, kui pinna vastu huvi tundsi).“

„Saaremaa vallal on kinnistuid, mida hoitakse kui rendikinnisvara ja mida teoorias renditakse välja. Reaalsuses on rendilepinguni võimatu jõuda, kuna vallal puudub otsene huvi. Asjad venivad lõputult ja ettevõtjal lihtsam mõni muu alternatiiv otsida.“

Üks ettevõtja tõi välja ka asjaolu, et linnas ei arvestata inimeste vajadusega parkida objekti lähedal – parkimiskohti pigem vähendatakse, mis toob kaasa kohaliku kliendi liikumise kesklinnast eemale.

1.2.12 Üürieluruumide kättesaadavus

Üürieluruumide kättesaadavuse osas väljendati valdavalt (üle 90% juhtudest) rahulolematust asjaoluga, et neid **ei ole saada, valikuvõimalus on väga väike** ning **hinnad** sellest tulenevalt **kõrged**:

„Elamufond on väga piiratud, valik väga väike.“

„Neid lihtsalt pole. Eestlased ei anna oma seisvaid maju ja kortereid üürile, pigem lasevad neil tulutult seista ja amortiseeruda ja omavalitsused pole ärilise suunaga, seega neil pole eriti üüripindu.“

„Loodetavasti valmivad lähiajal mõned, aga need ei lahenda kindlasti vajadust.“

„Suur puudus, mille tulemuseks omanikud dikteerivad hinda.“

„Üürielupinda polegi saada, kõik, kes üürivad, keskenduvad ainult turismile ja hinnad liiga kõrged.“

„4–5-toalisi kortereid üürimiseks või ostmiseks pole saada.“

„Ei ole eriti pakkuda. Kortereid on harva saada ja majasid rohkem, aga need on ülejõu kallid (rohkem rahaka suvitaja jaoks).“

„Üürihinna ja palga suhe on halb.“

„Pole ju nt Kuressaares erilist üüriturgu olemaski. Hinnad kohati samad, mis Tallinnas, aga palgad pole ju.“

„Eluruumide üüripakkumised on sisuliselt olematud, takistab töötajate motiveerimist Saaremaale tulekul. Ettevõtted, kellel põhitegevus suvel, peavad hakkama saama suveolukorrast tingitud veelgi suurema üüripinnakriisiga, mil hinnad on väga kõrged, kui üldse midagi saada õnnestub. Lööb tööjõukulud väga kõrgeks, sest töötajale peab tihtilugu pakkuma ka elamispinda (Kuressaare).“

„Liiga vähe on pakkumist ja hinnad on kõrged.“

„Hinnatase ei vasta pakutava eluruumi seisukorrale. Mis on iseenesest loogiline, kui pakkumisi on vähe, võibki kõrgemat hinda küsida. Olukord üüriturul on väga kehva.“

Eraldi rõhutati (4 juhul) üürieluruumide **kättesaamatust maapiirkondades**, mis takistab ka ettevõtluse arengut:

„Maapiirkonnas ei ole võimalik töötajatel tube või kortereid üürida. Kuna tänapäeval töötajad ei soovi end siduda ühe tööandjaga terveks eluks, siis ei ole nad ka huvitatud kohapeal elukoha ostmisest. Samas ollakse valmis töötama mõned aastad oma tööalasest karjäärist teises

maakonnas või koguni teises riigis. Üüripindade puudus takistab maapiirkonna majanduse arengut ning sunnib inimesi ja ettevõtteid Tallinna kolima.“

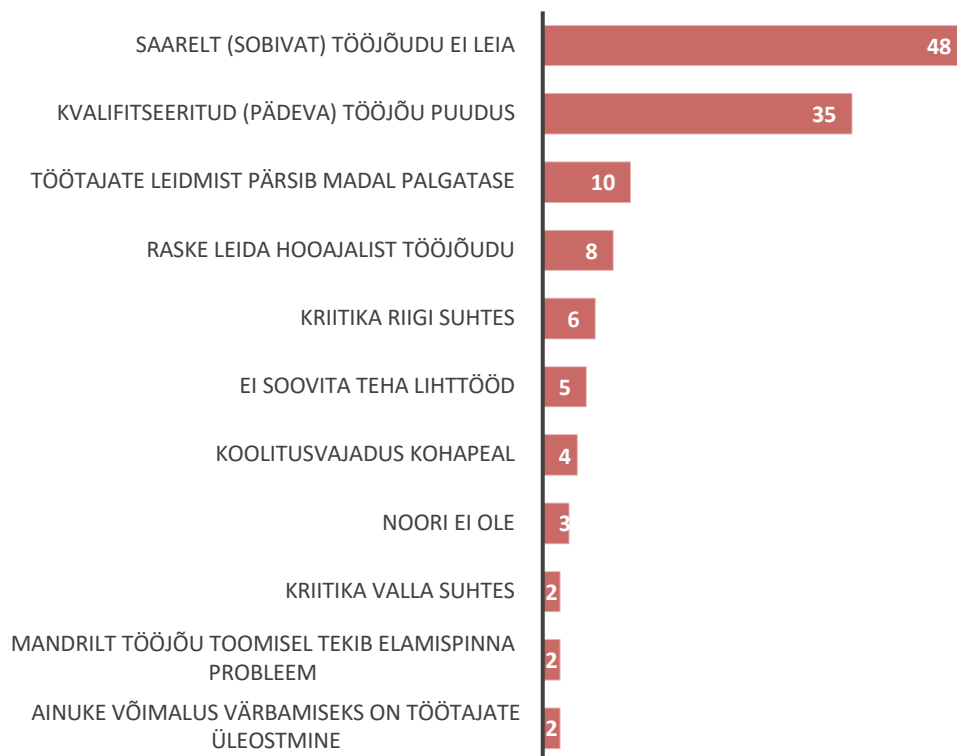
„Maapiirkonnas on korterite valik üliväike.“

„Muhus kahjuks ei ole üüri võimalusi, pidin töökohast 30 km kaugusele kolima.“

„Üürieluruumide pakkumine on koondunud Kuressaarde, maakohtades on pakkumisi väga vähe ning olemasolevad ei vasta tihti soovijate standarditele.“

1.2.13 Vajaliku tööjõu olemasolu ja selle leidmise võimalused

Vajaliku tööjõu olemasolu ja selle leidmise võimaluste osas esines rohkelt rahulolematust eelkõige seetõttu, et kohapealt ei ole vajalikku tööjõudu kas üldse võimalik leida või on puudus just kvalifitseeritud tööjõust (joonis 14).

Joonis 14. Vajaliku tööjõu olemasolu ja selle leidmise võimalustega pigem või täiesti rahulolematute Saare maakonna ettevõtjate rahulolematuse põhjused (mainitud kordade arv).

Vajaliku tööjõu leidmisega seonduvat rahulolematust põhjendati mõnevõrra erinevalt:

„Tööjõudu lihtsalt pole enam.“

„Ei leia tööjõudu saarelt ja mandrilt transportida ning majutada on liiga kulukas.“

„Kahjuks ei ole tööjõudu, kohalikud käivad juba mujal.“

„Külad tühjenevad ja elanikkond neis vananeb. Seoses sotsiaal- ja koju kättetoodavale toidupanga abile ei soovi viimasedki töövõimelised inimesed enam isegi ajutist tööd teha.“

„Ei ole pädevaid tööinimesi – inimesed on mugavaks läinud. Tööd ei taheta teha. Elu on lihtsaks läinud, liiga lihtsalt tulevad asjad kätte.“

„Raske leida kohusetundlikku ja töötegemisega harjunud inimest.“

„Häid töölisi enam juurde ei tule. Need, kes teevad, on oma koha leidnud.“

„Palju inimesi, kes soovivad suurt palka, aga tööd ei soovi teha!“

„Pole olemas tööjõudu, keda rakendada, kes tahaksid tööle tulla, on kahtlase taustaga ning üldiselt kaovad päevapealt ära.“

„Inimeste motivatsioon tööd teha on olematu, ainult palganumber ei anna töölisele arusaamist, kui suur tulem ajaühikus oleks normaalne, kui väikses firmas ei ole mitut töolist sama liiki tööd tegemas, puudub ka võrdlusmoment.“

„Ei ole võimalik leida sellist tööjõudu, kellele võid olla kindel ja kes teeks tööd kohusetundlikult.“

„Pole võtta isegi lihtsat tööinimest teenindussektoris, tuleb mandrilt tuua või välismaalt.“

„Tööjõud kolib eluruumide/üürikorterite puuduse ja madala palga pärast suurematesse linnadesse elama.“

„Tööjõuturul on töökäte puudus, töötajate ootused on suuremad, kui nende poolt pakutu.“

„Väikese töökogemusega nõudlikud noored.“

„Valitseb kvaliteetse tööjõu puudus, samas on töötuid palju.“

„Töötajate leidmine muutub järjest raskemaks.“

„Olukord on dramaatiline ja liigub halvemuse suunas.“

Eraldi rõhutati probleeme **kvalifitseeritud tööjõu nappuse** osas:

„Keskastme juhti väga keeruline leida.“

„Ilmselt vajaliku kvalifikatsiooniga töötajaid vähe, töötukassa ei tee olukorda paremaks – suunavad kandideerima töökuulutuste tingimustele absoluutselt mittevastavaid inimesi.“

„Kompetentsed inimesed on hõivatud või ära. Reaalse ning tootliku tööjõu puudus on Saaremaal. Palju on kõike muud.“

„Kvalifitseeritud, oskustega tööjõud on kodusaarelt välja liikunud.“

„Meditiinis spetsialistide puudus.“

„Raske on leida motiveeritud, hea suhtlemisoskusega töötajaid, kes valdavad suhtlustasandil inglise ja vene keelt.“

„Saaremaal puudub IT-teadmistega tööjõud.“

„Spetsialiste eriti pole. Ju lähevad mandrile kõrgema palga peale.“

„Spetsialistide leidmine Saaremaa vallast on olematu.“

„Tehnikaalase erihariduse ja baasteadmistega noori pole.“

„Oskustöölisi, spetsialiste ja keskastmejuhte maapiirkonda palgata on praktiliselt võimatu.“

„Professionaalne tööjõud lahkub saarelt esimesel võimalusel, arvestada saab ainult pensionäride ja pereemadega, kellel on lapsed või kes on ise väga sageli haiged.“

„Raske leida vajalikku tööjõudu, eriti erialadele, kus nõutakse kutsetunnistust.“

„Tööjõu olemasolu sõltub üldisest majanduse tervisest. Praegu on majandusel hea tervis ja vabu inimesi vähe. Inseneriharidusega inimeste toomine Tallinnast Saaremaale on keeruline.“

„Turul valitseb oskustööliste puudus, kes suudaks iseseisvalt töö käigus tekkivaid probleeme/lisaülesandeid lahendada.“

„Väga raske on leida sobivat tööjõudu, ametikoolis lõpetab antud erialal igal aastal kaks gruppi, aga ametlikult ei taha keegi tööle tulla, tehakse kodus mitteametlikku tööd.“

Töötajate leidmist raskendab muuhulgas ka **madal palgatase**:

„Väikesed palgad siirdavad parima tööjõu mandrile.“

„Leida ausat, töökas, kohusetundlikku töötajat on väga keeruline, kuna Saare maakonna palgatase on väga madal.“

„Palga konkurentsivõime madal.“

„See, kes oleks nõus tulema, küsib ka ulmelist palka, mida väikeettevõtja ei suuda pakkuda.“

„Raske on leida häid töötajaid mõistliku töötasu eest.“

„Lihttöölise põhjendamatult kõrge palgasoov. Töötaja seisukohast arusaadav, sest töölkäimisega kaasnevad kulud ning mingist palgast alates pole mõistlik üldse tööle minna, sest muud kulud, mis kaasnevad töölkäimisega, muutuvad suuremaks, kui lihtsalt kodus olles.“

„Väga halb, inimesed ei taha tööd teha, mis mitmeski valdkonnas (turism, teenindus, kaubandus) on omakorda seotud madala palgaga.“

„Targem ja parem tööjõud on suundunud mandrile, kus töökohtade valikuvõimalused koos palgaga palju suuremad kui siin Saaremaal.“

„Era- ja tootmisettevõtetesse on väga raske korralikku tööjõudu saada, sest ettevõtted ei suuda võistelda riigitöötajate palgaralliga, mis ületab kohati 10% aastas.“

„Üks asi, et pole inimesi, kes tahaks tööd teha, ja teistpidi pole võimalik neile küsitud summat maksta, sest miinimumi eest keegi tööle ei tule ja mida rohkem maksad töötajale, seda suuremaks läheb summa maksudeks. Kahjuks kõike maksta ei jaksa, sest sissetulekud pole nii suured.“

Kohati tunti puudust ka **hooajalisest tööjõust**:

„Keeruline leida hooajatöölisi, eriti veel efektiivseid ning innustunuid, lähipiirkonnast ei leia väga kedagi ning kaugemalt tulijatele peab täiendavalt kompenseerima transpordikulu ning sõitmiseks kulunud tööaega.“

„Oleme hooajaline turismiettevõtte. Raske on leida kedagi suveks, kes midagi oskaks. Praktikantide oskused allapoole igasugust arvestust.“

„Häid töötajaid teenindussfääris suvel väga raske leida.“

„Tööd teha soovijaid vähe. Näiteks hooajalist koristajat väljapoole Kuressaaret raske leida.“

„Tööjõudu on väga raske hooajaks saada.“

Tööjõu leidmist takistas ka inimeste **soovimatus teha lihttööd** ning vajaliku tööjõu **täiendkoolituse puudumine** Saare maakonnas.

Tööjõupuuduse probleemi osas nähti süüd ka nii riigil kui ka kohalikul omavalitsusel. **Riigile heideti ette** liiga suuri tööjõumakse, võõrtööjõu sissetoomise keerukust, väikeettevõtete suhtes vaenulikku poliitikat ning puudulikku regionaalpoliitikat, mis on viinud inimesed maapiirkondadest ära.

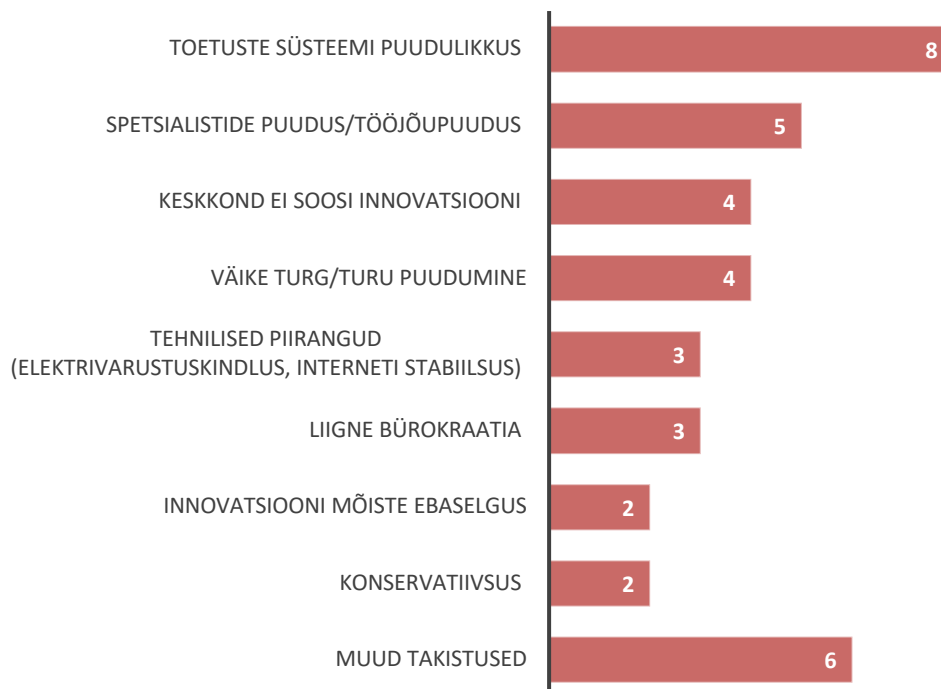
Kohalikule omavalitsusele tehti aga **etteheiteid** liiga suure ametnikkonna ning erapooliku värbamise teemal:

„Ametnikke liiga palju! Sellest ka vaba tööjõu puudus.“

„Kui vaadata, et isegi Saaremaa valda ei suudeta leida ettevõtlikke ja tulevikku vaatavaid spetsialiste, vaid ikkagi leitakse vabale ametikohale kellegi tuttava tuttav, kes vajalike tööoskuste puudumise tõttu lihtsalt naudib oma ametikohta. Tulge palun mõistusele ja tehke vabariiklikke konkursse vabadele ametikohtadele. Te ainult räägite, et ootate maailma näinud saarlasi tagasi, tegelikult see nii ei ole! Üldse ei imesta, kui võtate tööle endisi vallavanemaid, kes oma valitsemise ajal sõlmisid kahjulikke lepinguid ja tegid muid sigadusi. Ja tavatöölised lähevad ka saarelt minema, kuna mujal makstakse ju rohkem.“

1.2.14 Innovaatiliste tegevuste elluviimise võimalused

Innovaatiliste tegevuste elluviimise võimalusi negatiivselt hinnanud ettevõtjad põhjendasid seda enim puuduliku toetuste süsteemiga (joonis 15).

Joonis 15. Innovaatiliste tegevuste elluviimise võimalustega pigem või täiesti rahulolematute Saare maakonna ettevõtjate rahulolematuse põhjused (mainitud kordade arv).

Toetuste süsteemil leiti olevat järgnevaid puudusi ja arenguvõimalusi:

„Kohalikul tasandil võiks olla innovatsiooni poole püüdlevate algatuste jaoks eraldi võimendusfond. Näiteks Saare Arenduskeskuse hallata.“

„Kuressaares puuduvad toetused ja äri tuleb linnapiirist välja viia, et saada toetusi.“

„Maakond küll toetab erinevaid tegevusi, kuid toetuse saajad korduvad ja valik on selgelt korruptsioonihõnguline.“

„Hetkel enda kogemus: ei ole toetusmeedet, seadusandlust ja maakonna tuge, kuigi arusaamist mööda sotsiaalvaldkond on nõrk koht.“

„Puuduvad rahalised vahendid elluviimiseks ning mõned olemasolevad toetusvõimalused äriprojektide esitamise abil on väga bürokraatsed. Igasugu nõudeid, mis praktiliselt on mõttetud, on liiga palju. Asi peab palju lihtsam olema.“

„Rahalistele võimalustele juurdepääs on piiratud.“

„Toetuste või laenude võimalused väikeettevõtjale on kasinad, mistõttu peab enamused investeeringuid tegema eraisiku laenu tasandil, sest ettevõtte pole piisavalt tõestanud ennast.“

„Nõuab suurt rahalist lisainvesteeringut ja sisse tooma hakkab alles suhteliselt pika aja pärast.“

Innovatsiooni piiravate teguritena nähti ka tööjõupuudust, väikest turgu, elektrivarustuskindluse ja stabiilse interneti puudumist, liigset bürokraatiat ja elanike konservatiivseid hoiakuid.

Kohati tekitas ka küsimusi, **mis on Saare maakonna kontekstis innovatsioon:**

„Mis asi on innovatsioon üleüldse Saaremaal silmas pidades, võib-olla prooviks inimeste esmaseid vajadusi "talupojamõistust" järgides ära rahuldada.“

Leiti ka, et **keskkond ei soosi innovatsiooni:**

„Innovatsioon puudub. KOV süsteem mädaneb.“

„Konkurentsiolukord pigem ei soosi innovatsiooni.“

„Puudub selline keskkond ning nende inimeste koondatus.“

„Ühendus välismaailmaga puudulik (praam, internet), pole mõtet arendada suurt innovaatikat kahaneva elanikkonnaga maakonda. Vald ei saa elanikkonna suurendamise soodustamise ja ettevõtluskeskkonna parandamisega hakkama.“

Lisaks toodi innovaatiliste tegevuste elluviimise võimalustega rahulolematuse põhjustena välja järgnevad:

„Kui kinnistute kui tagatise väärtus on 0, siis laenu ei saa ja võid progressist ainult unistada.“

„Pole ruumi, pole personali, üksi ja põlve otsas ju ei tee.“

„Spetsiifilised IT-lahendused on nii kallid, et ei ole mõistlik rakendada.“

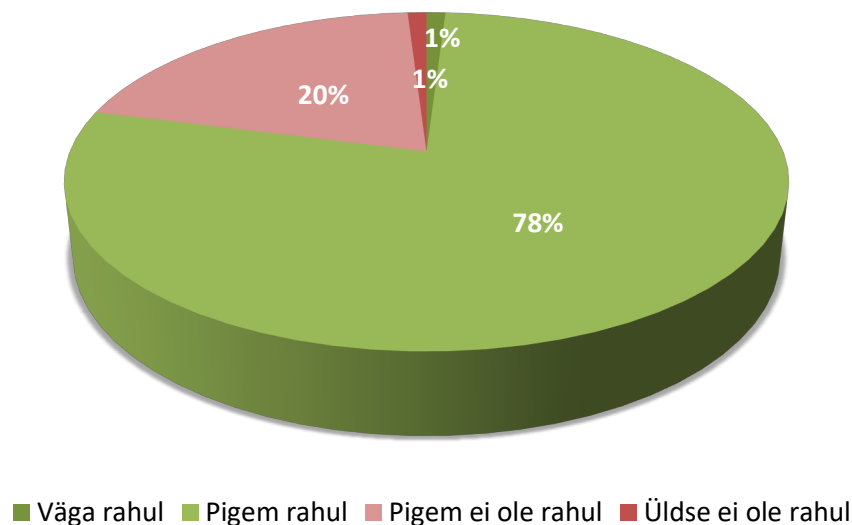
„Võimalused on väga väikesed, siis peaks olema küll väga hea idee, millega välja tulla.“

„Ekspordiprobleemid: Connected Mobility on olematu, mistõttu on peaaegu võimatu ka saarelt midagi eksportida kuhugi, millega kaasneks omakorda lisandväärtus.“

1.3 Rahulolu Saare maakonna ettevõtluskeskkonnaga tervikuna

Saare maakonna ettevõtluskeskkonda tervikuna hindavad sealsed ettevõtjad aga vaatamata kriitilisemale meelestatusele mõne konkreetse aspekti suhtes üldiselt positiivselt – pigem rahul olid sellega ligi 80%, samas kui pigem rahulolematuid oli viiendik (joonis 16).

Nii väga positiivseid kui ka väga kriitilisi hinnanguid anti Saare maakonna ettevõtluskeskkonnale aga ühtviisi minimaalselt (1%).

Joonis 16. Rahulolu Saare maakonna ettevõtluskeskkonnaga tervikuna (% , n = kõik vastajad).

Keskmine rahuloluhinnang Saare maakonna ettevõtluskeskkonnale tervikuna oli 2,8, mis on veidi kõrgem, kui erinevatele ettevõtluskeskkonna teguritele antud hinnangutest tulenev keskmine koondhinnang (2,7; joonis 4).

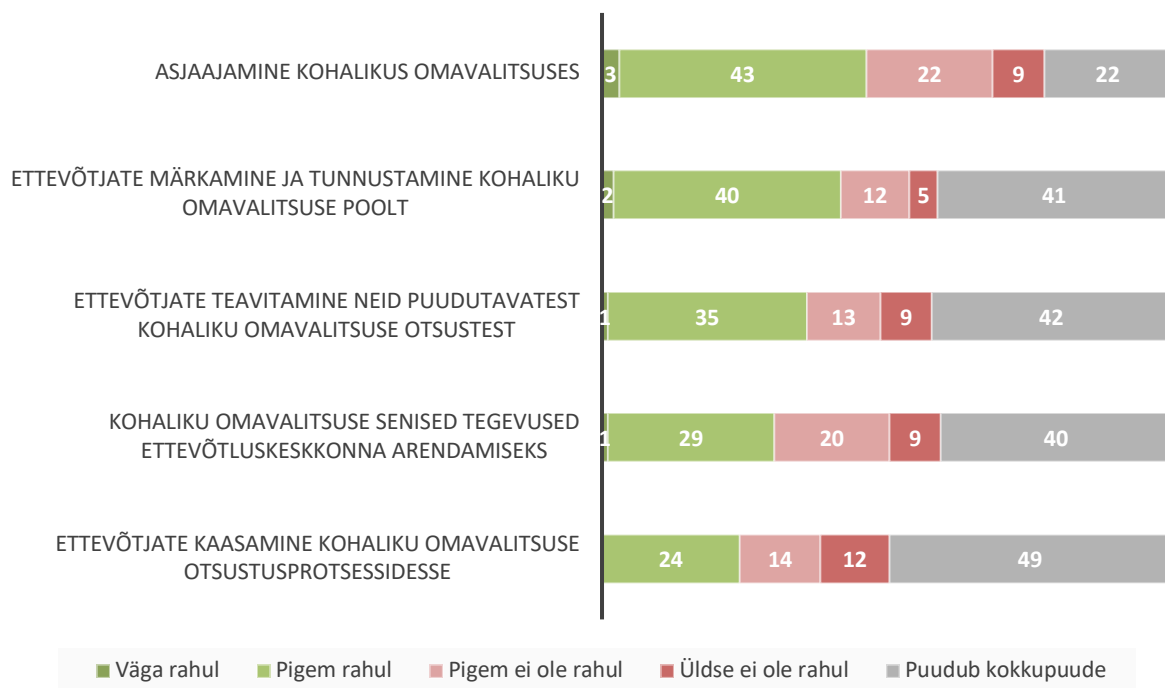
Rahulolus Saare maakonna ettevõtluskeskkonnaga tervikuna esines erisusi lähtuvalt ettevõtete 2018. aasta ekspordimahust – sagedamini oldi rahul nii juhul, kui eksport puudus, kui ka siis, kui see moodustas ettevõtte käibest üle 50%.

2. Kohaliku omavalitsuse tegevus

Saare maakonna ettevõtlust mõjutavate tegurite kõrval paluti kohalikel ettevõtjatel hinnata ka kohaliku omavalitsuse tegevuse erinevaid aspekte.

Hinnatud viiest kohaliku omavalitsuse tegevusega seotud aspektist kolme puhul olid ülekaalus positiivsed rahuloluhinnangud – asjaajamisega kohalikus omavalitsuses väljendasid rahulolu ligi pooled, ettevõtjate märkamise ja tunnustamisega kohaliku omavalitsuse poolt veidi üle 40% ning ettevõtjate teavitamisega neid puudutavatest kohaliku omavalitsuse otsustest enam kui kolmandik uuringus osalenud kohalikest ettevõtjatest (joonis 17).

Ettevõtjate kaasamist kohaliku omavalitsuse otsustusprotsessidesse hinnati aga veidi sagedamini negatiivselt kui positiivselt ning kohaliku omavalitsuse seniste tegevuste osas ettevõtluskeskkonna arendamiseks jagunesid negatiivsed ja positiivsed rahuloluhinnangud pea võrdselt.

Joonis 17. Rahulolu kohaliku omavalitsuse tegevusega eri aspektides (% , n = kõik vastajad).

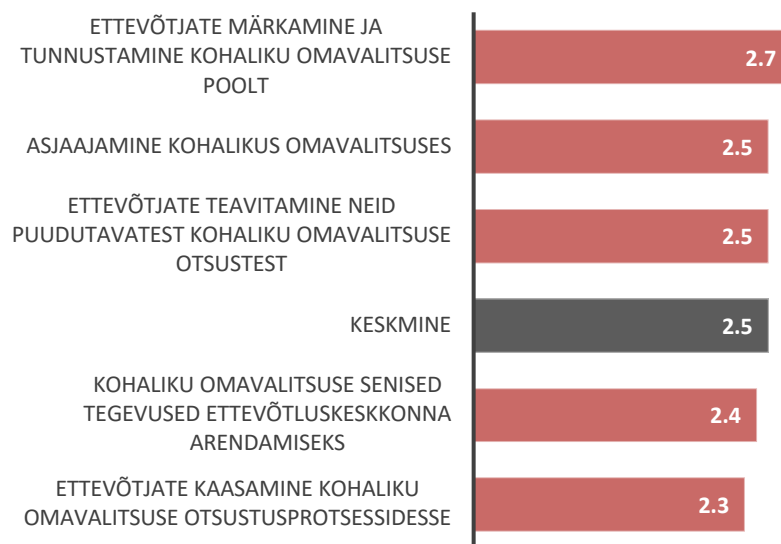
Tähelepanu väärib ka see, et kõigi vaatluse all olnud kohaliku omavalitsuse tegevuste puhul oli väga rahul olevaid ettevõtjaid oluliselt vähemal määral kui neid, kes polnud üldse rahul.

Samuti on märkimisväärsed suured „puudub kokkupuude“ vastuste osakaalud. Kui asjaajamisega kohalikus omavalitsuses oli olnud kokkupuuteid ligi 80% uuringus osalenud ettevõtjatest, siis kõigi ülejäänud aspektide puhul suurel osal neist vastav kokkupuutepunkt kohaliku omavalitsusega puudus. Ettevõtjate kaasamisega kohaliku omavalitsuse otsustusprotsessidesse polnud kokku puutunud ligi pooled ning ettevõtjate teavitamisega neid

puudutavatest kohaliku omavalitsuse otsustest ja ettevõtjate märkamise ning tunnustamisega kohaliku omavalitsuse poolt üle 40% ettevõtjatest. Kohaliku omavalitsuse seniste tegevustega ettevõtluskeskkonna arendamiseks polnud 40% vastanutest samuti kursis.

Kohaliku omavalitsuse tegevuste erinevate aspektidega kokku puutunud ettevõtjate antud hinnangute keskmine koondhinnang oli 4-pallisel skaalal 2,5, millest kõrgema tulemuse sai vaid ettevõtjate märkamise ning tunnustamine kohaliku omavalitsuse poolt (2,7) (joonis 18).

Keskmisest madalamad koondhinnangud anti ettevõtjate kaasamisele kohaliku omavalitsuse otsustusprotsessidesse (2,3) ning kohaliku omavalitsuse senistele tegevustele ettevõtluskeskkonna arendamiseks (2,4), mille puhul olid ka suurimad negatiivsete hinnangute osakaalud (joonis 17).

Joonis 18. Rahulolu kohaliku omavalitsuse tegevusega eri aspektides (n = kõik vastajad, kes oskasid hinnangut anda; keskmine hinnang 4-pallisel skaalal kus 1 = "üldse ei ole rahul" ja 4 = "olen väga rahul").

Vaadates rahulolu kohaliku omavalitsuse tegevusega lähtuvalt ettevõtete asukohast, ilmnes, et nii asjaajamisega kohalikus omavalitsuses, ettevõtjate märkamise ja tunnustamisega kohaliku omavalitsuse poolt kui ka kohaliku omavalitsuse seniste tegevustega ettevõtluskeskkonna arendamiseks olid oluliselt sagedamini rahul Muhi valla ettevõtjad.

Asjaajamisega kohalikus omavalitsuses oli väga rahul 30% ning ettevõtjate märkamise ja tunnustamisega kohaliku omavalitsuse poolt 15% uuringus osalenud Muhi ettevõtjatest, samas kui Kuressaare linnas ja Saaremaa vallas väljaspool Kuressaare linna olid antud aspektidega rahul vaid üksikud ettevõtjad. Kohaliku omavalitsuse seniste tegevustega ettevõtluskeskkonna arendamiseks olid Muhi valla ettevõtjad pigem või väga rahul teistest kaks korda sagedamini.

Lisaks asukohast tulenevatele erinevustele ettevõtjate rahulolus kohaliku omavalitsuse tegevustega esines erinevusi ka lähtuvalt ettevõtte töötajate arvust ja ekspordi osakaalust 2018.

aasta käibest.

Ettevõtjate kaasamisega kohaliku omavalitsuse otsustusprotsessidesse ning kohaliku omavalitsuse seniste tegevustega ettevõtluskeskkonna arendamiseks oldi sagedamini rahul juhul, kui ettevõttes oli 50 või rohkem töötajat ning eksport moodustas 2018. aastal üle 50% käibest.

Ettevõtjate märkamise ja tunnustamisega kohaliku omavalitsuse poolt väljendati enam rahulolu 50 või enama töötajaga ettevõtete puhul ning ettevõtjate teavitamisega neid puudutavatest kohaliku omavalitsuse otsustest oldi sagedamini rahul ettevõtetes, mille eksport ületas 2018. aastal 50% käibest.

Seega võib öelda, et kohaliku omavalitsuse tegevusi ja ettevõtetega tehtavat koostööd hinnatakse kõrgemalt suuremates ning enim ekspordile keskendunud ettevõtetes.

2.1 Kohaliku omavalitsuse tegevusega rahulolu ja rahulolematuse põhjused

Sarnaselt Saare maakonna ettevõtluskeskkonda mõjutavate teguritega uuriti ka kohaliku omavalitsuse tegevusele antud negatiivsete hinnangute puhul ettevõtjate rahulolematuse põhjuseid. Samuti anti erinevate aspektidega väga rahulolevatele ettevõtjatele võimalus esile tõsta olulisemaid positiivseid tegureid.

2.1.1 Asjaajamine kohalikus omavalitsuses

Asjaajamisega kohalikus omavalitsuses väga rahule jäänud ettevõtjad põhjendasid seda hea koostöö, sõbraliku teeninduse, asjatundlikkuse, kiire ja korrektse asjaajamise, järjekordade puudumise, hea suhtlemise, kiirete ja täpsete vastuste ning vajalike ekspertide olemasoluga. Lisaks toodi välja, et Muhu vald on ettevõtjate suhtes väga toetav ja osutab igakülgset abi.

Asjaajamisega kohalikus omavalitsuses **mitte rahule jäänud** ettevõtjad tõid selle põhjusena aga enim välja aeglust, millele järgnesid liigne bürokraatia, kohaliku omavalitsuse töötajate puudulik koostöö ja arusaamatu tööjaotus, ebakompetentsus ning puudulikud suhtlemisoskused (joonis 19).

Asjaajamist kohalikus omavalitsuses peeti liiga aeglaseks järgnevatel põhjustel:

„E-kirjadele ei vastata ja kui, siis ooteaeg on liiga pikk. Teinekord nädalaid.“

„Igasugune menetlemine võtab üüratu aja.“

„Ega keegi ei viitsi vist konkreetsete asjadega kiiresti tegeleda, viidates väljendile "menetleme"“.

„Informatsioon liigub aeglaselt.“

„Osade lubade taotlemise aeg on liialt pikk.“

„Väga pikaajaline protsess. Pärast valdade ühinemist liiguvad asjad väga aeglaselt.“

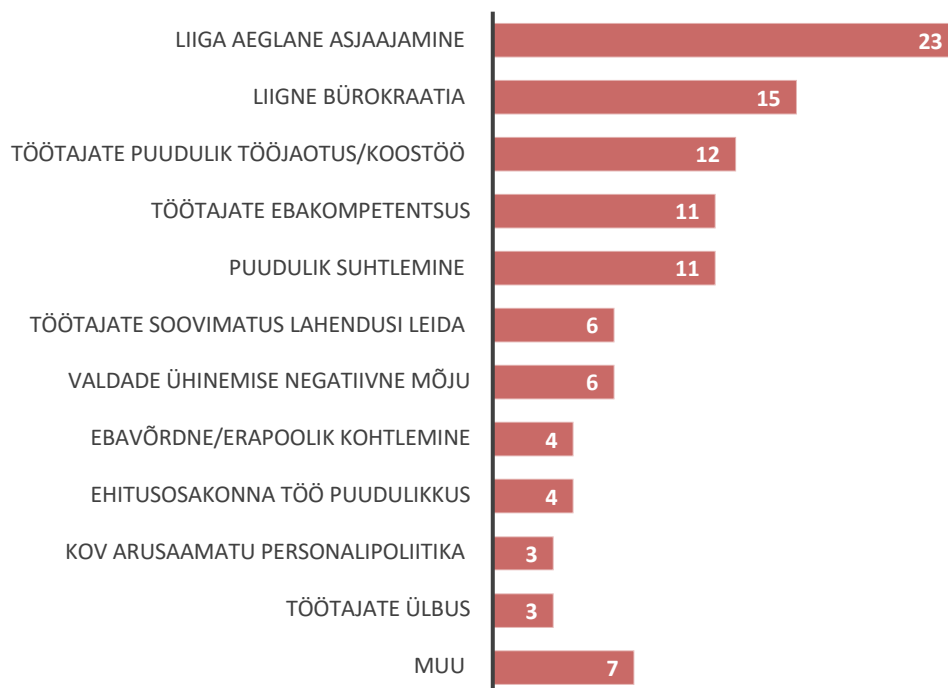
„Vallaametnike tagasiside pole vahetult kiire, vaid pigem lubatud vastamise tähtaja lõpus.“

„Vastuste saamine võtab kaua aega.“

„Tegutsemine on väga aeglane.“

„Võrreldes varasema ajaga on nüüd kõik palju aeglasem.“

„Ühel korral oli vaja ühte volikogu otsust ja sellega läks mul pea kaks kuud aega kaotsi, kuna istung on korra kuus ja istungile päevakorrapunkti saamiseks on veel mingi teatud tähtaeg. Hea, et lõpuks mul tehing selle pärast tegemata ei jäänud.“

Joonis 19. Asjaajamisega kohalikus omavalitsuses pigem või täiesti rahulolematute Saare maakonna ettevõtjate rahulolematuse põhjused (mainitud kordade arv).

Liigse bürokraatia all toodi välja ka ebakompetentseid ametnikke, kes on eluvõõrad ega julge ka otsuseid vastu võtta.

Vallaametnike **tööjaotusele ja koostööle** heideti ette peamiselt segadust, inimeste pidevat edasisuunamist ning vastutuse hajumist:

„Kuidagi peaks olema paremini töötajate sektorid jaotatud.“

„Palju segadust. Tundub, et erinevad osakonnad ei oska, ei suuda või ei soovi koostööd teha.“

„Suunatakse edasi, kuni jõuab ringiga tagasi.“

„Puudub konkreetne, kes millega tegeleb ja mille eest vastutab.“

„Tundub, et ametnikud soovivad enda vajalikkust tõestada ja läbi selle inimesi jooksutada.“

„Ükski ametnik ei tea oma kohustusi!“

„Uues vallas on palju segast, juhatatakse ühe juurest teise juurde.“

„Omavalitsus ei toimi ühtse struktuurina, ettevõtja partnerina, vaid iga ametnik on omaette tähtis. Otsustusjulgust ei ole. Ettevõtja on pigem probleem.“

„KOV ehitusspetsialisti väide, et avaliku sektori ehitise (õuesõppe paviljon) projekti koostamise nõustamine ei ole ehitusspetsialisti ülesanne, kuna tema peab seda ehitist võib-olla kontrollima!!! Kas ehitusspetsialistid ei peaks kõiki ehitajaid/projekteerijaid nõustama, mitte kontrollima?“

„Ametnikel puudub julgus (õigus) otsustada, suunates järgmise ametniku juurde.“

„Astmeid ja ametnikke on liiga palju, kellelgi ei ole enam otsustusõigust, asjad venivad meeletult või öeldakse lihtsalt, et raha ei jagu valla teenusteks.“

Kohaliku omavalitsuse töötajate **puudujääke suhtlemises** peeti järgneviks:

„Viimane kogemus: suvel tehtud korduvale pöördumisele jäetigi lõpuks lihtsalt vastamata.“

„Ebamäärane tööaeg, ametnikud ei helista tagasi.“

„Kui soovid kellegagi rääkida mingil teemal, siis on see isik raskesti kättesaadav.“

„Kontakti saavutada konkreetsetes küsimustes konkreetse inimesega on keeruline.“

„Kui soovid mõne ametnikuga telefonitsi suhelda, siis väga tihti on see päris võimatu.“

„Küsimustele konkreetseid vastuseid ei saa.“

„Kommunikatsioon on väga halb, info ei liigu, puterdatakse, ei vastata selgelt ja konkreetsetelt.“

„Asjaajamistesse ettevõtjaid ei kaasata.“

„Ei ole paindlik, puhkuste ajal on puudu asendus (raskendatud asjaajamine).“

„Vajaka jääb inimlikust ja loogilisest lähenemisest.“

Ametnike ebakompetentsust nähti järgnevates ilmingutes:

„Osaliselt ebakompetentsed töötajad.“

„Puudub ka kaasamõtlemise oskus.“

„Ei olda sageli kursis teemadega.“

„Ebakädevad elukauged vastused on valdav reaalsus.“

„Arusaamatu on ametikoha konkursitingimustele mittevastavate isikute palkamine.“

„Saaremaa vald on politiseeritud ja puudub pädev ametnikkond asjade korraldamiseks.“

„Paljud ametnikud ei oska või ei tea, kuidas otsuseid vastu võtta.“

„Puudus on planeeritud ja läbimõeldud plaanidest-otsustest. Tulemused on tihti lipp lipi ja lapp lapi peal.“

„Ametnikud ei ole veel saavutanud oma kompetentsi.“

„Omavalitsuse esindajad ei ole pädevad lahendama ettevõtetevahelisi vaidlusi. Nad ei saa aru, mis põhimõtete järgi Maanteeamet teeviitasid peaks paigutama teede äärde, sama võib öelda ka Kuressaare kohaliku Maanteeameti esindaja kohta.“

Asjaajamises kohaliku omavalitsusega olid ettevõtjad kogenud ka **ülbet ja erapoolikut suhtumist**:

„Ülbikud.“

„Paari konkreetse ametniku ülbus, ametnik ei oska suhelda ei elanikega ega ka ettevõtjatega, oma ego näitamine.“

„Tihtilugu üleolev. Kliendikesksusest jääb puudu.“

„On tunda teatud ebavõrdsust.“

„Mõnede juhtivtöötajate/volinike väga tuntavad parteipoliitilised/enesekesksed hoiakud.“

„Liiga palju poliitilist vaadet.“

„Selgelt on näha võimalolevate isikute eelistustest lähtuvaid otsuseid.“

Kohaliku omavalitsuse asjaajamisega rahulolematust põhjustas lisaks mulje, et sealsed töötajad **ei ole** ettevõtjatega suheldes **orienteeritud lahenduste leidmisele**:

„Üldiselt ei suvatse ametnikud probleemidega tegeleda. On lahenduseta küsimusi, mis vedelevad juba aastaid ignorantsete "ametnike" laual.“

„Kõikidele eluvaldkondi puudutavatele probleemidele ei ole piisavat tähelepanu.“

„Senine kokkupuude ametnikega on olnud negatiivne. Tundub, et ametnike ülesanne on leida põhjuseid, miks ei ole võimalik lahendust leida, selle asemel, et pakkuda võimalusi, kuidas asi ära teha.“

„Tundub, et vallavalitsuse põhitegevus on oma siseprobleemide lahendamine.“

„Jääb mulje, et tööd tehakse vaid palga saamiseks. Puudub kaasamõtlemine.“

„Ametnikud kardavad vastutust võtta, äkki on mingi määrusega või ettekirjutusega vastuolus. Lihtsam on dokumendid tagasi saata, selle asemel, et aidata leida viis, kuidas teha!“

Mitmed ettevõtjad väljendasid ka seisukohta, et **valdade** ühinemine mõjus asjaajamisele kohalikus omavalitsuses **negatiivselt**:

“Pärast valdade ühendamist on neil omavahel nii palju tegemist ja oma kohtade õigustamist, et päris elanike asjaga pole kellelgi aega tegeleda.”

“Peale valdade ühinemist muutus asjaajamine keerulisemaks.”

“Meeletu monstrum, kus puudub reeglistik ja asjad aetakse isiklike suhete pinnal.”

“Arusaadavalt uue suure valla struktuuri ülesehitus ja tööle käivitamine võtab aega, kuid kindlasti peab ressursikasutust tõhustama. Anname aega, lootuses, et juhid teevad arukaid otsuseid ja ametnikud saavad oma rollidest aru.”

“Asjaajamine on suures vallas muutunud väga bürokraatlikuks ja venivaks, väikevaldade puhul oli kõik kiirem.”

“Ehmatab uue valla linnakeskus nt hariduses, kultuuris (puutun kokku ka nende valdkondadega). Suuri otsuseid tuleb selgitada asjaosalistele palju pikemalt ja põhjalikumalt, neid kaasata. Kuulake maakogukondi rohkem.”

Eraldi märgiti ära ka **rahulolematust** omavalitsuse **ehitusosakonna tööga**:

„Väga halb kogemus ehitusosakonna tööga. Ei vastata kirjalikele päringutele, ei väljastata taotletud dokumente menetluseks määratud aja jooksul. Elanikele antakse suuliste telefonikõnede käigus ebapädevaid juhiseid / tegutsemise lubasid / kooskõlastatakse lahendusi telefoni teel jne. Mõnel juhul on hajaasustuses paikneva ühepereelamu rajamiseks liigne bürokraatia ja nõudlikkus. Samas valla enda haldusalas olevate objektide dokumentide asjaajamiskord on pealiskaudne.“

„Arhitekti aja taga tikutulega, tagasiside saab heal juhul 3 kuuga, muidu 6 kuud.“

„Ehitusosakonnas on kaos.“

2.1.2 Ettevõtjate kaasamine kohaliku omavalitsuse otsustusprotsessidesse

Ettevõtjate kaasamisega kohaliku omavalitsuse otsustusprotsessidesse oli väga rahulolev vaid üks ettevõtja, kes tõi põhjenduseks, et kaasamine toimib ja nende ettevõttega arvestatakse.

Rahulolematust kaasamisega väljendati aga oluliselt enam, põhjendades seda ligi 2/3 ulatuses arvamusega, et ettevõtjate kaasamist tegelikkuses ei toimu või on see minimaalne:

„Ei kaasata, vaid ametnikud tegutsevad oma suva järgi.“

„Ei ole keegi kunagi küsinud meie mõtteid!“

„Keegi ei ole kunagi pöördunud ühegi küsimusega.“

„Meie ettevõttelt ei ole tänaseni keegi midagi küsinud.“

„Ettevõtja arvamust üldjuhul ei küsita.“

„Ei tule meelde, et ettevõtjalt oleks arvamust küsitud või otsustusprotsessi kaasatud.“

„Keegi ei ole pöördunud kunagi ühegi küsimusega, see on 27 aasta jooksul esimene kord, kui keegi küsib mingit rahuloluküsitlust.“

„Kuidas saab ettevõtja olla kaasatud kohaliku omavalitsuse otsustusprotsessidesse? Ilmselt me lihtsalt siis võib-olla oleme ise selles osas vähest huvi üles näidanud / pole uurinud, aga me ei olegi teadlikud, kuidas ettevõtjad saavad kusagil oma sõna sekka öelda.“

„Kus see kokkupuutepunkt üldse on?“

„Meilt ei ole kunagi küsitud, millest me puudust tunneme või mille järele on kriitiline vajadus.“

„No sellist asja lihtsalt ei eksisteeri. Ettevõtja arvamust ei ole kunagi küsitud, vähemalt taasiseseisvumisest alates mitte!“

„Pole kuulda olnud, et vajataks nõu.“

„Pole kuulnud, et kedagi kaasatakse, ise püütakse targemad olla.“

„Pole tuua ühtegi näidet kaasamise koha pealt.“

„Senini pole ühtegi kaasamist näinud.“

„Tulid uued laevad, keegi ei küsinud, mis oleks ettevõtlusele hea, ja graafikud pandi paika turistidele mõeldult, mitte Saaremaa tootmist arvestades. See on maanteepikendus, mitte riikidevaheline laevatee.“

Ettevõtjate kaasamise puudulikkuse näitena toodi mitmel juhul välja **Kuressaare kesklinna pikaleveninud remonttööd**:

„Kesklinna remont on siinkohal näiteks, kuidas asju omavalitsuse poolt ei peaks ajama.“

„Hetkel annab tooni kesklinna remont, mis tööde mahtu ja selleks kuluvat aega arvestades on lihtsalt kuritegu kesklinnas tegutsevate ettevõtete suhtes. Kogu projekti oleks pidanud kaasama kõik ettevõtjad, kelle ärid asuvad renoveeritavas piirkonnas ja koos võimalikult kiireid ja valutumaid variante töödeks otsima. Ettevõtjatega ei suheldud, ei teavitatud ajakavade, rääkimata, et oleks otsustusprotsessi ettevõtjaid kaasatud.“

Veidi vähem kui viiendikul juhtudest põhjendati rahulolematust ettevõtjate kaasamisega kohalikus omavalitsuses ettevõtjate arvamuse ja **ettepanekutega mittearvestamisega**:

„Ettevõtjate arvamust ei arvestata.“

„Ei kuulata neid, kes asjast teavad, pigem tegutsetakse vastupidiselt ja jäärpäiselt.“

„Kaasamine on üldjuhul deklaratiivne, mitte sisuline. Ametnik teab paremini.“

„Kaasamine on võlts. Kui ka on midagi, siis see on tühine nagu terves Eestis.“

„Kohalike õigusaktide väljatöötamisel ei arvestata ettevõtjate vajadustega.“

„Konkreetsed ametnikud ei arvesta esitatud ettepanekutega, on nemad ja see, mida nemad arvavad või otsustavad, on ainuõige.“

„Kuressaarest väljapoole jääv ettevõtlus ei huvita uut suurvalda.“

„Omavalitsust ei huvita ettevõtja absoluutselt, nagu teerulliga sõidetakse üle.“

„Selle asemel, et ettevõtjatega arutada, tehakse asjad ära ja pärast, kui oleks vaja ümber teha, siis ametnikud õigustavad ennast! Hea näide kesklinn ja stoppmärgid jne.“

„Tegemist on parimal juhul žestiga, et kedagi kutsutakse arupidamistele, kuid sisendeid valla strateegiate koostamiseks ettevõtteid anda ei saa.“

Vähemal määral nähti probleemi ka ettevõtjate **valikulises ja erapoolikus kaasamises**:

“Tundub kinnise klubi üritusena.”

“Ei tunne kaasatust, see on pigem valikuline.”

“Kaasamist ei toimu, on oma kinnine seltskond, keda kutsutakse.”

“Te kaasate peamiselt kõigile tuntud ettevõtjaid või siis on nemad peamiselt pildil. Ja kahjuks olen seda meelt, et korruptsiooniilminguid võib esineda ka meie vallas. Sellest on kahju.”

“Suheldakse vaid nendega, kes on poliitiliselt kasulikud või kes on osanud rohkem lobistada, üldist erapooletut suhtlemist pole märganud.”

2.1.3 Ettevõtjate teavitamine neid puudutavatest kohaliku omavalitsuse otsustest

Ettevõtjate teavitamisega neid puudutavatest kohaliku omavalitsuse otsustest olid samuti väga rahulolevad vaid paar üksikut ettevõtjat, kes kinnitasid, et info liigub.

Teavitamisega kohaliku omavalitsuse otsustest rahulolematud ettevõtjad tõid selle põhjuseks enam kui pooltel juhtudel, et vastav **info ei liigu ning teavitamist ei toimu**:

“Ei tea, kuidas teavitamine praegu toimub. Kas saadetakse mingeid infokirju/teavitusi? Kui ma nüüd ülekohut ei tee, siis me pole VIST kunagi ühtegi saanud või võimalik, et on siis mingite filtrite kaasabil rämpsposti maandunud.”

“Keegi ei ole kunagi e-kirja teel teavitanud olulistest asjadest.”

“Keegi ei ole seni teavitanud kohaliku omavalitsuse otsustest.”

“Keegi ei teavita otseselt ettevõtet. Samas kui nt igasugu müügifirmad saadavad pidevalt e-posti kaudu oma pakkumisi jm teateid. Miks KOV ei võiks niimoodi käituda, kui neil on ettevõtjate aadress teda?”

“Kui infot saad, siis pigem tuttavatelt.”

“Peab ise otsima infot, keegi ei teavita personaalselt.”

“Teavitused puuduvad, ilmselt puudub vastav protseduur ja ettevõtjate andmebaas.”

“Teavitatakse läbi trahvide.”

Veidi alla neljandikul juhtudest arvati rahulolematust väljendades, et **teavitamine** küll toimub, kuid see **ei ole piisav**:

“Teavitamine on puudulik.”

“Infot peab ise liiga palju otsima. Ametnike teavitus on nõrk.”

“Kohalikust omavalitsusest otsused kas ei jõua või väga pika vinnaga.”

“Valla leht seda küll piisavalt ei kajasta.”

“Rohkem kommunikatsiooni ja otsepöördumist läbi avalike arutelude või meililistide annaks seda sidusust oluliselt juurde. SEL liikmelisusega piirdub suuresti täna suhtlus vallaga.”

“Seda osa annab parandada, tuleks tegelikult teavitada ka otsusega seotud ettevõtte naabreid, kuna see võib mõjutada ka ümberkaudseid firmasid.”

“Teavitamine jääb liiga hiljaks.”

“Vaid kohustuspõhine teavitamine. Pigem otsuste õigustamine kui ennetav kaasamine ja ühisosa otsimine.”

“Varem sai helistada kohapeal vastava ala inimesele, nüüd tuleb olulistest küsimustest suhelda mitme erineva ametnikuga.”

Sarnaselt ettevõtjate kaasamise teemaga mängis ka teavitamise küsimuse negatiivsete hinnangute puhul rolli **Kuressaare kesklinna remont**:

“Jällegi annab fooni just meie kesklinna renoveerimine. Infot ei jagatud tööde ajagraafikust ega ka sellest, et millal mingit tööd tehakse.”

“Jällegi hetkel teemaks kesklinna remont. Keegi ei tea, et millal alustatakse, kust edasi midagi kaevatakse ja millal tööde lõpp võiks saabuda.”

“Teavitamine nagu Kuressaare kesklinna sulgemine 2018-2019?”

Mitmel korral (8) peeti **ainsaks** ettevõtjate kohaliku omavalitsuse neid puudutavatest otsustest teavitamise **kanaliks kohalikku lehte**:

“Kui suudad info lehest välja nokkida! See ka pigem tagantjärgi tarkus.”

“Kuskil lehes korra ilmunud uudisnupp ei ole teavitamine.”

“Peab ajalehed läbi lugema, et infot mingit saada.”

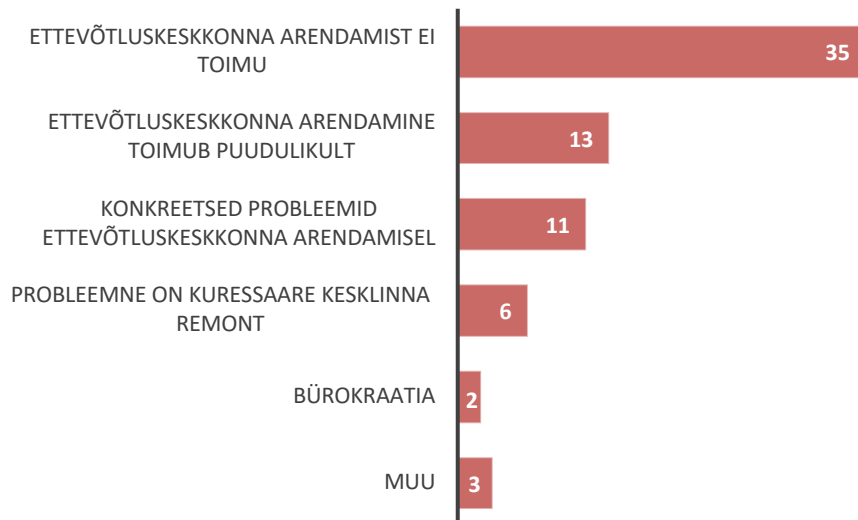
“Pigem loed sellest kohalikust lehest. Kui loed?!”

“Pole teavitusi üldse märganud, peale kohalike lehtede omade uudiste. Parim näide on hiljuti toimunud elektrikatkestusest – esimene koht, kus oleks pidanud teavitus ja info olema, valla koduleht ja FB. Kummaski ei olnud midagi. Ainuke, kes kiirelt info üles pani, oli Saarte Hääl. HÄBI, VALD – KAS SEE NÄITAB KOGUKONNAST HOOLIMIST!!!”

2.1.4 Kohaliku omavalitsuse senised tegevused ettevõtluskeskkonna arendamiseks

Kohaliku omavalitsuse seniste tegevustega ettevõtluskeskkonna arendamisel olid väga rahul kolm ettevõtjat, kes kinnitasid, et selles takistusi ei ole, toimub nähtav areng ning vallavalitsus on väga arenev ja innovatiivne.

Kohaliku omavalitsuse ettevõtluskeskkonna arendustegevustega rahulolematud ettevõtjad tõid põhjenduseks enam välja, et ettevõtluskeskkonna arendamist ei toimu (joonis 20).

Joonis 20. Kohaliku omavalitsuse seniste tegevustega ettevõtluskeskkonna arendamiseks pigem või täiesti rahulolematute Saare maakonna ettevõtjate rahulolematuse põhjused (mainitud kordade arv).

Negatiivseid hinnanguid kohaliku omavalitsuse ettevõtluskeskkonna arendamisele põhjendati erinevalt:

“Ainult sellele viitav rida arengukavas.”

“Arendatakse pigem elukeskkonda, ettevõtluse osa on jäänud tahaplaanile.”

“Ei ole omavalitsuse poolt märganud mingit sellesuunalist tegevust.”

“Ei tea, et keegi oleks midagi teinud, praamidest ja lennukitest on räägitud aastaid, praam on maanteepikendus, mitte riikidevaheline vedu, seega peaks olema tihe graafik ja alati kättesaadav, Saaremaa ettevõtetele peaks olema oma eelised, mitte turistidega samas järjekorras.”

“Ettevõtlus ei tundu olevat prioriteet.”

“Käegakatsutavat, ka silmaga nähtavat pole.”

“Maapiirkonnas ei ole märganud.”

“Mida nad teinud on??”

“Polegi ju midagi tehtud. Üürimaja ei ole Saaremaa majanduse lahendus.”

“Minul ei ole ühtegi näidet tuua, et omavalitsus oleks ettevõtluskeskkonda arendanud, olen lugenud vaid valimiseelseid loosungeid ettevõtluskeskkonna parandamiseks.”

“Orissaares pole märganud, et midagi tehtaks üldse. Siin ei liigu midagi ega kedagi.”

“Sõltub piirkonnast-osavallast, aga üldjuhul ei tee KOV midagi ettevõtluskeskkonna arendamiseks. Heal juhul antakse arendajatele roheline tee arendustegevuste elluviimiseks.”

Vähemal määral oldi rahulolematu seetõttu, et **ettevõtluskeskkonna arendamine** küll mingil määral toimub, kuid **pole piisav**:

“Midagi nagu tehakse, aga puudub täpne ülevaade.”

“Omavalitsus saaks jõulisemalt toetada sektorit.”

“Omavalitsus ei panusta väga palju ettevõtete arendamisse.”

“Omavalitsus ei pea arendama ettevõtluskeskkonda, vaid looma võimalused ettevõtluskeskkonna arenemiseks ettevõtjate eestvedamisel, sh kiire asjaajamine, kohanemine turu vajadustega, mitte enese kehtestatud reeglites kinniolemine.

“Rohkem on juttu kui tegelikke võimalusi.”

“Riigikapitalism ei ole ettevõtluse toetamine.”

“Üksikud teabepäevad.”

“Uue valla puhul pole seni väga neid tegevusi näinud. Kõik on jätkuga vanadest valdadest.

Võiks leida rohkem võimalusi ettevõtlust toetada, kasvõi soodsa rendimaa või äripinnaga.”

“Valimistest valimiseni. Lubadused enne valimisi ja tegutsemine pärast.”

Kohaliku omavalitsuse ettevõtluskeskkonna arendamises nähti ka **mitmeid konkreetseid kitsaskohti**:

“Ei suudeta arvestada meie väikse majanduskeskkonnaga, mis on äärmiselt tundlik igasugustele otsustele.”

“Ettevõtte teedeholdus on halvasti korraldatud.”

“Kokkupuude turisminduses, kaasaegsed abiprojektid puuduvad, liigutakse eilses päevas.”

“Konkreetsed tegevused piirduvad kesklinna kaubanduspindadega. Muus osas tegevus puudub.”

“Maaettevõtluseks on olukord ka viimase aastaga väga palju halvenenud. Probleemid: raha investeerimise võimalused, tööjõud. Valla palgaralli ei sobi vaesesse Saaremaa valda, kus inimeste palgad on kõige kehvemad. Ettevõtjad vajaksid tuge ka juriidilisel nõustamisel. Väikeettevõtete jaoks on juriidiline abi kättesaamatu luksus.”

“Meeletu ja läbimõttlemata turismi rahastamine, kohutav, mis summad ja kuhu????? Teised valdkonnad??”

“Ei ole suudetud tagada suuremat lennukit nädalavahetusteks ja esmaspäevaks.”

“Puudus on üüripindadest (eluruumid, kontorid, müügi pinnad).”

“Riigiga nõrk koostöö – teeholdus, lennuühendus Riiaga.”

“Vajalik aktiivsem hoiak näiteks tulutult seisvate ärimaade kasutusele võtmiseks. Piirkonna majanduse aktiivsem tutvustamine väljaspool Saaremaad.”

“Võiks rohkem tähelepanu pöörata tootmiste infrastruktuuri arendamisele (kaugküte, veetrassid jms).”

Probleemse aspektina ettevõtluskeskkonna arendamisel toodi taaskord välja ka **Kuressaare kesklinna remonttööd**:

“Kesklinn suletud, igasugune ettevõtlus seal välja suremas jne.”

“Hetkel pärsib ettevõtluskeskkonda kesklinna remont, mis on tööde mahtu arvestades venitatud ikkagi häbiväärselt pikale perioodile.”

“Kuressaare kesklinna remondi valmimisel on teadmata, kuidas hakkab toimuma kaubaautode peatumine.”

“Poolteist aastat kestev kesklinna remont mõjub seal tegutsevate ettevõtete tegevusele hävitavalt.”

“Rahulolematuse põhjus on suutmatus lõpetada linnakeskuse renoveerimist 2018 lõpuks.”

“Remont on vajalik, kuid ettevõtlus ja liikumine kesklinnas väga häiritud remondi ajal. Sellist olukorda ei ole võimalik pikalt kannatada. Töö ettevalmistamisel on peetud prioriteetseks ehitaja ja ehituse koordineerimisega tegeleva ametnikkonna mugavat äraelamist, mitte töö lõplikke tarbijaid – elanikkonda, ettevõtjaid ja linna (Saaremaa) külalisi. Ehitaja ei pea oma käpardlikkuse eest isegi leppetrahvi maksma!”

2.1.5 Ettevõtjate märkamine ja tunnustamine kohaliku omavalitsuse poolt

Ettevõtjate märkamise ja tunnustamisega kohaliku omavalitsuse poolt väga rahul olnud ettevõtjad põhjendasid oma hinnanguid sellega, et edukaid ettevõtjaid tunnustatakse igal aastal, hakkajad ettevõtjad on saanud tunnustust ning igal aastal tunnustatakse ettevõtjaid erinevates kategooriates.

Rahulolematust põhjendati aga enim arvamusega, et **tunnustamine on puudulik** (joonis 21):

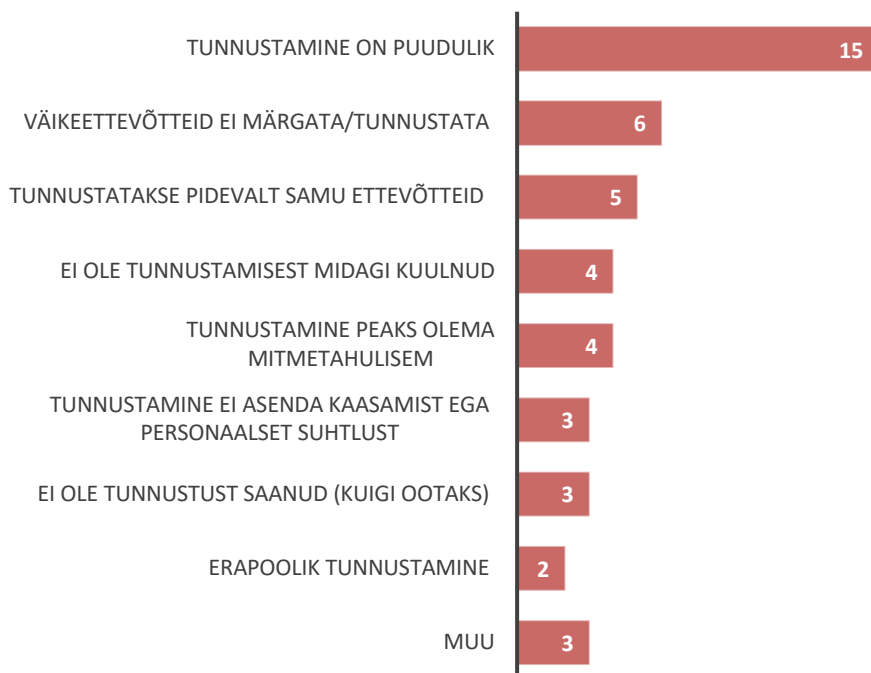
„Arvestades, kui oluline on iga kasvõi ühemeheettevõtte, siis võiks rohkem tegijaid tunnustada.“

„Mingid nimelised pingid pargis, ei rohkemat!“

„Suht mõttetut tegevust, jätab kohustusliku tegevuse maigu.“

„Vahest on mõni artikkel.“

„Ettevõtjaid ei väärtustata.“

Joonis 21. Ettevõtjate märkamise ja tunnustamisega kohaliku omavalitsuse poolt pigem või täiesti rahulolematute Saare maakonna ettevõtjate rahulolematuse põhjused (mainitud kordade arv).

Spetsiifilisemalt tunti puudust just **väikeettevõtete tunnustamisest**:

“Ka väikseid ettevõtteid, kes on üle kümne aasta vastu pidanud, võiks märgata.”

“Keegi praktiliselt ei märkagi väikeettevõtteid.”

“Väikeettevõtjad jäävad märkamatuks.”

“Vaadatakse vaid summaliselt laekuvaid makse, seega jäävad väiksemad tööandjad tahaplaanile, st ei võrrelda ettevõtete panust töötaja kohta.”

“Väikeettevõtjaid võiks rohkem tunnustada, nimelt just uusi ettevõtjaid.”

Probleemseks peeti asjaolu, et **tunnustatakse kohati erapoolikult ja pidevalt samu ettevõtteid**, mis jätab teised kõrvale:

„Märgatakse ja tunnustatakse samu ettevõtjaid aastast aastasse.“

„Märgatakse ikka ühtesid ja samu ettevõtjaid.“

„Tunnustamisüritustel on märgata läbi aegade alati üht sama vana seltskonda, kuigi tublisid ettevõtjaid on minu teada juurde tulnud.“

„Tunnustatakse pidevalt samu ettevõtjaid. Paljud on sellised, kes naudivad avalikku tähelepanu ja lihtsalt suruvad end pildile. Samas on palju tublisid väikeettevõtjaid, kes on pikaajased tööandjad ja maksumaksjad, kuid ei trügi ise pildile ja tänu oma tagasihoidlikkusele on jäänud tunnustuseta.“

„Tädatakse omavalitsuse allasutusi.“

„Midagi vabariigi aastapäeva puhul tehakse, aga kohati tundub see nagu oma sõpradele jagamine. Mitte 100%, aga natuke jääb mulje selline.“

Senise tunnustamisega rahulolematud ettevõtjad sooviks edaspidi näha **mitmetahulisemat ja laiapõhjalisemat tunnustamise süsteemi**:

„Tublisid tuleb kiita, aga pigem valla poolt tegude kui tordiga.“

„Tunnustamine ei ole ainult aukirja üleandmine, vaid ka märkamine väljaspool aastapäeväiiritusi.“

„Märgatakse ainult neid ettevõtjaid, kes ajavad aasta lõpuks suure kasumi kokku!“

„Tunnustamiseks võiks kasutada ka muud süsteemi kui ainult elanikkonna poolt subjektiivset hääletamist.“

Mitu tunnustamisega rahulolematut ettevõtjat rõhutas, et **tunnustamine ei asenda samas suhtlust ega kaasamist**:

„Kord aastas tunnustuste jagamine ei asenda protsessidesse kaasamist ja otsuste kujundamises osalemist.“

„Kui personaalset suhtlemist ei ole, siis mingi tiitel/vimpel ka seda asja ei paranda.“

„Kui noor ettevõtte on tegutsenud aasta või kaks, siis võikski uurida, küsida, anda nõu, abistada. Sest neid ettevõtjaid on kui palju, kes tulevad ja lähevad.“

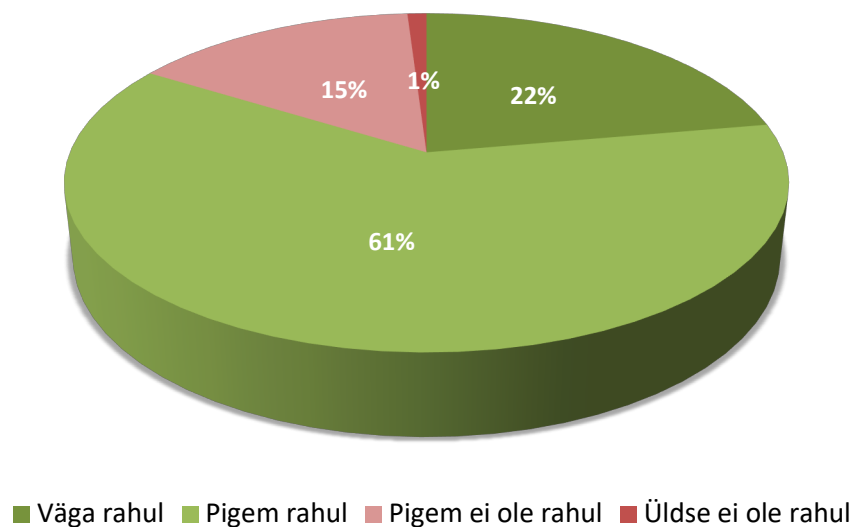
Lisaks oli ka mitu pikaajalist või lühemaajalist edukat ettevõtet, kes tõid välja ootuse, et omavalitsus oleks võinud ka neid märgata ja tehtud töö eest tunnustada.

3. Rahulolu koostööga SA-ga Saare Arenduskeskus

SA-ga Saare Arenduskeskus oli koostööd teinud 28% uuringus osalenud ettevõtetest.

Tegevusalade lõikes oli SA-ga Saare Arenduskeskus sagedaimini kokkupuuteid olnud uuringus osalenud toiduainete, metallitoodete ja transpordivahendite ning elektroonikaseadmete valdkonnas tegutsevatel tootmisettevõtetel ning info- ja sideettevõtetel.

Valdav enamik (üle 80%) SA-ga Saare Arenduskeskus koostööd teinud ettevõtetest andis koostööle positiivse hinnangu, sealjuures oli enam kui viiendik sellega isegi väga rahul (joonis 22). Senise koostööga pigem rahulolematud oli 15% koostöökogemusega ettevõtetest, kuid täiesti rahulolematuid oli minimaalselt. Keskmine rahuloluhinnang koostööle SA-ga Saare Arenduskeskus oli 4-pallisel skaalal 3,0.

Joonis 22. Rahulolu koostööga SA-ga Saare Arenduskeskus (% , n = 72).

SA-ga Saare Arenduskeskus olid uuringus osalenud suuremate ettevõtetega võrreldes enam rahul nii 3–9 kui ka 0–2 töötajaga väikeettevõtted. Ettevõtete vanuse võrdluses olid aga koostööga antud sihtasutusega enim rahulolevad uued, kuni kaks aastat tegutsenud ettevõtted.

Koostööga SA-ga Saare Arenduskeskus nii väga rahul olnud kui ka pigem või üldse mitte rahule jäänud ettevõtjatelt uuriti ka **rahulolu või rahulolematuse põhjuseid**.

Koostöökogemusega väga rahule jäänud ettevõtjad põhjendasid positiivseid hinnanguid eelkõige sellega, et nad on saanud antud sihtasutusest abi ja tuge ning koostöö on olnud hea (7 korral, 30% vastustest). Abiks on olnud näiteks firma loomisel ja äriplaani koostamisel. Samuti toodi positiivse koostöökogemusena välja, et ettevõtet on kaasatud erinevatesse üritustesse, jagatud infot koolituste, müügivõimaluste jms kohta, vajadusel nõustatud ning probleemidesse ja ettevõtjate aitamisse suhtutakse tõsiselt.

Lisaks heale koostöökogemusele ja vajaliku abi saamisele tõsteti positiivselt esile SA Saare Arenduskeskus töötajate **professionaalsust** (5 korral, 22%), abivalmidust ja sõbralikkust (3 korral, 13%).

Rahul oldi ka sihtasutuse **kommunikatsiooniga** (3 korral, 13%):

„Oma tegevustest annavad interneti teel hästi teada.“

Väga heaks on läinud kommunikatsioon – uudiskirjad, sotsiaalmeedia, ümarlauad jms, erinevad seminarid, üritused.“

Mainiti ka (1 korral), et sihtasutuse koolitusprogrammid ja ettevõtmised on olnud suurepäraseid ning koolitused head nii sisu, ülesehituse kui ka korralduse poolest.

Üldisemalt põhjendati rahulolu ka järgnevalt:

„Oleme vähe koostööd teinud SA-ga, aga tundub nagu tubli ja aktiivne keskus. Tundub, et nad teevad kõik endast oleneva, et parandada Saaremaa elu ja tegevust.“

„Olen väga rahul asjaajamise kultuuriga.“

Koostööga SA-ga Saare Arenduskeskus **rahulolematud ettevõtjad** tõid selle põhjendusena välja alljärgnevat:

„Sealt kuuleb ainult, miks midagi ei saa! Kuidas saaks, jääb tulemata.“

„Soovisime ka alustavale ettevõttele natuke abi, aga saime loomulikult eitava vastuse.“

„Tundub nii, et kui sa Nokiat ei leiuta, siis ära mine küsimagi. Ma ei soovita kellelegi! Pigem tuleb ise hakkama saada. Ka see ettevõtte vajaks uusi innovaatilisi inimesi!“

„Senistest kokkupuudetest pole suurt midagi juhtunud. Jutuajamise koht.“

„Elavad üleval pilve peal, neil puudub arusaam turul toimuvast.“

„Pole piisavalt silmapaistev oma algatustega.“

„Tegevused lähtuvad projektidest, mitte piirkonna vajadustest.“

„Väga Kuressaare-keskne.“

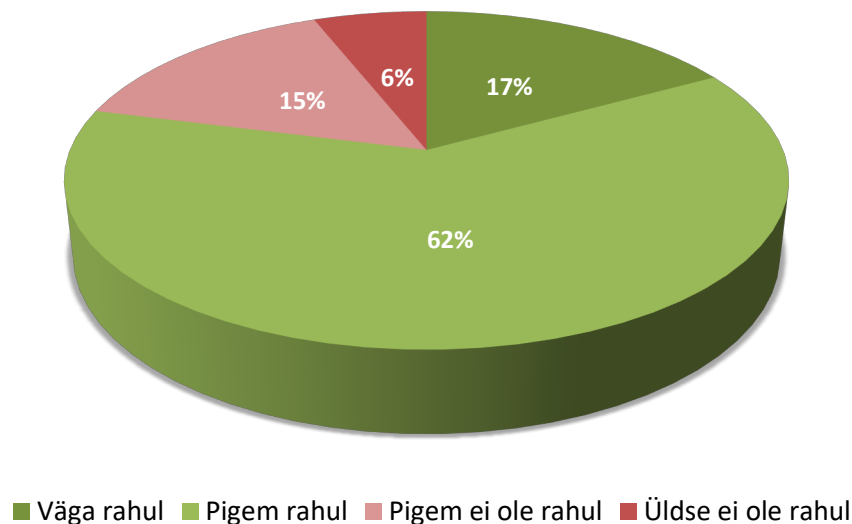
4. Rahulolu koostööga MTÜ-ga Saarte Koostöökogu

MTÜ-ga Saarte Koostöökogu omas koostöökogemust viiendik uuringus osalenud ettevõtetest.

Ettevõtete profiili lõikes olid MTÜ-ga Saarte Koostöökogu teistest oluliselt sagedamini koostööd teinud tegevusalade lõikes toiduainete tootmisega tegelevad (75%), asukoha järgi Saaremaa vallas väljaspool Kuressaare linna registreeritud (33%) ning ekspordi osakaalult 2018. aastal käibest 11–50% eksportinud Saare maakonna ettevõtted.

Antud MTÜ-ga koostööd teinud ettevõtetest veidi alla 2/3 oli koostööga pigem rahul, 17% väga rahul, 15% pigem rahulolematud ning 6% väljendas täielikku rahulolematust (joonis 23).

Keskmine rahuloluhinnang koostööle antud MTÜ-ga oli 4-pallisel skaalal 2,9.

Joonis 23. Rahulolu koostööga MTÜ-ga Saarte Koostöökogu (% , n = 52).

MTÜ-ga Saarte Koostöökogu **väga rahule jäänud ettevõtjad** põhjendasid oma hinnanguid sellega, et küsimustele on saadud vastused (2 korral), pakutakse palju seminare ja toetusi (1 korral) ning ollakse alati vastutulelikud ja abivalmid (1 korral). Toodi välja ka mitmeid teisi positiivseid aspekte:

„EHTNE märk on hakanud elama ja selle üle on hea meel.“

„Meie ettevõtet on kaasatud erinevatesse üritustesse, jagatud infot koolituste, müügivõimaluste jms kohta, nõustatud vajadusel.“

„Paindlik ja individuaalne lähenemine taotlejatele. Kui on hea idee, siis saab ka rahastuse.“

„Hea tugi ideede realiseerimisel läbi kahe taotlusvooru aastas.“

„Saarte Koostöökogus on inimesed, kes on avatud uutele ideedele.“

„Suurepärased inimesed teevad seal suurepärast tööd.“

Koostöökogemusega MTÜ-ga Saarte Koostöökogu **pigem või üldse mitte rahule jäänud ettevõtjad** põhjendasid seda kolmandikul juhtudel **erapooliku suhtumisega** ettevõtjatesse, kasutades väljendeid „omadekeskne“, „kõik omadele“ „ei kuulu onupoegade hulka“ ning tuues välja järgnevaid olukordi:

„Aegade jooksul on tehtud mitmeid ebaeetilisi toetusotsuseid – SKK tegevustega seotud isikute (töötajate pereliikmete ühingud) taotlusi on pea alati rahastatud. Selle arvelt on mõned toetust väga vajavad ühingud/ettevõtjad jäänud toetuseta.“

„Esitasin oma idee Leader programmist toe saamiseks. Hiljem sain aru, et raha jagati omade vahel ära ja kes ei ole oma, see raha ei saanud. ... Need projektid, mis kaasasid suuremaid inimhulki, ei pääse lihtsalt konkureerima omade isiklike ambitsioonidega. Väikesed erandid välja arvatud.“

Lisaks erapoolikusele põhjendati rahulolematust sellega, et **kohaliku hindamise peaks kriitilisemalt üle vaatama ning toetuste jagamine on arusaamatu:**

„Minu jaoks on täiesti vastuvõetamatu, et toetatakse alkoholi(õlle)tootjaid. Viimasest voorust toetati lausa kahte alkohoolsete jookide tootjat. Kõigis toetusprogrammide määrustes on kirjas, et alkoholi tootmine jms tegevused ei ole abikõlblikud. Samas jäi toetuseta Muhu pastoraadi remondi jätkamisele suunatud taotlus. Kas olulisem on alkohol või ajaloolise objekti säilitamine? Kusjuures pastoraadis tehakse väga palju vabatahtlikku tööd, et see kaunis ajalooline hoone säiliks. Samuti toimuvad seal üritused.“

Sooviti ka, et nõustamine võiks muutuda **senisest tõhusamaks:**

„Nõustamine võiks muutuda tõhusamaks, ehk veidi rohkem kaasamõtlemist ja vähem kõrvaltegevusi.“

„Rohkem võiks anda nõu, kuidas ideefaasis projekti ellu viia. Tihti on inimesel idee, kuid ta ise ei tea ka päris hästi, kuidas seda realiseerida ja ellu viia.“

MTÜ Saarte Koostöökogu nähti ka liiga staatilisena, osasid tegevusi liigse rahakulutamisenä, oldi nõrkinud, kui sealt ei olnud raha saadud ning toodi välja ka järgnevat:

„Juttu palju lootusteks, aga tegusid vähe.“

„Mõned asjad liiguvad väga aeglaselt. Ootaks paremat taset, arvestades, et tööl on mitu inimest ja kogemust peaks ka olema.“

„Tundub, et tegutsevad oma olemasolu õigustamiseks.“

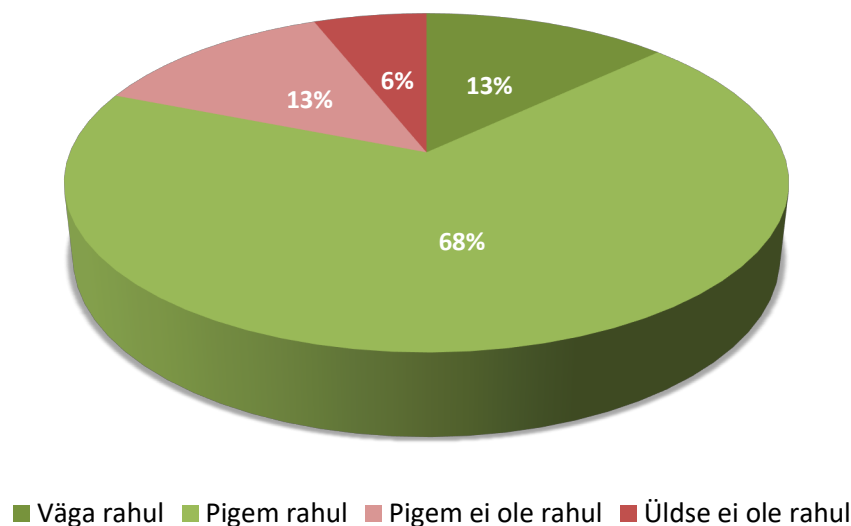
5. Rahulolu koostööga MTÜ-ga Visit Saaremaa

MTÜ-ga Visit Saaremaa omas koostööalaseid kokkupuuteid 21% uuringus osalenud ettevõtetest.

Tegevusalade lõikes omasid antud MTÜ-ga sagedaimini koostöökogemust majutuse ja toitlustuse ning metsamajanduse valdkonnas tegutsenud uuringus osalejad ning samuti ettevõtted, mille puhul eksport moodustas 2018. aastal 11–50% käibest.

MTÜ-ga Visit Saaremaa koostöö puhul oli pigem rahulolevaid ettevõtjaid üle 2/3, 13% ulatuses oli senise koostööga nii väga rahule jäänuid kui ka pigem mitte rahule jäänuid ning 6% jättis koostöökogemus täiesti negatiivse mulje (joonis 24).

Keskmine rahuloluhinnang koostööle MTÜ-ga Visit Saaremaa oli 4-pallisel skaalal 2,9.

Joonis 24. Rahulolu koostööga MTÜ-ga Visit Saaremaa (% , n = 53).

MTÜ-ga Visit Saaremaa koostööd teinud ettevõtetest väljendasid sagedaimini rahulolu majutus- ja toitlustussektoris tegutsejad.

Koostööga MTÜ-ga Visit Saaremaa **väga rahul olnud ettevõtjad** põhjendasid seda hea koostöö (3 korral), toredate töötajate (2 korral), innovaativsuse (2 korral) ja hea teavitustööga (1 korral) ning tõid välja, et seal on oma ala eksperdid (1), ollakse koostööaldis ja tegus (1) ning uue juhi ajal on turismiettevõtjad hakanud omavahel ka paremini läbi saama (1).

Koostööga rahulolematud ettevõtjad tõid samuti välja erinevaid põhjendusi, näiteks peeti seda laialivalguvaks ja mõttetuks ning leiti, et MTÜ-l Visit Saaremaa on segased eesmärgid ja funktsioon:

„Ei saa päris hästi funktsioonist ja eesmärkidest aru. 100% sisuliselt avalikul rahal baseeruv algatus, kuid mida mõõdetavat on saavutatud või mille poole püüeldakse, see on hägune.“

„Peaks tegelema strateegia ja tegevuskava koostamise ja teadvustamisega.“

Samuti põhjendati **negatiivseid hinnanguid** liidrirolli puudumise, liiga silmapaistmatu tegevuse, finantside vähesuse, sisulise koostöö puudumise, vähese tähelepanuga Muhule ning kriitikaga MTÜ juhtide suunas:

„Puudub liidriroll turismi arendamisel Saaremaal. Turism areneb omasoodu ja pigem teeb vähikäiku 2018. aasta näitel. Peale I-punkti pidamise muud silma ei jää. Aga ega saarlasi ühe mütsi alla koostööd tegema koondada ei ole kerge ülesanne, pigem tundub juba võimatu.“

„Nende tegevus ei paista ikka veel eriti silma. Väikesed trükised ja projektid ei aita meid välja, vaja oleks suuri kampaaniaid (nagu kunagi oli Tallinkiga koostöös), julgemat pilku kaugemale.“

„Finantside vähesus pidurdab turismi arengut.“

„Kokkupuude ei tähenda koostööd. Praktiline koostöö puudub.“

„Suurel Saaremaal jääb Muhu tihtilugu rongi viimasesse vagunisse, aga kui turist tuleb saartele, siis kõigepealt peatub ju Muhus.“

„Väga teemakauged juhid, varasemad töötajad, kes peaksid olema suure kogemusega, on muutunud enesekasu saajateks ja ei arvesta tegelikke vajadusi. Ei kuulata, arvestata nõuannetega, tugevalt märgata, et kogu tegevus on suunatud paari ettevõtte hüvanguks, mitte kogu maakonna turismi jaoks. Tohtu raha raiskamine ja see on iga maakonna turismiasjalise raha tegelikult, mida laristatakse mõttetult. Sellisel kujul ei hakka see organisatsioon kunagi erapooletult tööle, tagasi valla alla või MTÜ, millel ei saa liikmeid olla. Kui nii jätkatakse, siis on see hukule määratud, tegelikult juba on, aga poliitikud ju ei taha omi vigu tunnistada. ... Täna on Saaremaa kogu Eesti turismisektori naeruks, kunagine lipulaev on põhja vajunud ja seda poliitikute sekkumise pärast ja mõne eraettevõtja isiklike huvide tõttu.“

6. Saare maakonna ettevõtluskeskkonna peamised tugevused

Kõigil uuringus osalenud ettevõtjatel paluti nimetada, millised on nende hinnangul kuni viis Saare maakonna ettevõtluskeskkonna peamist tugevust.

Kõige sagedamini (mainitud 54 korral) tõid ettevõtjad peamise ettevõtluskeskkonna tugevusena välja Saaremaa väiksuse ning oma kogukonna (joonis 25).

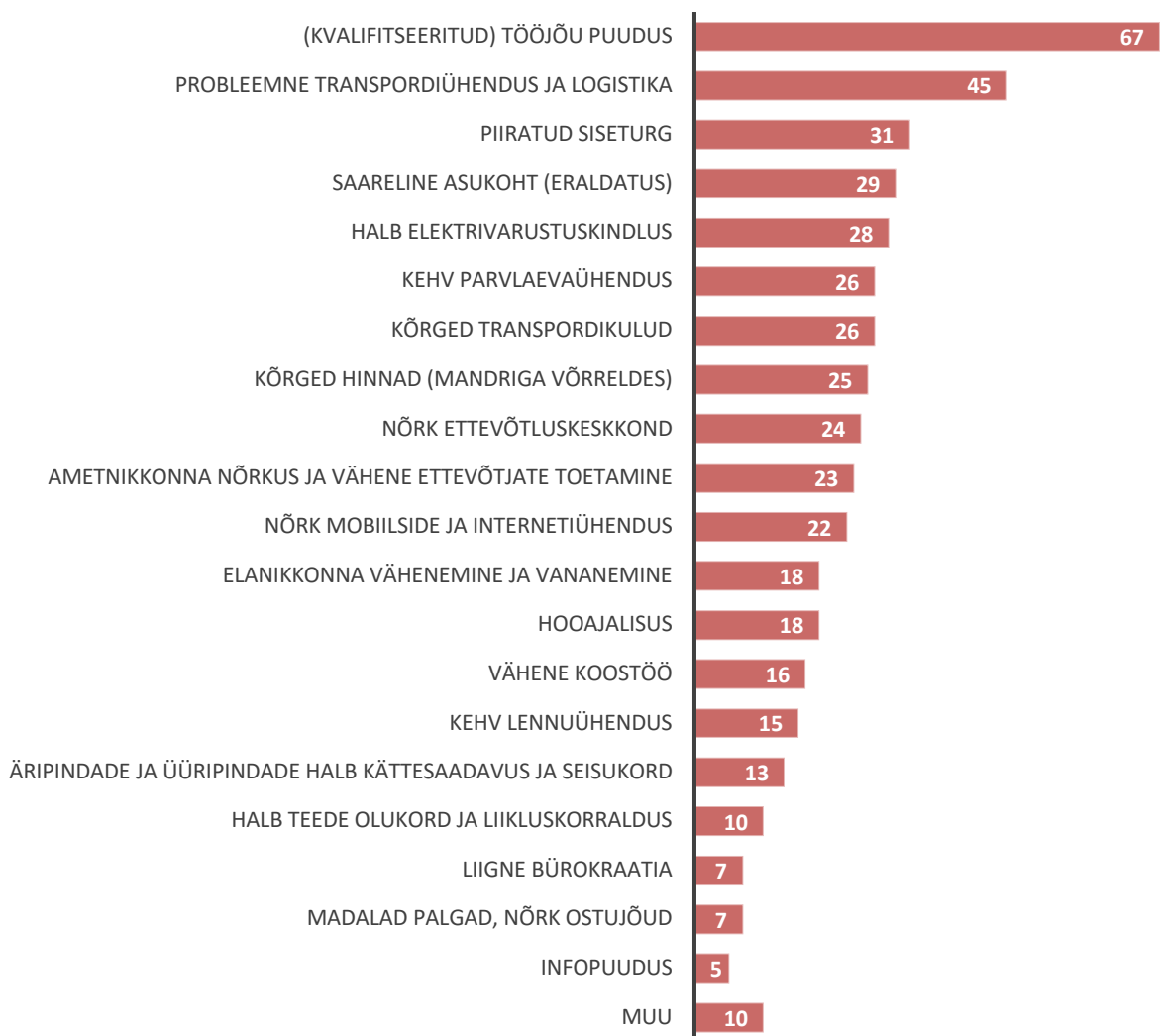
Joonis 25. Ettevõtjate nimetatud Saare maakonna ettevõtluskeskkonna peamised tugevused (sai nimetada kuni 5; mainitud kordade arv).

Väiksuse positiivse küljena nähti kompaktsust, kohaliku kogukonna kokkukuuluvust, ühtsust ja usaldusväärsust. Kogukondlikke suhteid nähti kui olulist kontaktivõrgustikku, samuti leiti, et kui inimesed üldiselt üksteist tunnevad, loob see ärisuhetes suurema vastastikuse usalduse.

Sageduselt teisena mainiti ettevõtluskeskkonna tugevusena Saaremaa head kuvandit, rõhutati saarelist eripära ning tõsteti Saaremaad esile kui brändi (37 korral) ning kolmandana head ettevõtluskeskkonda (33 korral).

7. Saare maakonna ettevõtluskeskkonna suurimad kitsaskohad

Lisaks ettevõtluskeskkonna peamistele tugevustele tõid ettevõtjad välja ka **kuni viis suurimat kitsaskohta**, mille seast tõusis selgelt esile (kvalifitseeritud) tööjõu puudus, mida mainiti kokku 67 korral (joonis 26). Teiseks sagedamini mainitud kitsaskohaks osutus saarelisest eripärast tulenev probleemne transpordiühendus ning logistika (mainiti 45 korral), millele järgnesid piiratud siseturg (31), saarelisest asukohast tulenev eraldatus (29) ning halb elektrivarustuskindlus (28).

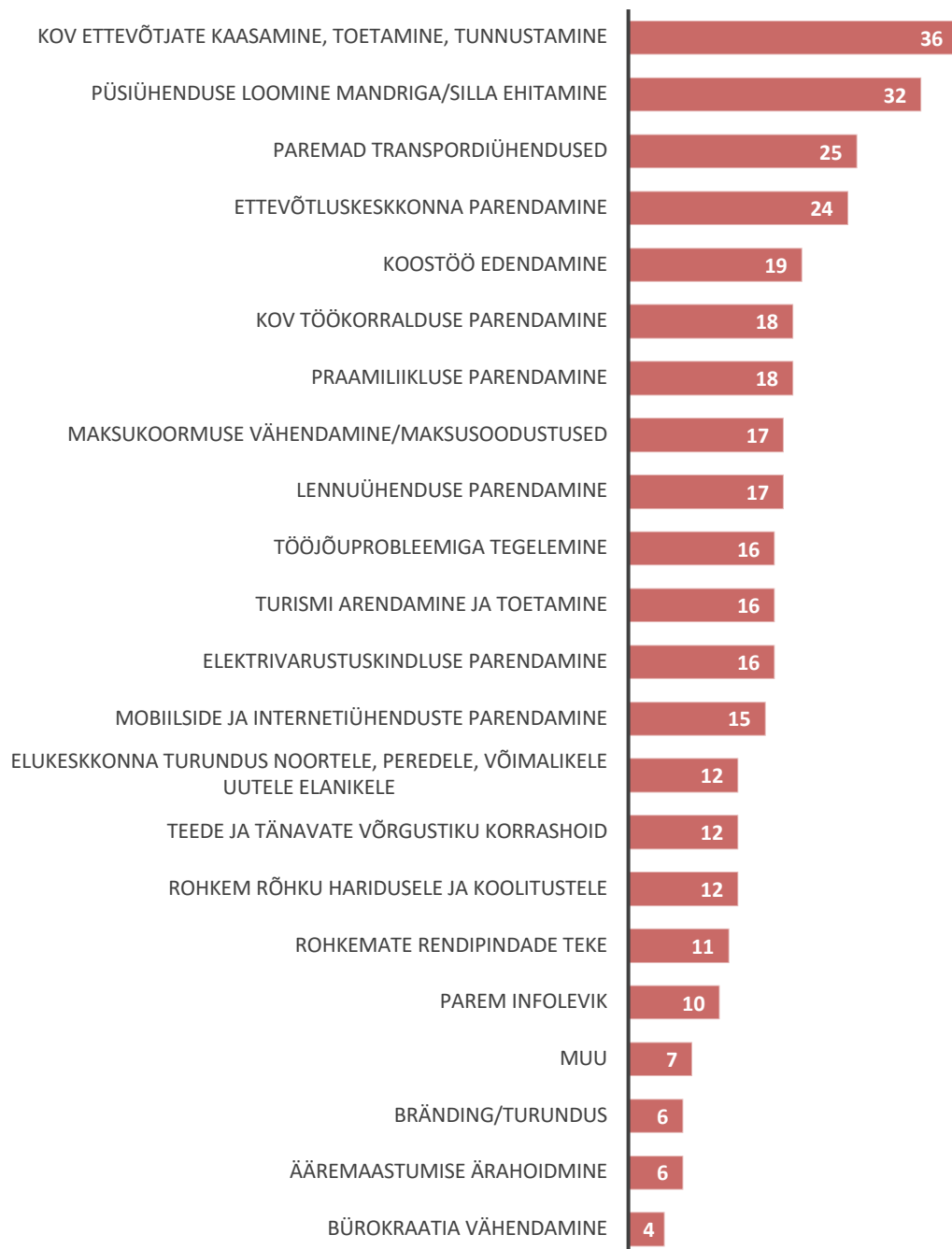

Joonis 26. Ettevõtjate nimetatud Saare maakonna ettevõtluskeskkonna suurimad kitsaskohad (sai nimetada kuni 5; mainitud kordade arv).

8. Saare maakonna ettevõtluskeskkonna edasine arendamine

Viimasena uuriti kõigilt ettevõtjatelt, millised on nende hinnangul kuni viis kõige vajalikumat tegevust Saare maakonna ettevõtluskeskkonna edasiseks arendamiseks.

Maakonna ettevõtluskeskkonna arendamisel pidasid ettevõtjad kõige olulisemaks (mainiti 36 korral) kohaliku omavalitsuse poolset ettevõtjate senisest suuremat kaasamist, toetamist ja tunnustamist ning püsiühenduse loomist mandriga (joonis 27).

Joonis 27. Ettevõtjate hinnangul kõige vajalikumad tegevused Saare maakonna ettevõtluskeskkonna edasiseks arendamiseks (sai nimetada kuni 5; mainitud kordade arv).

9. Järeldused ja soovitused

Ettevõtluskeskkonna peamised tugevused ja nende võimendamine

Saare maakonna ettevõtluskeskkonna **peamise tugevusena** töid uuringus osalenud ettevõtjad kõige sagedamini välja **Saaremaa väiksuse** ning **kogukonna**, millele järgnes **Saaremaa hea kuvand ja saareline eripära**. Väikse kogukonna puhul nähti positiivsena suuremat kokkuhoidmist ning kogukondlikke suhteid kui olulist kontaktivõrgustikku nii eraelus kui ka ettevõtluses. Saareline eripära tekitab teatava eksootilisuse kuvandi ning mõjub samas ka usaldusväärsena.

Fookusgrupiintervjuus osalenud ettevõtjad töid Saare maakonna **peamise tugevusena** samuti välja **hea elukeskkonna** ja rõhutasid ka **elukeskkonna turundamise olulisust** uute inimeste saarele elama „meelitamisel“ ning mandrile õppima või tööle läinud noorte tagasi kutsumisel näiteks siis, kui nad hakkavad mõtlema pere loomisele ja laste saamisele. Saare maakonna positiivne kuvand võiks kanda endas sõnumit, et ka linnalisest piirkonnast eemal on hea elada, mis eeldab muuhulgas erinevate teenuste kättesaadavust ning häid ühendusi nii maakonna eri piirkondade kui ka saare ja mandri vahel.

Ettevõtluskeskkonna suurimad kitsaskohad ja nende leevendamine

Ettevõtluskeskkonna suurimate kitsaskohtadena tõusid esile **tööjõupuudus** ning saarelisest eripärast tulenev **probleemne transpordiühendus** ja **logistika**. Saare maakonna ettevõtluskeskkonna erinevatele teguritele antud keskmiste rahuloluhinnangute põhjal võib öelda, et **kõige väiksem on rahulolu vajaliku tööjõu olemasolu ja selle leidmise võimaluste, maakonnasisese bussiliikluse ning elektrivarustuskindlusega**.

Seega on eelpool mainitud **ettevõtluskeskkonna tegurite parendamine** väga olulise kaaluga Saare maakonna esitlemisel nii positiivse elu- kui ka ettevõtluskeskkonnana, et praegustel kohalikel elanikel ja ettevõtjatel säiliks soov saarele elama ja tegutsema jääda ning saareline keskkond oleks atraktiivne ka väljastpoolt tulijatele.

Tööjõupuuduse leevendamiseks tegid ettevõtjad uuringu käigus ettepaneku teha **koostööd kohaliku omavalitsuse ja Kuressaare Ametikooliga**. Võiks toimuda ettevõtjate, ametikooli ja kohaliku omavalitsuse ümarlaud, kus kaardistatakse ettevõtjate vajadused ning arutatakse, kuidas saaks koolitatud tööjõu osas nõudluse ja pakkumise omavahel paremini kokku viia. Sarnaseid kogemusi on ettevõtjatel varem olnud mõnes teises omavalitsuses ja leiti, et sellisel koostööl võiks olla suur potentsiaal ka Saare maakonna oluliste sektorite tööjõupuuduse leevendamisel. Kohalik omavalitsus võiks toetada ka vajaliku eriharidusega õppejõudude palkamist ja nende Saare maakonda elama asumist. Saare maakonna potentsiaalsete töötajate koolitamine kohapeal Kuressaare Ametikoolis võiks olla tulevikus samuti üks kohaliku ettevõtluskeskkonna tugevus.

Samuti toodi Kuressaare Ametikooli, ettevõtjate ja kohaliku omavalitsuse koostöövõimalusena välja **IT, raamatupidamise ja finantsjuhtimise valdkonnas e-keskkonna n-ö demobaasi**

loomine, mida võiks rahaliselt toetada kohalik omavalitsus, teostada ametikooli IT-spetsialistid ja kasutamisel juhendada antud valdkondades tegutsevad ettevõtjad. Kuna nii raamatupidamise kui ka finantsvaldkonna ettevõtetes toimuva praktika raames ei saa ettevõtjad anda konfidentsiaalsuse ja andmekaitse kohustuse tõttu praktikantidele kasutada tegelike klientide andmebaase, siis oleks selline õppematerjal väga vajalik.

Lisaks saaks kohalik omavalitsus tööjõu olukorra parendamisele kaasa aidata **lasteaedade suviste kollektiivpuhkuste ümberkorraldamisega**, nii et lapsevanematel oleks rohkem paindlikkust ja valikuvõimalusi oma suvise tööelu korraldamiseks.

Arvestades praegust tööturu olukorda, kus **noortel** puudub ettevõtjate sõnul sageli tööealiseks saades tööturule sisenemiseks **vajalik tööharjumus ja motivatsioon**, võiks kohalik omavalitsus anda oma panuse ka noorte tööharjumuse kujundamisse, mis algaks juba varem, kui noored malevaealiseks saavad. Ühe näitena töid ettevõtjad vajalikud tööd kooliaias, mida võiks lapsed ja noored aidata korras hoida.

Elektrivarustuskindluse parendamisele saaks kohalik omavalitsus ettevõtjate sõnul kaasa aidata riigiettevõtte investeringukavadesse Saare maakonna ettevõtjatele oluliste muutuste sisseviimise survestatuse kaudu. Võiks kaardistada need piirkonnad, kus on esmatähtis liinid korda teha. Kuna olemasolevate ettevõtete paiknemine on suuresti teada, võiks tekkida ka nn tehnokülad, mille elektrivarustus peaks kindlasti olema kaasajastatud.

Lisaks elektrivarustuskindlusele võiks kohalik omavalitsus võtta rohkem initsiatiivi ka Saare maakonna **internetiühenduse ja mobiililevi parendamiseks** ja suhelda teenusepakkujatega.

Hetkel puudulikuks, kuid samas ettevõtluskeskkonna arendamise seisukohalt väga vajalikuks tingimuseks peeti ka **äripindade ning üüri- ja eluruumide paremat kättesaadavust**, mille osas ootavad ettevõtjad samuti kohaliku omavalitsuse abi ja koostööd. Positiivse näitena toodi välja Muhu vallavalitsuse poolt renoveeritav kortermaja, mis leevendab üürieluruumide puudust Muhus. Samalaadset tegevust oodatakse ka Saare maakonnas laiemalt, kuna mõistliku hinnaga elamispinnad aitavad maakonda ka inimesi tagasi tuua ning aitavad kaasa sobiva tööjõu värbamisele.

Lisaks pakkusid ettevõtjad grupiintervjuu käigus välja, et kohalik omavalitsus võiks katta turu ja sotsiaalkorteri vahelise hinnatühimiku, kui elamispindu üürivad maakonna jaoks olulistes sektorites töötavad inimesed. Ettevõtjate hinnangul võiksid omanikud anda kohalikule omavalitsusele üüripindu, mida käesoleval ajal külaliskorterite nime all välja üüritakse, stabiilse sissetuleku ja rahavoo puhul üürile ka madalama hinnaga. Kohalik omavalitsus võiks anda sel viisil oma panuse ettevõtluskeskkonna arendamisse.

Äripindade ja kinnistute kättesaadavuse osas tehti ettepanek, et Kuressaares võiks olla suurem bürooruumidega ärimaja, kus hinnad on selgepiirilised ja ruumid erineva suurusega. Samuti võiks kohalik omavalitsus osaleda ärikinnisvara arendusprojektides Saare maakonnas väljaspool Kuressaaret. Kuna ääremaade ärikinnisvara peetakse sageli mittelikviidseks, pole suuremaid vabu pindu ilma kohaliku omavalitsuse sekkumiseta saada ning neid ei ehitata ka juurde.

Kuna ettevõtjatel **puudus** kohati ka **ülevaade müügis või üürile anda olevatest kinnistutest**, ning lähedalasuvaid kinnistuid oli ostetud ka mandri kinnisvarafirmade kaudu, tehti ettepanek **luua maakondlik portaal**, kuhu saaks vastavat infot üles laadida.

Ettevõtjate **rahulolematus maakonnasisese bussiliiklusega** tulenes peamiselt kolmest asjaolust – ebasobivad kellaajad ja marsruudid ning liiga hõredad graafikud. Busside väljumise kellaajad ei ühildunud kohati töögraafikutega, liinide pikkused olid sobimatud ning mitmetel ettevõtjate jaoks olulistel suundadel puudus võimalus bussidega liigelda.

Kuna ettevõtjate sõnul on **maakonnasisene bussiliiklus ja tööjõu saadavus omavahel seotud**, on uurijate ettepanek suhelda maakonnasisese **bussiliikluse nõrkade kohtade kaardistamiseks** ja parendusettepanekute kogumiseks nii ettevõtjatega (eriti maapiirkondades) kui ka viia läbi esindusliku valimiga elanikkonnaküsitlus. Bussiliinide puhul, mis läbivad ka Muhu valda, on parendustegevuste puhul väga oluline Saaremaa ja Muhu valla koostöö.

Hetkel toimiva **lennuühenduse osas mandriga** nähti peamiste kitsaskohtadena probleemseid lennuaegu ning väikest, ebamugavat ja vana lennukit. Kui praegune lennuk peaks peatselt asenduma suurema ja kaasaegsemaga, siis lennugraafikute planeerimisel on väga oluline teha koostööd nii Saare maakonna ettevõtjate kui ka elanikkonnaga.

Lisaks **lennugraafikule ja lennukiga seotud probleemidele** peeti Kuressaare lennujaama üheks väga suureks puuduseks hetkel ka seda, et sealt pole võimalik alustada **rahvusvahelisi lende**, nt osta lennupiletit suunal Kuressaare–Miami. Kui Kuressaare lennuk vajalikul ajal ei lenda, siis jäävad praegu reisijad automaatselt maha ka järgnevatest (välis)lendudest. Kui lennuk ilmastikuoludest vm tingituna ei lenda, siis lükatakse reis edasi, selle asemel et kiiresti reageerida ja lennust maha jäänud reisijad bussiga maad mööda edasi saata. Uute suuremate lennukite liiniletulekuga tasuks seega läbi mõelda ja võimalusel ümber korraldada ka need aspektid. Fookusgrupiintervjuul osalenud ettevõtjad leidsid, et **heade lennuühenduste loomine** arendab kindlasti nii Muhu- kui ka Saaremaad ning samuti teisi väikesaari.

Kuniks puudub püsiühendus mandriga (sild), on oluline, et kohalik omavalitsus seisaks Saare maakonna ettevõtjate ja elanike huvide eest ka suhtluses parvlaevateenust pakkuva ettevõttega. **Parvlaevaühenduse** puhul on uurijate hinnangul väga oluline tagada võimalus saada Saare maakonna püsielanikel ja ettevõtjatel kriitilises olukorras eelisjärjekorras praamile.

Koostöö parendamine kohaliku omavalitsusega

Saare maakonna **ettevõtluskeskkonna arendamisel** pidasid ettevõtjad kõige olulisemaks kohaliku omavalitsuse poolset **ettevõtjate senisest suuremat kaasamist, toetamist ja tunnustamist**.

Uuringu tulemustest selgus, et suure osa ettevõtjate kokkupuuted kohaliku omavalitsusega on seni piirdunud pelgalt asjaajamisega. Kui asjaajamisega kohalikus omavalitsuses oli olnud kokkupuuteid ligi 80% uuringus osalenutel, siis ettevõtjate kaasamisega kohaliku omavalitsuse otsustusprotsessidesse polnud kokku puutunud ligi pooled ning ettevõtjate teavitamisega neid puudutavatest kohaliku omavalitsuse otsustest ja ettevõtjate märkamise ning tunnustamisega kohaliku omavalitsuse poolt üle 40% ettevõtjatest. Kohaliku omavalitsuse seniste tegevustega

ettevõtluskeskkonna arendamiseks polnud 40% vastanutest samuti kursis.

Lähtuvalt eelpooltoodust on uurijate hinnangul oluline **suurendada Saare maakonna ettevõtjate kokkupuutepunkte ning koostööd kohaliku omavalitsusega**. Uuringu tulemused näitavad, et ettevõtjate poolt on selleks valmisolek olemas.

Fookusgrupis osalenud ettevõtjad avaldasid soovi **regulaarseteks vallavalitsuse esindajate ja ettevõtjate kohtumisteks**. Kohtumised võiks toimuda näiteks kord kvartalis ning vabamas õhkkonnas (õhtusöök), kus ühelt poolt informeeritakse ettevõtjaid valla arengutest ning samas kohaliku omavalitsuse esindajaid ettevõtjate probleemidest ja parendusettepanekutest. Hetkel suhtleb vallavalitsus üsna aktiivselt kohalike ettevõtjate liiduga, kuid sinna paljud maakonna ettevõtted ei kuulu ega pea ka vajalikuks kuuluda. Samuti rõhutasid ettevõtjad, et nendega **kontakti leidmine ja hoidmine** peaks olema eelkõige **kohaliku omavalitsuse enda initsiatiiv**.

Ettevõtjad tegid ka ettepaneku luua vallavalitsusse uus **arendusjuhi ametikoht**, kes suhtleks ja tegelekski peamiselt ettevõtjate ja ettevõtluskeskkonna arendamisega.

Uuringu tulemustest ilmnas ka, et kohaliku omavalitsuse tegevusi ja ettevõtetega tehtavat koostööd **hinnatakse kõrgemalt suuremates ning enim ekspordile keskendunud ettevõtetes**. Seega peaks kohalik omavalitsus uurijate soovitusel kindlasti enam märkama, kaasama ja tunnustama ka väikeettevõtteid, kes hetkel tunnevad end paljuski kõrvale jäetuna.

Vaadates rahulolu kohaliku omavalitsuse tegevusega lähtuvalt ettevõtete asukohast, ilmnas, et nii asjaajamisega kohalikus omavalitsuses, ettevõtjate märkamise ja tunnustamisega kohaliku omavalitsuse poolt kui ka kohaliku omavalitsuse seniste tegevuste osas ettevõtluskeskkonna arendamiseks olid **oluliselt sagedamini rahul Muhu valla ettevõtjad**. Fookusgrupiintervjuus osalejad tõid samuti välja, et kuna Muhu vald on väike, kaasab vallavanem kõiki ettevõtjaid ning levinud on ka otsesuhtlus telefoni teel. Kuigi Saaremaa vald on oluliselt suurem, tasuks Muhu vallas toimivate ettevõtjate kaasamise ja ettevõtluskeskkonna arendamise praktikatega end kindlasti kurssi viia ning võimalusel ka toimivaid lähenemisi rakendada.

Kuna ettevõtjatel oli **asjaajamisele kohalikus omavalitsuses mitmeid etteheiteid**, on uurijate ettepanek töötada välja ja juurutada vallavalitsuse ametnike nn hea teeninduse tava, mille osas saab arengut ka kontrollida ja mõõta teeninduskvaliteedi uuringute (*mystery shopping*) näol, mis on ka avalikus sektoris kasutatav praktika.

Ettevõtjad tegid sujuvamaks asjaajamiseks ka ettepaneku **muuta** nii kohaliku omavalitsuse kui ka valla soovitusel erinevate maakonnas asuvate **riigiametite lahtiolekuaegu selliselt**, et peale tööpäeva lõppu oleks tagatud ligipääs vastuvõtule ja vajalikele teenustele sagedamini kui kord nädalas tund hiljem sulgemine (kl 18.00). Pikemate lahtiolekuaegadega võib teha ka näiteks kuuajalise prooviaja, et veenduda, kas hilisemal ajal on piisavalt kliente.

Ettevõtjad tegid ka ettepaneku, et Saaremaa vald võiks olla esimene vald Eesti Vabariigis, mis saab endale **ISO 9001 standardi juhtimises**.

Kuna uuringust selgus, et rahulolematuses mitmete ettevõtluskeskkonna teguritega mängis olulist rolli Kuressaare kesklinna remonttööde teostamine, on uurijate soovitus kuni tööde lõpetamiseni sellele teemale vallapoolses **kommunikatsioonis erilist rõhku panna** ning anda

võimalikult põhjalikku infot tööde ajakavast, lõpetamisest jms (võimalusel otsesuhtluses, mitte kohaliku lehe vahendusel).

Parandamaks ettevõtjate **teavitamist neid puudutavatest kohaliku omavalitsuse otsustest** soovitasid ettevõtjad luua vastavad protseduurireeglid ning ettevõtjate andmebaasi. Arvati, et rohkem kommunikatsiooni ja otsepöördumist läbi avalike arutelude või meililistide annaks sidusust oluliselt juurde.

Lisaks vajaksid ettevõtjad tuge ka **juriidilisel nõustamisel** (kasvõi elektrivarustuskindluse nõuete esitamine), mis on just väikeettevõtete jaoks kättesaamatu luksus.

Kuna **ettevõtjate tunnustamise** osas heideti paljuskki ette, et tunnustatakse pidevalt samu ettevõtjaid ning paika pandud tunnustamise kriteeriumid ei soosi väikeettevõtjaid, on uurijate ettepanek vaadata koos ettevõtjate endiga üle senised **tunnustuse saamise kriteeriumid** ning teha sinna lähtuvalt ettevõtjate antud sisendist ka täiendus- ja parendusettepanekuid.

Tunnustamise puhul rõhutasid ettevõtjad samas ka seda, et see ei asenda kindlasti suhtlust ega kaasamist.

Innovaatiliste lahenduste leidmise osas tegid ettevõtjad ettepaneku luua kohalikul tasandil innovatsiooni poole püüdlevate algatuste jaoks eraldi võimendusfond, mis võiks olla näiteks SA Saare Arenduskeskus hallata.

Samuti pakuti välja, et omavalitsus võiks mõelda **turismisektori** jaoks mingeid **innovaatilisi lahendusi** nagu näiteks mobiilipõhised turismimarsruudid ning toetada rohkem Saare maakonda tutvustavaid tegevusi.

Innovaatiliste lahenduste ja ettevõtlustoetuste juures rõhutati ka parendustegevusi selles osas, et erinevate alade ettevõtjaid koheldaks võrdsemalt. **Ääremaastumise vältimiseks** tuleks lisaks põllumajandusele toetada ka maapiirkondade kaupluste ülalpidamist ning muude elanikele vajalike teenuste pakkumist nende elukohale võimalikult lähedal.

Kokkuvõttes tasub mees pidada, et keskmine rahuloluhinnang Saare maakonna ettevõtluskeskkonnale tervikuna on kõrgem kui erinevatele ettevõtluskeskkonna teguritele antud hinnangutest tulenev keskmine koondhinnang. Seega on ettevõtjate üldine meelestatus Saare maakonna ettevõtluskeskkonna suhtes kokkuvõttes pigem positiivne kui negatiivne vaatamata sellele, et mõningaid olulisi tegureid nagu vajaliku tööjõu olemasolu ja selle värbamise võimalused ning igapäevast tööd mõjutav elektrivarustuskindlus hinnati oluliselt kriitilisemalt.

Ettevõtjad tajuvad ka seda, et regionaalpoliitiliste otsuste tulemusel on tekkinud olukord, kus Saaremaa Vallavalitsus saab ettevõtluskeskkonna parendamiseks suurema initsiatiivi võtmise korral tegelikult väga palju ära teha:

„Saaremaa on väga ainulaadses olukorras. See on üks vald. Ma tahaks öelda, et kohalik omavalitsus saab kõikide asjadega tegeleda siin. Absoluutselt kõikide asjadega. See on küsimus oma inimeste eest hoolitsemises ja mida sa pakud ja kuidas sa teed. ... Palju asju on sellised, mida ta ei saa otse finantseerida, me ei pea alati rääkima rahast, aga saab eest vedada, saab koondada, saab olla paindlik.“

LISA 1

Ankeet

I RAHULOLU KÜSIMUSED

1. Kui rahul Te olete järgnevate ettevõtluskeskkonda mõjutavate teguritega Saare maakonnas?

	Väga rahul	Pigem rahul	Pigem ^{2*} ei ole rahul	Üldse* ei ole rahul	Puudub kokkupuude
1.1. Parvlaevaühendus mandriga					
1.2. Lennuühendus Tallinnaga					
1.3. Bussiühendus mandriga (kaugliinid)					
1.4. Maakonnasisene bussiliiklus					
1.5. Elektrivarustuskindlus					
1.6. Internetiühendus					
1.7. Mobiililevi					
1.8. Maakonna teede olukord					
1.9. Postiteenus					
1.10. Pakiveoteenus					
1.11. Äripindade ja kinnistute kättesaadavus					
1.12. Üürieluruumide kättesaadavus					
1.13. Vajaliku tööjõu olemasolu ja selle leidmise võimalused					
1.14. Innovaatiliste tegevuste elluviimise võimalused					

2. Kui rahul Te olete ettevõtjana kohaliku omavalitsuse tegevusega järgnevates aspektides?

	Väga* rahul	Pigem rahul	Pigem* ei ole rahul	Üldse* ei ole rahul	Puudub kokkupuude
2.1. Asjaajamine kohalikus omavalitsuses					
2.2. Ettevõtjate kaasamine kohaliku omavalitsuse otsustusprotsessidesse					
2.3. Ettevõtjate teavitamine neid puudutavatest kohaliku omavalitsuse otsustest					
2.4. Kohaliku omavalitsuse senised tegevused ettevõtluskeskkonna arendamiseks					
2.5. Ettevõtjate märkamine ja tunnustamine kohaliku omavalitsuse poolt					

² Tärniga vastusevariantide puhul küsitakse ka põhjendusi.

3. Kas Teie ettevõttel on olnud kokkupuuteid SA-ga Saare Arenduskeskus?

- a. Jah
- b. Ei

Kui 3=a

4. Kui rahul Te olete koostööga SA-ga Saare Arenduskeskus?

- a. Väga rahul*
- b. Pigem rahul
- c. Pigem ei ole rahul*
- d. Üldse ei ole rahul*

5. Kas Teie ettevõttel on olnud kokkupuuteid MTÜ-ga Saarte Koostöökogu?

- a. Jah
- b. Ei

Kui 5=a

6. Kui rahul Te olete koostööga MTÜ-ga Saarte Koostöökogu?

- a. Väga rahul*
- b. Pigem rahul
- c. Pigem ei ole rahul*
- d. Üldse ei ole rahul*

7. Kas Teie ettevõttel on olnud kokkupuuteid MTÜ-ga Visit Saaremaa?

- a. Jah
- b. Ei

Kui 7=a

8. Kui rahul Te olete koostööga MTÜ-ga Visit Saaremaa?

- a. Väga rahul*
- e. Pigem rahul
- f. Pigem ei ole rahul*
- g. Üldse ei ole rahul*

9. Palun nimetage Saare maakonna ettevõtluskeskkonna peamised tugevused (kuni 5), alustades Teie jaoks kõige olulisemast.

- 1) ...
- 2) ...
- 3) ...
- 4) ...
- 5) ...

10. Palun nimetage Saare maakonna ettevõtluskeskkonna suurimad kitsaskohad (kuni 5), alustades Teie jaoks kõige olulisemast.

- 1) ...
- 2) ...
- 3) ...
- 4) ...
- 5) ...

11. Kui rahul Te olete Saare maakonna ettevõtluskeskkonnaga tervikuna?

- a. Väga rahul
- b. Pigem rahul
- c. Pigem ei ole rahul
- d. Üldse ei ole rahul

12. Millised on Teie hinnangul kõige vajalikumad tegevused (kuni 5) Saare maakonna ettevõtluskeskkonna edasiseks arendamiseks?

- 1) ...
- 2) ...
- 3) ...
- 4) ...
- 5) ...

II TAUSTATUNNUSED

13. Milline on Teie ettevõtte peamine tegevusala?

- a. Kaubandus
- b. Majutus ja toitlustus
- c. Ehitus
- d. Põllumajandus
- e. Veondus ja laondus
- f. Toiduainete tootmine
- g. Metallitoodete ja transpordivahendite tootmine
- h. Arvutite, elektroonikaseadmete tootmine
- i. Plasti- või kummitoodete tootmine
- j. Puidu töötlemine ja mööblitööstus
- k. Tekstiili- ja rõivatööstus
- l. Metsamajandus
- m. Info ja side
- n. Muu (palun täpsustage)

14. Kui suur oli Teie ettevõtte 2018. aasta töötajate arv (aasta keskmine töötajate arv, taandatud täistööajale)?

- a. 0–2 töötajat
- b. 3–9 töötajat
- c. 10–49 töötajat
- d. 50 või rohkem töötajat

15. Kas Teie ettevõtte registreeritud asukoht on...

- a. Kuressaare linnas
- b. Saaremaa vallas väljaspool Kuressaare linna
- c. Muhu vallas
- d. Ruhnu vallas

16. Kui suure osa moodustas eksport Teie ettevõtte käibest 2018. aastal?

- a. Eksport puudus (0%)
- b. Kuni 10%
- c. 11–50%
- d. Üle 50%

17. Mitu aastat on Teie ettevõtte tegutsenud?

- a. Kuni 2 aastat
- b. 3–5 aastat
- c. 6–10 aastat
- d. Üle 10 aasta